

Vigilia

1969

június

Várkonyi Imre

Béke, szeretet, őszinteség

Lukács László

Az egyház és az irodalom párbeszéde

Csóka J. Lajos

Hol született Szent Márton?

Bohuniczky Szeft

Otthonok és vendégek (elbeszélés)

Johann Baptist Metz

Nyílt levél Karl Rahnernek

Résumé en
langue française

TARTALOM

	Oldal
<i>Várkonyi Imre</i> : Béke, szeretet, őszinteség	361
<i>Hoványi János</i> : Sírvers, Fekvő faun, A tékozló fiú utolsó útja (versek)	364
<i>Fráter Tamás</i> : Az egyház társadalmi szerepének és magatartásának változásáról	365
<i>Lukács László</i> : Az egyház és az irodalom párbeszéde	372
<i>Csóka J. Lajos</i> : Hol született Szent Márton?	379
<i>Abdilda Tazibaj</i> : Nyomok, Csobánok, A csobánok falvai, A nevetés zászlaja (versek, Balássy László fordításai)	392
<i>Bohuniczky Szeji</i> : Otthonok és vendégek (elbeszélés)	394
<i>Rónay László</i> : A csákkerti Hány János (kisregény, I. rész)	398
<i>Kerényi Grácia</i> : Vándorlás, Lefelé (versek)	408
<i>Szalóczi Pelbárt</i> : A kis út (Fiam, mindenem a tiéd!)	409

NAPLÓ

Metz professzor nyílt levele Rahnernek (ny. t.) 410; A gyermek istenképe (Csanád Béla) 415; Stadler Frieda halálára (Ijjas Antal) 416; Az olvasó naplója — Kardos G. György: Avraham Bogatir hét napja (Rónay György) 418; Színházi krónika — Arthur Miller: „Alku” (Pályi András) 419; Képzőművészet — Dejneka és Kokas Ignác kiállítása, könyvek Derkovitsról és Modiglianiról (D. I.) 421; Zenei jegyzetek — Bach: János-passió, Mozart: Requiem (Rónay László) 424; Filmek világából — Feldobott kő (Ungváry Rudolf) 426; A tudomány és az Istenhit (Nyíri Tamás) 427; „A Humanae Vitae és a lelkipásztorkodás” (D. K.) 429 430

Francia nyelvű kivonatok

Felelős szerkesztő:

Mihelics Vid †

Felelős kiadó: Saád Béla

A szerkesztő a hét első három napján fogad a szerkesztőségben (V., Kossuth Lajos u. 1.); lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 5. Postafiók 195. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: A Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37.343—VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, vagy bizományosai útján. Nyugati országokban az évi előfizetési ár 4,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54) a Kultúra 0242. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. Megjelenik minden hónap elején. Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: Egy évre: 100,— Ft., félévre: 50,— Ft., negyedévre: 25,— Ft. Index-szám: 26.921.

BÉKE, SZERETET, ŐSZINTESÉG

Bár az európai népek a győzelem napját minden esztendőben május 9-én ünneplik, mégis a második világháború pontosan hat esztendeig tartott és egy olyan drámai jelenséggel fejeződött be, amelyet mindenki, de különösen a fizika, a biológia és általában a pszichológia világában tudományos jártassággal rendelkező emberek mélységes megdöbbenéssel fogadtak. Sokat vitatkoznak ma azon, hogy a II. világháború végén, amikor a győzelem már egészen bizonyos volt, vajon szükséges volt-e Hirosimára és Nagasakira ledobni az atombombát. A tett elkövetői nyilvánvalóan találnak magyarázatokat. Ugyanakkor a világ közvéleménye az egyszerű emberek százmilliói, akik végigélték a II. világháborút, akik heteken, vagy hónapokon keresztül pincékben bujkálva rettegtek a saját és szeretteik életéért, a félelemnek és aggodalomnak egy új formáját ismerték meg. A feltaláló ember valami olyasmit cselekedett, amelynek következményeit a cselekedet elkövetésének pillanatában a maga teljességében még azok sem mérték fel, akik legjobb tudásukat és talán egy kicsit lelkiismeretüket is odaadták, hogy elkészülhessen az atombomba.

Az emberi méltóságot lábbal tipró és megalázó feletti győzelem nem volt képes arra, hogy a mélységes megdöbbenést és aggodást megszüntesse az emberek százmillióinak szívében.

Nem a hasadó anyagok felfedezése döbbsentette meg az embereket. Hiszen éppen a tudomány legjobbjai világosan látták, hogy ez a felfedezés önmagában szinte beláthatatlan pozitív eredményeket szülhet az élet minden területén az egész emberiség javára. Egy olyan lehetőséget rejteget magában, amely megszünteti az emberi élet sok-sok terhét, szenvedését, mert az egyre növekvő emberiségnek is biztosíthatja szinte minden szükségletét.

Megdöbbsentek azonban a százmilliók azon, hogy ez a nagy felfedezés nemcsak az ember életét, hanem pusztulását is okozhatja. Már akkor tudták és nemcsak a szakértők, hogy a hasadó anyagok felhasználása a magfizika fejlődése olyan pusztító fegyvereket is létre fog hozni, melyeknek hatása sokszorosan felülmúlja a Hirosimában és Nagasakiban ledobott atombombák hatásait. Volt azonban az emberiség jobbik részében egy nagy-nagy bizakodás, hogy az ember nem lehet annyira eszetlen önmagával, családjával, hozzátartozó kis és nagy közösségekkel szemben, hogy az élet helyett a pusztulást válassza. Ezek az emberek sokszor igen nehéz körülmények között, de lélekben erősen és nagyranőve kezdtek hozzá ahhoz, hogy eltüntessék a II. világháború pusztításait, erőt és hitet öntsének embertársaikba ahhoz, hogy az embernek érdemes munkálkodnia, építenie és fejlődnie, mert hiszen el lehet ültetni az emberiség lelkében a háború helyett a béke, a gyűlölködés helyett a szeretet, a bizalmatlanság helyett a bizalom magvait.

Sajnos az emberiség legjobbjainak igen hamar rá kellett arra döbbseniük, hogy a II. világháború befejezése annyi megoldatlan problémát hagyott hátra, amelyek újra és újra veszélyeket jelentenek, újra és újra gyűlölködést támasztanak emberek és népek között és mint a legsúlyosabb vírusok, bizalmatlansággal fertőzik az emberiség megértését, együttélését és egymáshoz való közeledését.

Már 1948-ban szovjet, francia és lengyel értelmiségiek ültek össze a lengyelországi Wrocławban, hogy kongresszust rendezzenek az értelmiségiek részére azzal a céllal, hogy az emberiség békéjét megvédelmezzék. Ebben az első békevédelmi kiáltványban olvassuk: „A világ népei nem akarnak hábo-

rút és elég erejük van ahhoz, hogy megvédjék a békét és a kultúrát.” Ez a józan megfogalmazás nem tévesztette el hatását mindazokra, akik tisztában voltak azzal, hogy egy III. világháború mit jelentene az egész emberiség és az emberi kultúra számára. Ezért volt igen nagy jelentősége annak, hogy 1949. április 20-ika és 25-ike között Párizsban és Prágában megtartották a béke világkongresszust. Ezen az első kongresszuson 72 ország 2190 küldötte vett részt. Egyetlen szépséghibája az volt, hogy azért kellett párhuzamosan tartani az üléseket, mert egyes küldöttek nem kaptak beutazási vízumot Franciaországba. *Joliot-Curie* mondotta ezen az első Békevilágkongresszuson a következőket: „A mi békekövetelésünk nem passzív, nem a beletörődés pacifizmusa. Akik még nem látják a háborús veszélyt, azokat felvilágosítjuk. Akik készek velünk együtt megvédeni a békét, azok megkapják tőlünk az eszközöket. Akik tudják miről van szó és mégis háborút akarnak, azoknak nyíltan és határozottan kijelentjük: számolniuk kell velünk.” Ugyancsak ezen a Kongresszuson *Yves Farge* francia publicista mondta ki a Béke Világtanács jelmondatát: „A béke nem kínálja magát; meg kell küzdeni érte.”

A Béke Világmozgalom tehát elindult útjára. Ennek most húsz esztendeje. De ugyancsak húsz esztendeje annak, hogy a magyar Országos Béke-tanács is megalakult, hogy a mi népünk is, amely a II. világháborúban olyan rengeteget szenvedett és veszített, kivehesse részét abból a munkából, amely biztosítja számára, hogy a II. világháború kínjai, szenvedései, erkölcsi és anyagi veszteségei soha többé ne ismétlődhessenek meg. A Magyar Római Katolikus Püspöki Kar az akkori politikai feszültségek közepette még nem látta át teljes egészében azt a felelősséget, amely küldetéséből reá hárult. Ennek ellenére *Grösz József* kalocsai érsek levelében, amelyet a magyar értelmiség Nemzeti Bizottságához intézett, voltak olyan megállapítások, amelyek a húszéves békemunkában nekünk, katolikus hívó embereknek hitük és erkölcsi felfogásuk alapján lehetőséget biztosítottak a részvételre. A későbbiek folyamán püspöki karunk minden alkalmat megragadott, hogy kifejezze egyetértését és őszinte segítő készségét a béke fenntartásának minden munkájában. A magyar Püspöki Kar 1951. április 3-án kiadott nyilatkozata összefoglalja az eddigi megnyilatkozásokat és erőfeszítéseket. *Dr. Hamvas András* akkori csanádi püspök, nyugalmazott kalocsai érsek 1953. május 13-án nagyjelentőségű cikket írt a *Magyar Nemzet*-ben. Ebben többek között ezeket írja: „A háború sohasem volt öröm és boldogság forrása... Ezzel szemben a békében «megtermi a föld termését és megtelnek a fák gyümölccsel; a cséplés eléri a szüretet és a szüret a vetést. Az emberek jóllakásig ehetnek kenyeret és rettegés nélkül lakhatnak földjükön. Békességben alhatnak és senki sem riasztja fel őket» (*Lev. 26. fej.*).” A szentírás szavaiból kiindulva Szent Ágostont idézi, aki mintha csak ma hallanánk, írja: „De még dicsőbb dolog megelőzni a háborút tárgyalásokkal, mintsem embereket véres harcokban megölni: dicsőbb a békét barátságos megegyezéssel megnyerni és őrizni, mint háborús vállalkozással azt erőszakolni” (*Ep. 229. 2.*). A nagy főpap ebben az írásában sorra veszi mindazokat a problémákat, amelyek tizenhat évvel ezelőtt nyugtalanították az emberiséget. Szomorú, hogy ezek közül a problémák közül ma is sokkal találkozunk.

Ebben az írásban sem helye, sem célja annak, hogy mindazt a bölcs szót és nemes törekvést, amelyet az elmúlt húsz esztendőben a magyar Római Katolikus Püspöki Kar a vezetése alatt álló papság és hívek a béke ügyéért tettek, felsoroljuk. De büszkén mondhatjuk, hogy nem volt hazánkban, Európában, de másutt sem a béke ügyéért történő olyan megmozdulás, amelyen nem vettünk részt és nem hallattuk szavunkat. Kiemelkedő jelentőségű volt Istenben boldogult *Czapik Gyula* egri érsek felszólalása 1955 júniusában a helsinki Béke Világtalálkozón. Itt mondta el emlékezetes szavait: „Békét

akarok az emberi jog alapján. Békét akarok, mert keresztény vagyok, végül békét akarok, mert magyar vagyok!" Mi ma is úgy érezzük, hogy ennél pregnánsabban a mi békevágyunkat és békemunkánkat megfogalmazni nehéz lenne.

Nem volt meglepő, hogy az őszinte és áldozatos békemunkát sok meg nem értés, félreértés és nem egyszer rosszindulat is kísérte. Persze, akik rátették életüket erre a munkára, azoknak sem meglepődni, sem megtorpanni, sem visszatekintgetni nem lehet. A történelem eddig, és bizonyosan így lesz a jövőben is, mindig azokat igazolta, akik a felismert célokat soha el nem hagyták, meg nem tagadták, nem torpantak meg és nem fordultak vissza. Ezért okozott a béke minden hívének a világban és hazánkban is olyan nagy örömet, amikor XXIII. János pápa hat évvel ezelőtt kiadta *Pacem in Terris* című enciklikáját. A nagy pápának is meg kellett érnie, hogy enciklikáját nem mindenütt és nem mindenki fogadta egyértelmű örömmel, de mindazok, akik tizennégy év óta a maguk helyén és körülményei között résztvettek hazájuk és az emberiség béketörekvéseiben, a legmagasabb helyről kaptak biztatást és eligazítást munkájukhoz. A nagy pápa a békemunkát, mint a józan ész követelményét állítja az emberiség elé. Világosan kimondja, hogy az államok viszonyát, akárcsak az egyes embereket, nem fegyveres erővel kell rendezni, a felmerült problémákat elintézni, hanem „a józan ész világánál, vagyis az igazság, igazságosság és tevékeny szolidaritás útján” (*Pacem in Terris* III.).

Amit XXIII. János pápa elkezdett, azt folytatta a II. vatikáni zsinat és VI. Pál pápa. A zsinat megnyilatkozása a békéről, VI. Pál pápa utazása az Egyesült Nemzetek Szervezetébe, minden jelentős megnyilatkozása azt mutatja, hogy az Egyház őszintén, felelősségének tudatában munkálkodik azért, hogy amint ugyancsak XXIII. János pápa írta: az emberiség feje fölül elmúljon a lidércnyomás, a vihar „amely elképzelhetetlen pusztítással minden pillanatban kitörhet és miután a fegyverek megvannak, bármennyire nehéz is feltételezni, hogy akadjanak emberek, akik egy háború pusztításának és szenvedésének a felelősségét magukra vegyék, nincs kizárva, hogy egyelőre nem látott és ellenőrizhetetlen fény kigyújthatja azt a szikrát, amely elindíthatja a háborús készüléket” (*Pacem in Terris* III.).

Mi, hívő katolikus emberek éppen azért, hogy ne legyen lehetőség a háború szikrájának fellobbantására, örömmel üdvözlöttük, és büszkéek is vagyunk rá, hogy éppen Budapesten történt, a Varsói Szerződésben egyesült szocialista országok március 17-iki tanácskozásán, hogy ezeknek az országoknak vezetői felhívással fordultak Európa összes népeihez egy nagy és közös tanácskozás összehívására. Ezen a tanácskozáson, ha létrejön, meggyőződésünk szerint, sok olyan kérdést meg lehet oldani, amely hosszú idő óta nyugtalanítja ennek az öreg földrésznek minden jószándékú emberét. Európa biztonsága nemcsak Európáé. Mi töretlenül hiszünk abban is, hogy a sokat szenvedett vietnami nép megtalálja jogait, igazságát és békéjét. Messzemenően reméljük, hogy a Közel-Keleten sem kell a fegyvereknek eldönteni az egyre többször és egyre súlyosabban jelentkező válságokat.

Izaiás próféta szavaival bizakodunk abban, hogy a béke erőinek egyértelmű és bátor összefogása, végül is diadalmaskodni fog azon erők felett, akik senkit és semmit nem tekintenek, csak önmagukat, a maguk érdekeit: „Kormányzoddá a békét teszem és elöljáróddá az igazságot. Nem hallani többé erőszakról földeden és romlásról határaidban, hanem szabadítás foglalja el földedet és dicséret kapuidat” (Iz. 60, 17-18.).

Az erő nem a fizikai eszközökben, hanem a legyőzhetetlen akaratan székél.

Gandhi

HOVÁNYI JÁNOS VERSEI

SÍRVERS

HAMVAS BÉLÁNAK

A koszorúk illata hasztalan.
Ez itt
a legmélyebb gödör.
Az árok,
amely a szürke tengernél morajlóbb
és mélyebb.
S míg Te napverte,
irdatlan-kék lobogású
magasságba
nősz,
mi partján torzabbnál-torzabb
koszorúiddá süppedünk.

FEKVŐ FAUN

Mámor ez, örökre! S az őszben
ragyogás.
Fekszem,
tücsökszótól ittasan? Mi gondom
magammal?
Most az erdőből kijönnek a mélyzöld
és hallgatag istenek,
Előbb csak kettő.
Aztán
csöndes mosollyal, a harmadik.
S bár zajtalanok, örökre,
én hallom, hogy fölöttem megállnak:
a sorsommal
valamit tesznek-vesznek —
mi gondom magammal!

A TÉKOZLÓ FIÚ UTOLSÓ ÚTJA

Nem roskad házamra többé virágot-suttogó
faág, kék esőket nem ejt kertemre az Isten:
felálltam magamra, mint
vízre a szökökút,
s feltartott tenyerem jelének
most már bókolok, meg dobolok
mellem szűk, szőke pántján
— ó szökökút! — hová
nem roskad virág,
eső se száll, csak
pergetni köribém szárnyukkal teret,
az Angyalok jönnek.
Mint egy példabeszéd, annyi
az apámnak a háza,
hol tetők szárnya surran
kúton, meg medencén,
s virágot roskad az ág és
esőket ejt a lassú vizekre
egy jézus-szinű Isten,
aki néha — mondják —
a tájra leroskad.

AZ EGYHÁZ TÁRSADALMI SZEREPÉNEK ÉS MAGATARTÁSÁNAK VÁLTOZÁSÁRÓL

„Az Egyháznak, hogy... feladatát teljesíthesse, szüntelenül vizsgálnia és az evangélium fényénél értelmeznie kell az idők jeleit. Köteles rá azért, hogy minden egyes nemzedéknek korszerű választ adhasson az örök emberi kérdésekre az evilági és a túlvilági élet értelméről és a kettőnek egymással való összefüggéséről. Ismernünk és értenünk kell tehát azt a világot, amelyben élünk: várokozásait, törekvéseit és gyakori tragikumát.” (Az Egyházzól a mai világban. 4. pont. Budapest 1967.)

Az Egyház: *Isten népe*. Két működési elv szerint rendeződik. Az egyik — Isten segítsége, kegyelme és az Istentől kapott küldetés — a történelem egészére szóló változatlan erő. A másik — a „nép”, a konkrét megjelenési forma, a hívek közössége — a társadalom alakulásaival együtt változik. Ez a folytonosan új arcot öltő alkotórész ki van téve a történelem viharainak, a társadalom megrázkódtatásainak, pontosabban aktív részese azoknak, hiszen az Egyház „bázisát”, hívei tömegét ugyanabból a társadalomból toborozza, amely a történelmet csinálja, amely politizál, amely gazdálkodik és ezerféle képet mutat. Az Egyház élete és léte *hitbeli és társadalmi* síkon realizálódik. A hívek közössége pedig, mint *társadalmi intézmény* kétféle kötődik: az Egyház természetfeletti hivatásához és tartalmához és a társadalom egyéb, természetesen világi elemeihez, szerkezetéhez.

Az Egyházban empirikusan elválaszthatatlan az isteni rész, a kegyelem az emberitől és közösségitől. A világban pedig szoros egységet alkotnak a társadalom különböző magatartási és cselekvési formái, közöttük a vallás által determináltak, valamint az Egyház tagjaiban jelentkezők. Az Egyház és a világ tevékenységi köre nem azonos, de van közös területük: a hívek csoportja, mint *társadalmi közösség* és az Egyház nemcsak vallási, hanem általános erkölcsi, vagy a közjó érdekében végzett tevékenysége, mint *társadalmi funkció*. Ez a közös terület adja meg az Egyház össztársadalmi jelentőségét, ezért rendkívül fontos, hogy mire terjed ki pontosan. A hívek csoportjának meghatározása nem jelent elvi problémát: mindenki ide tartozik, aki magára nézve kötelezőnek vallja az Egyház és a vallás (fontos) előírásait. Nem ilyen könnyű azt megmutatni, hogy milyen speciális — és nem csak vallási jellegű — feladata van az Egyháznak a világban.

A társadalom egyre gyorsuló tempóban fejlődik és változik. Ezért az Egyház és a vallás társadalmi szerepét és feladatkörét is *újra és újra* tisztázni kell. Elvileg a két hivatás — a természetfeletti és a társadalmi — egyike sem szorul ugyan a másikra, hiszen Isten abszolút; hiszen az üdvözülés minden egyes ember feladata, hiszen az evangéliumot minden embernek külön-külön is közvetíteni kell, függetlenül a társadalmi szervezettől; a társadalomnak pedig szintén egy sor munkaterülete van, ami nem függ össze közvetlenül az ember végső céljával; saját működési körén belül a társadalom is autonóm. Ugyanakkor a gyakorlatban a két rész feloldhatatlan egységet alkot. A konkrét megvalósulás: az Egyház valósága mindkét konstituáló elemet mérlegre teszi, megvizsgálja. Ebben rejlik a kettőség dialektikája. Mindkét terület önálló, mindkettőben sajátos feladatokat teljesít az Egyház, mégis bármelyik rész hiányosságai problematikussá teszik az egészet: az Egyházat. Az Egyház és a vallás társadalmi funkcióinak szem előtt tartása és az új feladatok időben történő felismerése tehát a *természetfeletti célok ér-*

dekében is történik. Az Egyház csak akkor felelhet meg hivatásának, ha megtalálja helyét a társadalomban.

A világ kihívást intéz az Egyházhoz: ki vagy? mit akarsz? miben tudsz másnál többet nyújtani? Feszültség keletkezik az össztársadalom és az Egyház között, s robbanó erővel telítődik az egyéni élet és az Egyház közösségi jellege közti viszony. A feszültség, a robbanó erő rombolhat, de előre is vihet; megsemmisíthet, de biztosíthatja a fejlődéshez szükséges dinamikát is. Az össztársadalom és az Egyház közötti feszültség mögött az Egyház társadalmi funkciójának kérdése rejlik. Ha az megoldatlan, vagy a válasz rossz, akkor a társadalom nem látja, mi értelme van az Egyháznak és intézményeinek. Ha a válasz reális, a tényleges szükségletekből és igényekből indul ki, akkor az Egyház a társadalom el nem hanyagolható tényezőjévé válik.

Az egyéni lét és a hívők közti kapcsolat szintén az Egyház szerepén áll, vagy bukik. Ahhoz, hogy a közösség együtt maradjon, vagy éppen új híveket nyerjen, *bizonyítania* kell hasznosságát, értelmét, funkcióját. Mi természetesnek vesszük az Egyház létét. Hogy valójában mennyire nem az, azt a nem hívők számán és gondolkodásán mérhetjük le. Nem a hit tartalmának külön bizonyításáról van itt szó. Hinni lehet az Egyházon kívül is. De miért van szükség az Egyházra? Mi az Egyház szerepe világunkban, társadalmunkban? Mit kell tennie, hogy társadalmi hivatását betöltsse? Milyen igényeket elégített ki az elmúlt évszázadok során és milyen szükségletnek kell ma s a jövőben megfelelnie? Ugyanazok a kérdések társadalmi sikon elvi és társadalompolitikai jelentőségűek, a magánéletben egzisztenciálisak.

R. Guardini egy esszéjében (*Das Ende der Neuzeit*. Basel 1950.) a történelemnek két nagy szakaszát különbözteti meg. Az első, ami a renaissance korban a kereskedelem és az ipar felvirágzásával kezd hanyatlani és napjainkban éli utolsó óráit: a *statikus időszak*. A második az ismeretlen jövő. Dinamikáját érezzük. Fantasztikus lehetőségeivel gyakran ijesztő. Olyan korfordulón állunk, amelyhez hasonlót történelmünk még nem látott.

R. Guardini történelemfilozófiájának szociológiai változatát D. Riesman magyarul nem régen megjelent bestsellerében találjuk. (*A magányos tömeg*. Budapest 1968). Eszerint az elmúlt korok társadalmi tevékenységét a tradíciók vagy szilárd egyéni elvek határozzák meg. A lassan már formálódó jövőben a közösségi motivumok, a kölcsönösség, egymás figyelembe vétele kapnak fokozott szerepet. Mind Guardini, mind Riesman szembeszállnak a kultúrkritika oly gyakran visszhangzott panaszaival, hogy a fejlődés tömegkultúrába, embertelenségbe, nihilizmusba vezet. Mindketten tisztában vannak azzal, hogy a jövő még meglepetést tartogat, de semmi alapunk sincs arra, hogy az ismeretlent és szokatlant rögtön rossznak is tartsuk. Reális számítással meg kell állnunk a tudomásulvételnél. Az Egyház is figyel, ismerkedik az új körülményekkel, új igényekkel.

A múltat legkarakterisztikusabban a feudális viszonyok érzékeltetik. (A kapitalizmus ellentmondásokkal terhelt időszak. Megvannak benne a múlt nyomai, de már látjuk az átmenet jeleit, jövőnk csiráit.) A nagyon lassan változó, mondhatni *statikus* világ és társadalom évszázadaiban az egyén sorsát kiszabta, hogy hová született. A változatlanság pontosan meghúzta a lehetőségek határát. Az igények nem vonzóztak messzire. Az élet keretét a család, a rokonság adta. Környezet alatt a falut, a települést kellett érteni. Kiváló nagy elmék sem néztek — vagy láttak — nemzetük létén és kultúráján túl. A világban sok kis nép és még kisebb falusi és városi közösség élte elszigetelt, bezárkózó, önmagával elfoglalt életét.

Földrajzi elszigeteltség, társadalmi korlátok, öröklődő foglalkozások, szűk körű emberi és társadalmi kapcsolatok, zömben önálló gazdaság és alig változó vagyoni helyzet (sokáig tilos volt, erkölcstelennek számított a kamatszede- és is) adták meg a társadalom *stabil* és egyben *statikus* struktúráját. Eb-

ben a mozdulatlan vázban az egyén közvetlen környezete is éppen ilyen szilárd egység volt. Ugyanazokkal a rokonokkal, munkatársakkal, szomszédokkal élte le az ember egész életét. A változatlan emberi kapcsolatok és a huzamosan állandó társadalmi-gazdasági viszonyok pontosan meghatározott, az egyéni és közélet minden részletére kiterjedő *normarendszert* érleltek ki, ami az élet különböző vetületeiben határozott erkölcsi parancsként vagy egy közösség elvárásaként (íratlan törvényeként) jelentkezett.

A kor fontos jellemzői közé tartozik a grandiózus rendszerek kidolgozása. A csekély ismeretanyag és a lét végtelensége közötti szakadékot, átfogó elméletekkel igyekeztek áthidalni. A világnézet részletes kimunkálását a Summák szemléltetik. A tökéletes egységre törekvés — helyesebben a teljességbe vetett bizalom — a középkori és újkori gondolkodás egyik be nem vallott, de sokszor kiinduló pontnak vett fő tételéből, *a világ szakrális jellegéből* ered. A világ isteni tulajdonságokkal való felruházása alapvetően ellenkezik a kereszténység felfogásával. A szekularizáció első lépését a zsidó vallás, majd a kereszténység tette meg: kivonta a világot a primitív népek, vagy a görög—római kultúra isteneinek hatalma alól, s elismerte a természet és általában a világ *öntörvényszerűségét*. De az istenítés újra megjelent. A középkorban Isten közvetlen beavatkozása a világ és az ember életébe és a konkrét valóság szimbolikus felfogása játszották a közvetítő szerepet. Az újkorban pedig a természet kultusza közvetített. „A középkori ember mindenütt szimbólumokat lát. Számára a lét nem elemekből, energiából vagy törvényekből áll, hanem alakot ölt. Olyan alakot, ami őt magát jelenti, de túl rajta valami többet, magasabb rendűt — végső soron az Abszolút Nagyságot, Isten és az örök dolgokat.” A még mindig statikus újkor kevésbé költői és racionálisabb. Hangsúlyozottan a természetből indul ki. De a világ, „a természet a végső ok és a végső cél titokzatos jellegét hordja magán. A természet: természet-isten, vallási tisztelet tárgya. Alkotónak, bölcsnek, jószágosnak dicsérik. A természet: anyai természet, aminek az ember feltétlen bizalommal adja át magát. A természetes itt egyben szent és áhítatos is.” (R. Guardini: *Das Ende der Neuzeit*.)

A statikus korszakban a társadalom éltető elve az Egyház és a vallás. Az Egyház szervezete *összekapcsolja* a sokféle, elszigetelt kis közösséget. A vallás megragadja az embert körülvevő világ folyamatainak és intézményeinek magyarázatát. A világ Isten tökéletes gépezete, ahol minden az Ő rendelése szerint működik. Isten kegyelméből uralkodnak az uralkodók és az Ő akaratából szolgálnak alattvalói. A magatartás vagy jó, vagy rossz, s az általánosan érvényes előírásokat Istenre vezetjük vissza. A társadalmi struktúra és az egyéni magatartás végső erősítőjét és biztosítékát ez a szakrális jelleg, az *isteni eredet* adja.

Az Egyház, mint Isten „elképzeléseinek” tolmácsolója és megőrzője, ebben a korban a világ és az élet minden vonatkozásában illetékes. Az emberi cselekvést az Egyház is, az állam (a társadalom) is irányítja és ellenőrzi, de mindkettő Istenre hivatkozik, ha eredetét kell bizonyítani; mindkettő Istenre támaszkodik törvényei, rendelkezései jogosságának, jóságának és célszerűségének igazolásában; szervezetük egymás mintájára épül; mindkettő jogalkotása az örök emberi tulajdonságokra hivatkozik (lásd: természetjog); filozófiájuk és ideológiájuk pedig hosszú ideig azonos. Ebben a korban csak az Egyháznak volt ilyen átfogó hatásköre és illetékessége. Az Egyház volt az egyedüli „nemzetközi szervezet”. Csak az Egyház tette túl magát nemzeti és kulturális határokon. Csak az Egyház hirdette, hogy küldetése minden embernek egyaránt szól. A statikus világban a vallás és az egyházi szervezet legfontosabb *világi funkciója* az emberiség, a társadalom integrálása, azaz összefogása és egységbe rendezése volt. Csak az Egyház segítségével alakulhatott ki valódi közösség, amely azután képes volt az ember-

ben rejlő lehetőségek kibontakoztatására és a fejlődés alapjainak lerakására.

Idővel, a társadalom egységessé válásának fokozódásával párhuzamosan egyre kevésbé volt már szükség külső szervezőre, természetfölötti tényezőre való hivatkozásra. Itt kezdődött meg a jövő kialakulása. A kálvinizmus és a kapitalizmus megjelenése olyan folyamatot indított el, ami az emberi társadalmat alapjaiban formálja át. (M. Weber: *Gazdaság és társadalom*. Budapest 1967). A változás újra aktualizálja a kérdést: mi a vallás és az Egyház társadalmi szerepe?

Az alakuló jövőt legjobban átfogó *dinamikája* érzékelteti. Az élet az egész világ életét jelenti. Minden egyes ember osztozik az egész világ sorában. Az emberi tevékenység számára nyitva áll a világűr egész meghódított, sőt potenciálisan határtalan területe. Az emberi alkotóerő nem áll meg a társadalom, sőt önmaga manipulálása előtt sem. A végtelenbe növekedő lehetőségek és feladatok kikövetelik maguknak az emberi szabadság és a társadalmi kötetlenség korábban ismeretlen szintjeit. Az egyéni sorsot már csak kevésbé determinálja, hogy ki hová született. Mindenki képességei és törekvései alapján nyeri el „rangját”, helyét a társadalomban. A foglalkozások, a vagyoni rétegződés rendszere, a társadalmi struktúra állandóan változó, hullámzó képet mutatnak. Mindegyik rugalmas. Az előző korszakkal összehasonlítva fantasztikus méreteket öltenek az élet dimenziói.

A társadalmi dinamika új *feladatokat* is ad. A változások megszüntetik a közvetlen környezetet védelmező — de idővel kényszerré váló — szerepét. A földrajzi és társadalmi mozgás miatt csak a család őrzi meg viszonylagos stabilitását. A baráti, szakmai, szomszédsági és egyéb kapcsolatok nagy többsége csak hosszabb-rövidebb, de mindenesetre korlátozott ideig tart. Barátainkat magunk válogathatjuk, de keresnünk kell, ha barátokra akarunk szert tenni. Szabadságunk lényegesen bővül az előző, statikus korról szemben, de ez fizikai és pszichikai megterhelést is jelent. Minden új barát, új ismeretség, új kapcsolat új feladatokat ró ránk. Míg az előző korok emberének csak egyszer kellett megtanulnia, hogyan viselkedjen, hiszen a körülötte levő dolgok és viszonyok szerkezete azonos és állandó volt, nekünk már ezer szituációban kell feltalálnunk magunkat. Másként kell otthon viselkednünk és másként a munkahelyen, másként az utcán mint járókelő és másként a templomban, mint hívő.

A különböző magatartásmódok alapvetően átförmálják a normák és elvárások rendszerét, azaz a másoknak velünk szemben megnyilvánuló kimondott vagy ki nem mondott igényét, hogy mit várnak tőlünk s mit illik tennünk. A magatartás-előírások veszítenek határozottságukból és a régebbi cselekvésformák pontosan kiszámított jó-rossz beosztása helyett *általános igényként* jelentkeznek. Jó példa a humanitás jelszava. Pontos definíciója nincs, sokfélet lehet érteni rajta, mégis az egész világon a legtöbbet emlegetett — és igényelt — normák közé tartozik.

Az előző korban a természetjogot említettük, mint ami kimondottan, vagy ki nem mondva az egész társadalmi és egyházi erkölcs és jog alapját alkotta. Most épülő korunkban ennek nem jut hely — hacsak az Egyházban nem —, hiszen a normákat már nem eredetük, hanem hasznosságuk szerint értékelik. Ez ismét azt jelenti, hogy hasonlóan a vallásos magatartáshoz és viselkedéshez a vallási normák és előírások is az élet kis területére szorulnak vissza. (Ha vallásos magatartásról vagy vallási előírásokról beszélünk, persze hívő emberekre gondolunk, nem pedig a nem hívők tömegére, akik számára mindez legfeljebb egy régről maradt kövület vagy extravagancia.)

Hasonló folyamat zajlik az ismeretanyag gyarapodásával és az ideológiákban is. Itt tisztán kifejeződik a fejlődés kettősége. A kutatásban, a civilizáció fejlesztésében és terjesztésében az emberiség egyik legnagyobb fel-

datának megoldásán fáradozik. Uralma alá hajtja a földet Isten parncsa és saját földi hivatása szerint. Ahol eddig csak Istenbe vetett bizalma erősítette, ott felfedi a természet törvényeit és önmaga alkot. Istent egyre ritkábban tartja az őt körülvevő világ eseményei, folyamatai vagy tárgyai közvetlen okának. Az ismeretek rohamos szaporodásának a vallási elemek arányának csökkenésével kell járnia. Ugyanez a — látszólagos — ellentmondás megfigyelhető a gondolkodási rendszerekben is. A lelkiismereti szabadság és az Istentől az emberbe oltott keresés új megoldásokat teremt a filozófia, a világnézet és az ideológia terén. A valamikor egységes keresztény filozófia helyén ma néhány tucat filozófia és teológiai iskola él és virul. Közülük többen elutasítják Isten létét, vagy lényegtelen tényezőként nem foglalkoznak vele. Minden iskolát jellemez azonban a szó szoros értelmében vett *világi problémák* elemzése. A feltárolt természet a filozófiának is egyre újabb kérdéseket vet fel.

A kialakuló korszak néhány vázolt eleméről összefoglalóan azt mondhatjuk: a fejlődés dinamikája szükségszerűen *több úton* próbálkozik, tehát a vallási megoldások tért veszítenek. A hívő ember felfogásában és életében is csökken a vallási tudatanyag és cselekvési motiváció aránya. A nem vallási tényezők függetlenek is a vallástól s ezt az új mobil társadalom következetesen és kategorikusan így is tudatosítja. Ezzel néhány mondatban a *szekularizációs folyamat* összefoglalását kaptuk meg, amit talán a valóságos fejlődés modelljének nevezhetünk. (Gondolkodásunk mindeddig más, tévesnek bizonyult utakon járt.)

A legprimitívebb népektől kezdve mindenütt megtalálható vallási tudatformák létéből, valamint a kereszténység megjelenéséből és gyors terjedéséből a középkori alapokra épülő katolikus közgondolkodás az „egy akolhoz és egy pástorhoz” vezető egyenes vonalú átmenetre következtetett. (Ráadásul felcserélte az egységet az egyformasággal s az egy akolba csupa egyszínű barányt kívánt.) Eszerint a vallásnak az élet egyre több területét kellett volna hatása és ellenőrzése alá vonnia (és uniformizálnia). Az egyének egyre „vallásosabbá” kellett volna válnia a társadalomban — és a világ népességében — nőnie kellett volna a vallásosak, sőt a keresztények, a katolikusok arányának... Gondolkodásunkon *veszélyesen* úrrá lett ez a felfogás. (Jellemző apróság, hogy a szekularizációt magyarrá a valóban rossz ízű „elvallástalanodás” szóval szokás fordítani; ami azonban nem felel meg a kifejezés eredeti jelentésének.) A helyzet furcsaságához tartozik, hogy a fejlődésnek mindnyájan részesei vagyunk, akár tetszik, akár nem. Higgyen bár valaki még annyira az Egyház, vagy a vallásosság jövőjében, operáció előtt mégsem arról tájékozódik elsősorban, hogy orvosa hívő katolikus-e, hanem hogy milyen kezű sebész.

A vallás és az Egyház társadalmi hivatásából indultunk ki. A megszkott szemlélet az integrációt fogadja egyedül a vallás társadalmi funkciójaként. A gondolkodási modell elégtelenségét viszont más funkciók felsorakoztatása bizonyítja, egyben arra a szociológiai kérdésre is választ adva, hogy milyen kilátásai vannak a jövőben a hitnek általában, illetve, hogy mik a vallási keretben megjelenő hitnek és az egyházi szervezetnek a lehetőségei. Az integráció addig lehetett az Egyház és a vallás feladata, amíg a társadalom fejlődését és az eléje kitűzött feladatok megoldását a területi, vagyoni, foglalkozásbeli, rang- és tudásstruktúra dezintegrációja tartotta vissza. Szociológiailag (és nem teológiailag, vagy „kegyelmileg”) szólva és szemlélve a dolgokat: az Egyház — a vallás — feladata az emberi, a társadalmi haladás és fejlődés alkati akadályainak elhárítása. Az Egyház konkrét társadalmi funkciója tehát a társadalom műbenlététől, problémáitól függ, más volt korábban és más ma.

Mik azok a feladatok, amikhez ma az Egyház — a vallás — hozzáférhet? Minek a megszüntetésében, megoldásában működhet közre? Az első, legfontosabb és kifejezetten az Egyház testére szabott probléma a mítoszok továbbélése. A társadalom szélén különböző szekták élnek. Hitük sokszor babona és bálványimádás között váltakozik. Ezek a szekták viszonylag kis csoportok, társadalmi jelentőségük alig van. Ugyanakkor azonban a hívő, vagy legalább kultúrájukban keresztény tömegek felfogása egyes egyházi cselekményekről tárgyakról (szentelések, szentelmények, Szent Antal forintok stb.) szintén elég messze áll az egyházi tanítástól. Ez azután elősegíti, erősíti a szekták életét, felfogását. Hogy mennyire nem csak belső egyházi úgrról van szó, azt a legjobban az mutatja, hogy a vallásszociológia a kapitalizmus kialakulását és kifejlődését olyan protestáns áramlatok eredményének tartja, amelyekből éppen ezek az elemek hiányoznak. Ahol az ember Istenre tolhatja a felelősséget, vagy az önmagában helyes, de az átlagos hívő tudatában nem ritkán zavarosan jelentkező és mágikus visszaélésre lehetőséget adó szertartásokkal „biztosíthatja” az egészséget, a jó termést, azaz a nyugodt, kiegyensúlyozott életet, ott nem fogja magát törni. Ha viszont meg vagyunk győződve, hogy Isten ily módon nem „megvesztegethető”, s így nem csikarhatunk ki — végül is kis erőfeszítéssel — számunkra kedvező döntéseket, azaz Isten nem úgy válaszol, ahogy mi azt várjuk, akkor megszűnik a pszichikai kompenzáció. (Említésre méltó, hogy néhány Freud-tanítvány a vallás egyedüli vagy legfőbb jelentőségét és szerepét az egyéni sikertelenségek, vagy az élet bizonytalanságának ilyen lelki kiegyensúlyozásában, kompenzációjában látta.)

A statikus társadalmakban természetes és szükségszerű volt, hogy az Egyház — a vallás — az élet minden vonatkozásában érvényesítette véleményét és rituális formában megoldást nyújtott. Az imák, a szertartások sohasem garantáltak világi sikert. A vallási tevékenység nem vonta kétségbe a szakmai munka és aktivitás elsődlegességét az illető szakmában. — Annál kevésbé, mert az utóbbi nagyon kis térre korlátozódott. Mindennek az alakuló dinamikus társadalomba való változatlan átmentése azonban nemcsak anakronisztikus, de egyenesen eredeti feladatával és a keresztény tradícióval kerül szembe. Eltérően eredeti céljuktól, most mindezek a cselekmények egykönnyen a világi tevékenység értékének és eredményességének tagadásához vezethetnek. A közhit a vallási tárgyakat vagy cselekedeteket tévesen olyan erővel ruházta fel, amivel azok nem rendelkeznek.

Aligha lehet kétséges, hogy ez egyaránt káros az Egyháznak és a társadalomnak. Az illetékességi körök kijelölése, a határok meghúzása mindkettőjük feladata. Ennek során az Egyházra hárul a világ *mítoszتانításának* nem könnyű munkája, ami egyebek között a világi tevékenység öntörvényeinek és függetlenségének elismerését is magába foglalja. Ezt helyette más nem tudja elvégezni. A tudományok és a materialista filozófiák már régen a természet autonómitását hirdetik. A társadalomban mégis tovább él sok olyan tudati elem, ami ma is szakkurális jelleget ad az egész világnak, vagy részeinek. A téves felfogások és babonák részben valóban valamilyen vallási tételen — vagy annak kiforgatott változatán — alapulnak. Az általános közfelfogás eredetüket szinte mindig az Egyházzal kapcsolja össze. Máshonnan jövő cáfolatukat a nem hívők jelentős része is a kívülállók bírálatának tartaná. Megszüntetésük *csak az egyházi tanítás* segítségével remélhető. Hasonlóképpen *csak az Egyház* tudja hitelt érdemlően értelmezni — még mindig oly sokszor félreértett — liturgiáját, ünnepeit, cselekedeteit. Összefoglalva: a most fejlődő társadalomban az Egyház első funkciója a *szekularizáció* következetes végigvitele. Ezzel megfelel mindazokra a vádakra is, amelyek az Egyház bűnéül róják fel, hogy hívei figyelmét földi életükről és munkájukról elfordítja.

Az Egyház másik tevékenységi területe éppen a fejlődés dinamikájából adódik. A változás konfliktusokat szül. A permanens dinamika a konfliktusok állandósulásával jár. Egyre újra feltöltődik a társadalom gazdagságából és a közéletből kiszorult nyomorultak tábora. A nyomorgók tömegét egy helyütt a faji diszkrimináció áldozatai, másutt munkanélküliek, ismét másutt a sokgyermekes családok képezik. Az átalakuló viszonyok között a nehézkesebb közigazgatási szervezet nem képes megfelelő gyorsasággal reagálni az új jelenségekre, noha két vonatkozásban is kellene. Napról napra gondoskodni kellene azokról, akikről senki sem gondoskodik, de ez az egyszerűbb feladat, ez csak karitativ munka. Emellett minden nap újra fel kellene venni a harcot az anyagi és társadalmi nyomor forrásaival, fel kellene fedni azokat, meg kellene oldani a konfliktusokat. Ha előbb egy jól szervezett jóléti intézményre volt szükség a nyomorgók felkarolására, ezekhez a feladatokhoz emberfeletti energia, kezdeményezőkézség és óriási áttekintés kell, de szinte intézmény, vagy legalább is szervezet nélkül, hiszen ez a tevékenység nem szorítható be egy hivatali rendszabályzatba vagy egy iroda négy fala közé. A nehézségek nagyságrendjét mutatja, hogy a problémák megoldása késik, sőt sokszor semmi kilátás sincs rá. „Szegények mindig lesznek veletek” (Jn 12, 8) — jut eszünkbe.

Az Egyház kétféleképpen is válaszolhat erre a kihívásra. Vallási síkon: mint a társadalom lelkiismerete, és társadalmi síkon: mint a problémák fáradhatatlan tudatosítója, az emberi méltóság és a fejlődés előharcosa. „Szükség esetén az Egyház maga is létesíthet a korviszonyoknak és a helyi körülményeknek megfelelő intézményeket mindenki szolgálatára. Sőt, köteles ilyeneket létesíteni...” (Az Egyház a mai világban. 42. pont.) Ezt a feladatot magának vallja az Egyház és sok jelből láthatjuk, hogy a kívülállók is ezt várják tőle. Hogy magyarázhatnánk másképpen Hochhuth irodalmilag oly gyenge drámája, *A helytartó körüli vitát*?

Az Egyház kezdi felismerni, milyen óriási terhek és feladatok hárulnak rá. Felelőssége azonban hatalmas, sőt végtelen távlatokat is nyit. A régi funkciók elvesztése egyáltalán nem szerepének csökkenését, csupán a világ átforgalmódását bizonyítja.

A változások szele még nem ért el mindenhová. A régi struktúrák — a szervezetek örök törvénye szerint — ragaszkodnak önnön létükhöz, tevékenységükhöz. A dilemma ott jelentkezik, hogy a megszokott formák konzerválása csak a társadalmi miliő fejlődésének megakadályozásával érhető el. Az pedig hosszabb távon nemcsak kilátástalan vállalkozás, de ismét szembe kerül az Egyház természetével és érdekeivel, ami nem más, mint a fejlődés előbbrevitele. Azt már említeni is alig érdemes, hogy minden ilyen kísérlet elidegeníti az Egyháztól a társadalmi élet sodrának természetes tempóját átvevő tömegeket.

Kicsit élesebben tehát úgy fogalmazhatunk, hogy az Egyháznak és vallásnak — mint társadalmi szervezetnek és intézménynek — nem marad más választása, mint átvenni a világ mitosztalanításának feladatát és vállalni a javaslattevő szerepét. A funkciók fel- (vagy el-) nem ismerésének következménye, hogy sokan, nagyon sokan elfordulnak a vallástól. Ez az elvallástalanodás mindaddig zajlik, amíg a vallás és az Egyház nem vállalja el a dinamikus társadalom következményeinek megfelelő, az új világba beilleszkedő és azt kiegészítő cselekvésformákat.

A boldogsághoz vivő út csendes, nem halad zajos kiáltozás közepette, hanem belülről, a szívből

Paracelsus

AZ EGYHÁZ ÉS AZ IRODALOM PÁRBESZÉDE

I. KERESZTÉNY ÍRÓK? KERESZTÉNY MŰVEK?

Az Egyház és a világ oly ígéretes párbeszéde sok formában, sok területen, sokféle jelrendszerrel indult meg. Termékeny eszmecsere kezdődött a tudománnyal és a vallásokkal, a különböző nemzetekkel, társadalmi mozgalmakkal, és filozófiákkal. Termékeny lehet a párbeszéd az „írástudókkal”, korunk irodalmával is.

Az irodalom és az Egyház közös — és ma mindenkit izgató — érdeklődési köre: a világ és az ember.

Az irodalomban az ember vall önmagáról és a világról. Szóba önti a mindenséget, s ezzel „azonos rangú Mindenséget teremt”. És megszólaltatja az embert, az ember kétségbeesését és hitét, gonoszságát és nagyságát, „ítél, dönt, dacol, lemond, kimond és vállal” (Juhász Ferenc).

Az Egyház szintén értéknek látja a világot: Isten művének, amelyet rábízott az emberre. Érték: megcsodálhatom, tanulhatok belőle, és — mivel nem befejezett — a magam munkájával még tökéletesebbé tehetem, folytathatom a mindenség teremtését. És értéknek látja az embert is, de olyan értéknek, amely mindig ki van téve a meg-nem-valóság vagy a megsemmisülés veszélyének: Az Egyház is „ítél és dönt, dacol, lemond, kimond és vállal” azért, hogy az embert teljességhez, boldogsághoz segítse.

Isten célja tehát közös a szebb jövőt építő emberével. Az önmagáért felelős ember vágyai fedésben vannak Isten akaratával. Meghódítja a természetet, és közben egyre tökéletesebbé formálja önmagát, megteremtve a boldog emberi élet feltételeit: a szabadságot, a rendet és a szeretetet.

Itt vállalva dolgoznak azok, akik Isten felszólítására álltak munkába az emberért, a viláért, jövőnkért, és azok, akik önmagukat érzik felelősnek a világ és az ember sorsáért. Mindnyájan Isten munkatársai, akár tudnak erről a munkatársi viszonyról, akár nem. *Karl Rahner* „anonim kereszténynek” nevezi azokat, akik lényegében keresztény módon élnek, bár — saját hibájukon kívül — nincs személyes kapcsolatuk Istennel, tehát tudatosan nem vallják magukat kereszténynek. Mert Isten útján jár mindaz, aki az igazság és az értékek útján jár, még akkor is, ha útjának végcélja ismeretlen előtte.

A jövőt építő ember és az Egyház egyaránt érzi a reá súlyosodó felelősséget (bár felelősségtudatuk részben eltérő indítékokból származik), és egyaránt aggódik, küzd az emberért. Ebben a felelősségben és vigyázó őrségben elsősorban talán az „írástudókkal” osztozik. Hiszen az írástudók különös tehetsége a tiszta látás és a látottak plasztikus kifejezése, az „elkötelezett” íróknál pedig mindez az értékek szolgálatában áll. Előfordul, hogy egy-egy művész hamarabb vagy tisztábban meghatároz egy-egy korjelenséget, mint a keresztény közgondolkodás. *T. S. Eliot* 1922-ben adta ki *A puszta ország* című versét, a széthulló modern világnak olyan ábrázolását, amelyet a filozófiai-teológiai eszmélkedés csak évtizedekkel később követett. (Vagy gondoljunk ugyanebből a korszakból *Bartók* zenéjére!)

Az emberiségért felelős Egyház így társra talál minden olyan íróban, aki felelősnek érzi magát koráért: feladatuk összefonódik, munkájuk kölcsönösen kiegészíti egymást. *Karl Rahner* az írók feladatáról szólva így fejté ki: helyes erkölcsi rend tartósan nem jöhet létre Isten kegyelme nélkül. Az elkötelezett írók tudva-tudatlánul az Isten által akart és támogatott ren-

dért harcolnak. Hivatásuknál fogva tehát mindnyájan „meghívottjai Krisztusnak”.

Van-e értelme hát keresztény irodalomról beszélni ma, a párbeszéd korában?

A válasz első felét *Graham Greene* ismert mondása adja meg: Nincs katolikus író, csak író van, aki katolikus. Az író legelső kötelessége tehát, hogy író legyen, s az már „magánügye”, hogy milyen módon nézi és éli a világot.

Mivel azonban az író természetesen saját világképének megfelelően lát és értékeli, *Greene* megállapítását tovább kell gondolnunk.

Kereszténynek mondjuk azt az embert, aki a kinyilatkoztatásból is megismerte Istent, és hisz Krisztusban. Ez ahhoz a nézőponthoz segíti hozzá, ahonnan a lehető legjobban tudja áttekinteni a világot és a benne élő embert, ahogyan egy technikai alkotást legjobban a tervrajz, illetve a tervezője felől érthetők meg, jobban, mint ha bármelyik részletéből indulnánk ki. Ez a nézőpont, a teremtő és szerető Isten szemszöge — bár az ember magánügye — természetesen segítheti az írók abban, hogy fölismerje a világ rendszert és egyes jelenségeit. Egyéni korlátai következtében persze gyakran a helyes nézőpont birtokában lévő, tehát keresztény író sem rajzol teljes és minden részletében helyes képet a világról. Más írók viszont nem anyakönyvezett keresztények, tehát nem ismerik Krisztust vagy nincsenek személyes kapcsolatban vele. Nézőpontjuk így elvileg nem a legszerencsésebb: nem a tervrajz, illetve a tervező felől nézik az embert és világát. Lehet azonban, hogy kevésbé szerencsés nézőpontjukból is — egyéni adottságaik, erőfeszítéseik nyomán — többet meglátnak és kifejeznek, mint mások helyesebb nézőpontból kiindulva. *Művük* tehát lehet keresztény, talán keresztényebb mint hivatalosan kereszténynek mondott társuké.

Felmerülhet a vád, hogy valami felekezeti propaganda rejlik a mondatok mögött, ahogy például *Mészáros Vilma* írja *A mai francia regény* című könyvében: „erőnek erejével be akarja bizonyítani az egyház a valamirevaló írókról, hogy lélekben keresztények vagy közel jutottak a megtéréshez.”

A lét bonyolult rácsszerkezetéről akárhány, a maga nemében hiteles részletfelmérés készíthető. De az egészret rendezett egységben látni csak a „tervrajz”, az elrendező gondolat felől lehet. S ha a kutató ember fölfedezi is ezt a szemléletet, ezen a ponton szükségszerűen találkozik a hívő emberrel, aki atyjának vallja ezt a világot rendező értelmet. E személyes kapcsolat, a hit, természetesen nem jön létre szükségszerűen. De a rácsszerkezet áttekintő szemlélete, tehát a lét tervrajza mindenképpen *fedésben van* a rendező Értelem, tehát Isten képével.

A keresztény irodalom kérdéseire tehát a teljes válasz így hangzanék: vannak írók, akik (hitvallásukban) keresztények — és akik nem azok. Ez utóbbiak közül azonban igen sokan (az „elkötelezettek”, akik felelősnek érzik magukat az emberért és a világért): „anonim keresztények”, akik alkothatnak keresztény műveket.

II. A VILÁG: KOZMOSZ

Az irodalomnak egyetemesebb szemlélete korántsem a zsinat utáni esztendők fölfedezése. A harmincas években a költészet felől indulva *Illyés Gyula*, a katolikum felől közelítve *Sík Sándor* körvonalazta a legtisztábban a katolikus irodalom eszményét és problémáit (30 évvel a zsinat előtt a zsinat szellemében!). Mindketten kettős értékmérőt állítanak fel: a művészt és az emberit. A katolikus irodalom tökéletesen művészi, és „hitelesen” (*Illyés*), „egyetemesen” (*Sík*) emberi.

Az eddig vázolt szemlélettel pillantsunk körül az utóbbi esztendők irodalmában: hogyan vall az világról és az emberről? Valóban párbeszédet kezdet-e vele a keresztény ember?

A mai költők — elsősorban a természettudományok élményére támaszkodva — kozmosznak látják a világot. A „lét” (s maga a szó is József Attila óta lett közkezdvelté költészetünkben): értelmes, rendezett, egységes, sőt szép. A lét költészetének mondhatjuk az ötvenes évek végétől *Illyés Gyuláét*, *Weöres Sándorét*, *Rónay Györgyét*, *Pilinszky Jánosét*, *Juhász Ferencét*, *Nagy Lászlóét*. Juhász Ferenc szerint „a költészet tárgya: a lét”. Váci Mihály „a mély lélegzetet vevők sorsa szerint telilélekkel issza a mindenséget”, *Stetka Éva* „a lét szívében létünk visszhangját hallgatja”.

Az értelmesen rendezett lét, a kozmosz „szóhoz akar jutni” — a természettudományok egyenleteiben és a művészet „Tündöklés-Álomművegharang-jában” egyaránt. Váci Mihály „a körénk teremtet világ” kimondójának vallja magát: „Sorsom nem az én sorsom volt: mindennek összege.” *Paul Eluard* egyik legfontosabb költői kötelességének a világ kimondását érzi:

*Mindent elmondani ez minden...
Mindent elmondani sziklát utakat utcát
S rajt a járókelőt s a réteket s a pásztort
A pelyhedző tavaszt a rozsdamarta telet
A hőség és a fagy kettős iker gyümölcsét
A sokaságot és külön az egyes embert
Azt ami élteti s azt ami elveszejtí
Mindent mi felragyog emberi sorsa mélyén
Vérét s reményeit kinjárt történetét*

Vagy ahogy még 1923-ban Rilke írta a IX. duinói elégiában:

*Miért vagyunk itt? Kimondani tán: hogy
ház, híd, kút, kapu, korszó, almafa, ablak —
legfellebbez torony, oszlop... de mondani értsd meg,
ó mondani, úgy, ahogyan mélyükben a dolgok
sem gondolták még.*

Nagyszerű költői feladat nevükön nevezni a világ tárgyait, „polgárjogot szerezni az ember névtelen érzelmeinek”. Nagyszerű elmondani a sziklát és az utat, a kút és a kaput. De a világnak egyetlen tárgyát, lényét sem ismerhetem meg egészen, ha csak elszigetelten látom, ha nem veszem észre „correspondence”-ait, kapcsolatait a lét többi tárgyaival, lényeivel, a lét egészével. A lét: egység, nem pusztán elszigetelt értékek halmaza. Ha megvan hozzá a szemem, hogy a létet egységben lássam, akkor megpillanthatom az Abszolút Létezőhöz vezető utat. Nem vagyunk ugyan „a Virágok gyermekei, akik istent látják egy virágban” — de a legkisebb virágot is a „lét gyémántszerkezetének” részeként látjuk, mert csak így érünk el „a dolgok szívéig”, a lét értelméig. Ha „a lét gyémántszerkezetét” helyes szemszögből látom, a végtelenre lesz kilátásom. És csak a végtelen, a tökéletesség — a mi szavunkon? Isten — nézőpontjából láthatom helyesen a lét szerkezetét.

Előfordulhat, hogy a világot kimondó költő személyesen nem „találkozott” még Istennel, nem ismerte meg szeretetét (tehát nem tudatos keresztény). Ennek az egységnek, ennek az Abszolútnak a vágya mégis ott él benne, talán teljesség-igény, talán kérdés, talán nyugtalanság formájában — s ha ezt művé érleli, műve Istenhez közelítessé, az olvasót Istenhez közelítővé — tehát keresztény művé — válhat. Ilyen például *Illyés Gyulának Napanya* című verse, a mindent átjáró éltető melegeiről, „mit az újra-gyúlt Nap központi hőfűtése csurgat erei cső-kanyaraiba”:

*Minden pórúsom issza. Ez
az igazi, az ingyenes,
mely így jó, ily csőstül belénk!*

*Úgy átjár, olyan kegyelem,
hogy nem hiszem, hogy ne legyen
valahol egy örök szülénk!*

Vagy ilyen Zelk Zoltán felénknek látszó, de szerénységében oly sokat mondó kérdése:

*Szélfúttá levél a világ.
De hol az ág? de ki az ág?*

A világban megélt teljesség és a bennünk föltámadó teljességvágy összecsendül, és elindít a végtelenbe. Mi, keresztények, úgy tudjuk, hogy ez a végtelen: személyes lény, aki szólt hozzánk, aki szeret és akit szerethetünk. Nem „megkeresztelni”, „magunknak kisajátítani” akarjuk tehát azokat, akik a végtelenre, a tökéletesre, a boldogságra vágnak, hanem velük együtt járni és keresni. Hiszen utunk egy irányban vezet, de mi tudjuk az út végcélját, nevét és kilétét. Így tudunk például teljes lélekkel azonosulni Simon István vallomásával, minden teljességre törekvő ember útkeresésével:

*...él bennünk a gyönyörű
végtelen ígérete,
s kutatjuk, követjük tovább
a boldogság lábanyomát.*

Ha ezt a végtelent a költő a világot teremtő személynek tudja, akkor a lét kimondott szépsége dicséretté, imává lesz az ajkán. Otthonának akarja a világot — és mi tehetné otthonosabbá, mint a gondoskodó szeretet fölfedezése a világ mögött. A világ és Isten kettős szeretetéből formálódik Dylan Thomas költészete (összegyűjtött versei tavaly jelentek meg magyarul). Habzsolva issza a lét örömeit, tágranyílt kölyökszemmel bámulja meg a világ minden szépségét, és a gyermek bizalmas közvetlenségével beszéli meg mindent a Lét és a Szépség Teljességével. Költészetében „a szült föld s a tenger dicséri a nagy Napot, és a felálló Ádám s Megtaláló zeng Teremtést”. Minden ember nevében szól Istenhez: „nevében a szülőtelennek, a meg sem születettnek, nem vágyakozónak, a bába-hajnal műszerének”. S ez az imádság nem megalázó, nem terhes, hanem az öröm túlcsoordulása: „Imádkozom én... Mert a boldogság megrezdült szívem csontja mély velejében”.

III. AZ EMBER RENDJE

A kozmoszban látott rend bennünk is rendet kíván. A valósághoz igazodó, „igaz” cselekvés egyaránt kötelessége az önmaga előtt magáért felelős és az Isten előtt magáért felelős embernek. Mindketten, a „törvény tiszta beszédjét” tanulják, „a mindenséggel mérik” magukat.

Ezt a rendet azonban nem valami absztrakt passziánsz-játék formájában kell kiraknunk, kedves időtöltésből. Sorsunk fordul rajta, hogy a számunkra rendelkezésre álló időben és eszközökkel, a mi korunkban meg tudjuk-e teremteni. Az irodalom legjobbjai mindig a rend elkötelezettjének tudják magukat, akárcsak az Egyház. Kiharcolásában tehát ismét egymásra találnak, s párbeszédjük kölcsönösen előmozdíthatja eszmélkedésüket.

Korunk eszmélése

Közhely ma már, hogy a sokat emlegetett történelmi „űjkor” véget ért. A századunkban átélt katasztrófák sora eszméltette rá a mi nemzedékünket arra, hogy a tudomány (amelynek megváltó hatalmában a felvilágosodás óta hittünk!) magában még nem teszi boldoggá az embert, sőt: éppúgy válhat átokká mint áldássá a felhasználó ember számára. A századfordulótól kezdve az ún. polgári leleplező írók egész sora bizonyítja, hogy a jólét kevés a bol-

dogsághoz, hogy az ember egyre növekvő életszínvonal mellett is pokollá teheti a maga és környezete életét. A figyelmeztetés évek óta hangzik irodalmi művekből is, az Egyház megnyilatkozásaiból is (hogy csak e két területre hivatkozunk). Gondoljunk csak a nemrég elhunyt *Romano Guardininak*, a zsinatot megelőző nemzedék egyik legkiválóbb teológusának *A hatalom* című könyvére (1952-ben jelent meg): korunk legfőbb problémáját abban látja, hogy az ember fizikai hatalma messze fölébe nőtt az ember erkölcsi erejének és felelősségtudatának. VI. Pál pápa megnyilatkozásaira: az ENSZ-ben elmondott beszédére és a *Populorum-progressio* enciklikára. — Vagy, az irodalomból, *Dürrenmatt* nálunk is közkedvelt drámájára, a *Fizikusokra*, *Juhász* Ferenc félelmes látomására, *Az éjszaka képeire*.

A felvilágosodás óta dédelgetett eszmékből való kiábrándulás azonban a ma emberét már nem úgy rendítette meg, mint *Madách* Ádámját. Nyomán nem a pesszimizmus lett úrrá, nem támadtak modernizált gépromboló mozgalmak, hanem a jövő, az építés irányában keresték az egyetlen lehetséges megoldást: akárhány ipari forradalom lesz még, ezek nem biztosítják boldogságunkat. Az embernek meg kell hódítania önmagát is, különben elpusztul.

Alig akad olyan magyar költő, aki az utóbbi években el nem jutott volna ehhez a fölismeréshez. A leghatalmasabban talán *Juhász* Ferenc költészetét rázkódtatta meg ez a felelősség az emberiségért, az életért. Az ő költészete ma valóban „a jelen legjobb és legszebb erővonalaiknak összefogása, és szikrázó gyémántfonalainak tündöklő-katedrálissá-fonása.” Költészete egyre tisztulóbb hitet sugároz: „Hite, hogy az ember nem adja föl magát. Hite, hogy az Emberiség nem adja föl önmagát. Hite, hogy szavára testvér-szavakkal felel a lét.”

Illyés Gyula „Az orsók ürügyén” szövi tovább aggódó gondolatait: „Le-csapoltuk a lápokat...”, teremtettünk civilizációt, de

*Mikor lesz vajon lecsapolható
a legmiazmásabb mocsár, a lélek
szittyósainak holtvize?*

Weöres Sándor is „nehéz órának” mondja jelenünket: „Az ember, tagjaiban öngyilkos hatalommal, véreben méreggel, fejében örülettel, mint a veszett kutya: nem tudni mily végzetre jut.

Ha új pusztító-eszközeivel végigboronál népein: eljut a kerék és a tűz elvesztéig, a beszéd elfeledtéig, a négykézlábig.

Megmenekül, ha millióféle mindenáron-akarás kukac-nyüzsgése helyett, mielőtt a külső világban sűrögve-forogva intézkedik: előbb felmérni és rendezni belső világát.”

Veres Péter az *Új Írás* februári számában azt írja: „A győzelmes társadalmi forradalomhoz lelki-szellemi-erkölcsi forradalom kell.” *Szabó* Pál pedig az *Élet és Irodalom* hasábjain (1968. 51. sz.) vizsgálja meg társadalmi tudatunk alakulását: „Nem gondoltunk arra, hogy... az emberrelézés legősibb törvénye alapételeiben soha, semmilyen körülmények között nem változhat meg... A régi, erkölcsi, viselkedési törvény megint törvény lett, de fokozva az anyagiakban és bőségben felduzzasztva.”

Milyen a ma embereszménye? Merre kereshetni tehát a jövő emberét?

Nem az üzletember, nem a siker-ember, nem a hatalmas ember, nem az okos ember, hanem: az emberi ember. Ilyen eszményi ember — terminológiánk szerint „anonim keresztény” — *Solohov* *Emberi sorsának* Szokolovja, a szovjet „új hullám” több más regényhőse, ilyen *Hemingway* öreg halásza, *Santiago*, ilyen *Rieux* doktor *Camus* *Pestisében*. *Hemingway* szállóigévé lett mondata („Az embert el lehet pusztítani, de nem lehet legyőzni”) az abszurd hősiesség jelszava marad a keresztény remény nélkül. *Rieux* doktorban pe-

dig Annak a szeretetét látjuk viszont, aki „életét adta barátaiért”, ahogy ugyancsak Ő jut eszünkbe Váci Mihály szép vallomásáról:

*Szökén, szeliden, mint a szél;
nem lehetett sebezni engem:
ki bántott — azt vállon öleltem,
értve-szánva úgy megszerettem,
hogy állt ott megsegényítetten,
és szálltam én sebezhetetlen:
— fényt tükrözök csak, sár nem ér.*

Az „anonim keresztény” irodalmi hősök mellett azonban ott állnak a „tudatos keresztény” hősök is. Talán nem kegyetlenség az irodalom kitalált figurái mellett egy valóságosan élt eszményi embernek és kereszténynek a nevét említeni: Radnóti Miklósét. Elgondolkoztató azonban az is, hogy (a közel-múlt magyar könyv- és színházélményeiből vett) további példáink egyike sem „kitalált figura”: a Bolt drámájából készült, nálunk is nagy sikerrel bemutatott film (*Egy ember az örökkévalóságnak*) Morus Szent Tamása, Becket Szent Tamás és Szent Johanna Anouilh színpadán (s az utóbbi Claudelén is), vagy John Kennedy, akinek W. H. Auden állít emléket egyik versében: „Holtát nem feledőn / mint alakítjuk a létünk: / súlyát ez dönti el. / Ha igaz ember hal meg, / jajgatás és dicséret, / bánat és öröm: egy.”

A kortárs irodalom eszményi emberei közé sorolhatjuk magát Krisztust is, a „Köz-Krisztust”, ahogy Dylan Thomas nevezi:

*Volt egy Isten-Fiú
Drágább, mint rádium,
Olcsóbb, mint víz, igazságnál vadabb
Szírtetket összetörő szeretetet hozott.*

Az ember azonban egymaga nem válhat emberré, összefogás nélkül. Az emberi szolidaritás kötelessége — amely az üdvösségtörténetnek is egyik vezérfonala! — soha oly parancsoló szükségszerűség nem volt, mint napjainkban. Sok szép felszólítást találunk rá az elkötelezett szocialista költészetben, elsősorban talán Garai Gábor és Váci Mihály közéleti lírájában. A nyolc boldogság ritmusát idézi Garai verse, amelyben legboldogabbnak azt mondja, „ki önmagát feledve, s milliókba vegyülve befut a végtelenbe.” Isten rendelte feladatunk is az általa megfogalmazott kötelesség: „Kilépni önmagunkból, több lenni, mint egyetlen gyertyaláng-lázadás a halál éje ellen.”

Ez az emberi összefogás azonban magában nem old meg minden problémát, nemcsak az ember hűtlensége, hanem végessége miatt sem.

Ahogy Stetka Éva írja Paul Eluard-nak:

*Nincs megváltás az emberek között,
hiába érettük élünk, bennük élünk.*

A közösség megváltásáért harcoló ember célját igazában Isten teljesíti be megváltásában. Ez csendül ki a katolikus Stetka Évának a kommunista Eluard-t sirató, fentidézett verséből: kettejük célja, műve egybefonódik, Eluard nagyszerű célkitűzése Stetka teljesebb célra-találásában folytatódik:

*Verseddel teleírt ruhákba burkolózom
Vesztett csaták után én katolikus költő
Viszem tovább a menekülő zászlót.*

Fölöslegesnek találja-e, lenézi-e az Egyház a részvétből, emberszeretéből, kommunista meggyőződésből másokért, az igazságért harcolók küzdelmét? Egyáltalán nem. Őszintén tiszteli őket, hiszen tudja, hogy sokszor önfeláldozóbban, hősiesebben élnek, nagyobb eredményeket érnek el, mint keresztény testvéreik. De éppen az a tisztelet is kötelez arra, hogy megmutassa harcuk igazi távlatait.

A zsinat a vallásszabadságról szóló nyilatkozatban ünnepélyesen „kijelenti, hogy az emberi személynek joga van a vallásszabadsághoz”. Ez a nagyvonalú magatartás meghagyja az íróknak is emberi és írói szabadságukat, s ez lehetővé teszi a párbeszédet is az irodalom és az Egyház között: az igazi párbeszédet, amelyben nem csupán az Egyház tanít, és az írástudók megakikérik az írástudók képviselőit, hallgatnak, hanem amelyben az Egyház is kész meghallgatni az írástudókat. Ma már világosan látjuk, hogy az Egyház csak a történelem eszkatologikus végén válhat tökéletessé, hogy addig mindig zárandokútját járja, keresve a jobbat és harcolva érte. Ezért van annyira szükség kívülről jövő, igaz és építő kritikára, írástudókra.

Hinnünk és hirdetniünk kell például a megváltás titkát, a szenvedés keresztény megoldását. De nem maradhatunk süketek az olyan jalkiáltások hallatán, mint Beckmané, a szerencsétlen sorsú fiatal német írónak, *Wolfgang Borchert*nek főhőséé (*Az ajtón kívül* című darabban): „Mikor vagy te tulajdonképpen jó, Jóisten? Jó voltál, amikor a kisfiamat, az én egyéves kisfiamat széttepetted a süvöltő bombával?... És akkor jó voltál, amikor a felderítő járőrömből tizenegy ember eltűnt?... Jó voltál Sztalingrádnál, Jóisten, jó voltál mi? Igen? Mikor voltál tulajdonképpen jó, Jóisten? Mikor? Mikor törődött velünk valaha is, Jóisten?” Szívünkbe kell találjon a csodálatos Rieux doktornak vallomása a *Pestis*ben: „Ha hinnék egy mindenható Istenben, nem gyógyítanám tovább a betegeket, mert neki engedném át ezt a feladatot... de mivel a világrendet a halál szabályozza, talán az Istennek is jobb, ha nem hiszünk benne, s ha minden erőnkkel a halál ellen harcolunk, és sohasem emeljük föl tekintetünket az ég felé, ahol ő hallgat.” Együttérzésre, és párbeszédre késztető mondatok. S mintha — beszélő partnerként — rájuk is felhívja *Feltrin* bíboros, aki a halálos ágyáról küldött üzenetében arra figyelmezteti papjait, hogy ne beszéljenek olyan könnyen a szenvedés vigaszáról addig, amíg maguk is át nem győtrődnek igazi emberi fájdalomakat.

De nemcsak egy-egy ilyen vád, ellenvetés indíthat párbeszédet. Hasznára lehet a keresztény közgondolkodásnak, közelebb segítheti Krisztushoz és az emberhez a becsületes kritika is, akár „belülről” jön, mint *Heinrich Böll*, *Graham Greene*, *François Mauriac*, *Rónay György* vagy *Pilinszky János* írásaiban, akár „kívülről”, olyanoktól, akikkel együtt dolgozunk a viláért, az emberért.

Végezetül hadd álljon itt két ilyen kritika, egy egzisztencialista és egy marxista „írástudó” válasza arra a kérdésre, hogy mit vár a nem-keresztény az Egyháztól.

Camus 1948-ban egy domonkos kolostor meghívására tartott előadást erről a témáról. „A borzalom és a megértés erői közt világméretű küzdelem folyik — írja. — A rossz forrását — mint Ágoston — nem találtam sehol. De tudom s egynéhányan tudjuk, hogy mit kell tennünk. Talán nem tudjuk megakadályozni, hogy a világban gyermekeket kínozzanak. De csökkeneni tudjuk a megkínzott gyermekek számát. És ha önök nem segítenek ebben, van-e más a világban, aki segíthet?”

Roger Garaudy cikke pedig a *Concilium* 1968 májusi számában jelent meg. Cikkében kifejti, hogy a marxizmus célja az ember teljes felszabadítása mindenfajta gátlás alól, az ember örök transzcendenciája, az Egyház pedig Istent abszolút transzcendenciának tartja, Isten tehát „úgy mutatkozik be az embernek, mint erő a gátak áttörésére”, az Egyház feladata pedig „a reményt láthatóvá tenni a történelemben”. „A konkrét harc az ember lealacsonyítása ellen (vagyis minden ellen, ami az embert megakadályozza abban, hogy ember, Isten képe másaként teremtő ember legyen): ez a harc a legerősebb kapcsolatok a keresztények és a marxisták között.”

HOL SZÜLETETT SZENT MÁRTON?

I. SZENT MÁRTON ÉLETÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

1. Pannónia a rómaiak korában

A kelta pannónok által lakott dunántúli területet a rómaiak a Kr. u. I. században hódították meg, s a következő századok folyamán mindinkább átittatták kultúrájukkal. A Duna mentén kiépített erődvonaluk legfontosabb pontjai Vindobona, Carnuntum, Arrabona, Brigetio és Aquincum voltak, ahol a II.-IV. században főleg illyr, pannón légiók parasztkatonasága állomásozott. A polgári közigazgatást északon Sav(b)ariában, délen Sopianaeben központosították. A kelta őslakosság a közéjük települt római-itáliai kereskedőkkel és a veterán katonákkal együttélve mindjobban átvette azok életmódját s így mindjobban romanizálódott. A Rómával és Itáliával való állandó kapcsolatot a jól kiépített úthálózat biztosította a katonák és a civilek számára. Ezek az utakon érkezett el hozzájuk a kereszténység is.¹

Ez az új vallás a III. században és a IV. század első felében szinte kizárólag a városokban és ott is sokkal inkább a polgári, mint a katonai jellegű helyeken honosodott meg. De ez természetes is, mert a nagyobb utak mentén élő városiak szellemileg is, fizikailag is mindig mozgékonyabbak voltak, mint a forgalomtól elzárt falusiak, akik akkor is sokkal szívósabban ragaszkodtak őseik hagyományaihoz. A falvak, a „pagus”-ok konzervatív lakói, a „pagani” ezért maradtak sokkal tovább „pogány”-ok, mint a városban élők.²

2. Pannónia két Sabariája

Pannónia Superior polgári, közigazgatási központja az a Sabaria volt, amely már az I. század közepén Claudius császártól elnyerte a colonia-rangot, s amely azóta mint C. C. (Colonia Claudia) *Savaria* mindfontosabb szerepet játszott a provincia életében. Az észak-itáliai Aquileiából Cartuntumba és Vindobonába vezető főútvonal mentén feküdt, ahonnan azonban ugyancsak műutak vittek Arrabonába, Brigetiába, Aquincumba, illetőleg Sopianaebe. Hogy a római élet mennyire otthonos volt Sabariában, azt császári palotája, castruma, theatruma, pogány templomai, szentélyei és szobrai mutatják.³

Am a III. században már a kereszténység is megjelent a városban. A diocletianusi, az utolsó keresztény üldözések során 303/4-ben oda hurcolták Siscia püspökét, Quirinust, akit a provincia helytartója halálra ítelt és a Sibaris (Gyöngyös vagy Perint) folyóba fojtatott. Halálküzdelmét sok keresztény szemlélte, s holttestét az egyik, a scarabantiai kapunál lévő bazilikába temették el.⁴ Ezután hamarosan, 313-ban megjelent a Milánói Ediktum, melyben Nagy Konstantin szabadságot biztosított a kereszténységnek, amit aztán a hivatalos, a császári hatalom mindjobban támogatott. Természetes, hogy ily körülmények között a keresztény élet Sabariában is fellendült s mind általánosabbá vált. A IV. század első évtizedeiben, valószínűleg valami polgári rendeltetésű épület felhasználásával készült a későrómai császári palotához csatlakozó bazilika. Méreteinek és felszerelésének nagyszerűségét mutatja, hogy 55x18 méteres, pompás mozaikpadimentummal és padlófűtéssel ellátott épület volt. Ettől a központtól 1 1/2–2 km távolságra feküdt az igen jelentős ókeresztény telep és temető, ahol magánház alapfalaira épült egy háromhajós bazilika. Ezen bazilikák, a IV-V. századi sírkövei s egyéb tárgyai révén Sabaria a keresztény-római emlékek leggazdagabb lelőhelye Magyarországon. Bár püspökről nem szólnak a ránk maradt források, biztosra vehető, hogy a legfejlettebb pannóniai egyházközség életét püspök irányította.⁵

Amíg Pannónia egyik legjelentősebb városának, Sabariának a nevét, helyét feljegyezték az ókori historikusok és geográfusok — addig a másik Sabaria, *Sabaria Sicca* nevét csak 860 óta ismerjük. Az azonban, hogy erről a kis római településről nem vettek tudomást a külföldi írók, nem csodálatos. Szombathely mellett viszonylag ma is kevesen tudnak Bakonyszombathely létezéséről. Azt, hogy a két folyó, a Perint és Gyöngyös közt épült Sabaria mellett a másik Sabariát, melyen csak egy kis patak folyt keresztül, Sicca (Százraz) jelzővel látták el, könnyen érthető. A X.—XI. századi magyar történeti tudat — melynek alaposságával később fogunk foglalkozni — ezt a másik Sabariát Pannonhalmra közelébe helyezte. S valóban, a XIX. s még inkább a XX. század folyamán Pannonhalmán s azt körülvevő Ravasd, Écs, Ság, Pázmánd, Nyalka falvakban annyi ókori pénz, épületterész, házi felszerelés került felszínre, hogy azok bőségesen bizonyítják, hogy a római kultúra ezen a vidéken is otthonos volt. A Pannonhalmától délnyugatra helyezett Sabaria pontos fekvését illetőleg 1—2 kilométeres különbséggel eltérnek ugyan a vélemények, az ásások és leletek alapján elsősorban mégis a Pannonhalmától 2—3 kilométerre lévő Packalló-völgy és annak kelet felé eső közvetlen környéke jöhet tekintetbe. Bár a Packalló-völgyből a XIX. század 60-as és 70-es éveiben kb. 120 szekér római építési anyagot szállítottak el és használtak fel saját céljaikra a szentmártoniak, s a felszínhez közel álló rétegek is sokat változtak évszázadok folyamán, mégis a múlt század végén még mindig találtak olyan házalapot, melynek hossza 22 s egy másikat, melynek hossza 16 méter volt. Ezeket a több szobából álló, festményekkel díszített épületeket került levegővel való központi fűtéssel tették lakályossá. A völgyben fakadó csermely medrét imbrexcserepekkel kirakva, kisebbszerű vízvezeték is létesítettek. Agyaggyöngyök, mécsesek, edények mellett szokatlanul sok római pénz is került itt napvilágra.⁶ (Ezek alapján gondolhatjuk, hogy az egyszerűbb családok mellett néhány módosabb-rangosabb ember is lakhatott ezen a szépfekvésű falusi telepen, annak villáiban.) Találtak aztán olyan keleti eredetű votívtárgyakat is, melyet katonák szoktak használni. Ezért alapos a feltevés, hogy ezen a szépfekvésű helyen katonai lakótelep állott.⁷

Azt, hogy Pannonhalmra környékének egyéb kis falvait hogy' hívták, nem tudjuk. A későbbi hagyomány azonban emlegetett közülük egyet, melyet *Pannóniának* nevezett. Ez — úgy látszik — a mai Győrszentmárton területén feküdt, melyhez a hegy, a szoros értelemben vett mai Pannonhalmra is hozzátartozott. Az ásások ezt a hagyományt is alaposnak bizonyítják. A hegyen feliratos domborművek, római sírok és egyéb emlékek kerültek elő, a hegy lábánál — Szentmártonban — pedig római téglákat, edénycserepeket, több száz változatban pénzeket s egy fazekas kemencét találtak, melyben 15 ép korszó volt.⁸

3. Szent Márton élete

Szent Márton életrajzát az a retorikailag jól képzett *Sulpitius Severus* írta meg, aki a püspököt élete vége felé személyesen ismerte, s aki inkább irodalmi és aszketikus-épületes művet akart alkotni, mint történetit.⁹ A munkának ez a jellege több vonatkozásban is megállapítható.

A szerző nem mondta meg, hogy hőse mikor született. Bár a modern írók többsége ezt a dátumot 316/17-re, mi többekkel együtt 336-ra tesszük.¹⁰ Ebben az esetben ugyanis azok a kronológiai problémák, melyek — mint például *Julianus* caesarsága, *Hilarius* püspöksége, Márton otthoni látogatása — komoly nehézséget okoznak, önmaguktól megoldódnak.

Am a bennünket ennél sokkal inkább érdeklő kérdés az, hogy hol született Márton, a középkornak Szűz Mária után legiszoteltebb szentje?

Márton származásáról Sulpitius csak ezt írta: „*Martinus Sabaria Pannonia(orum) oppido oriundus fuit, sed intra Italiam Ticini altus est, parentibus secundum saeculi dignitatem non infimis, gentilibus tamen, pater eius miles primum, post tribunus militum fuit.*”

Ezek szerint Márton Pannónia Sabaria városából származott. De melyikből: a fővárosból vagy a szerény vidéki településből? A Sabaria értelmezésére használt „oppidum” jelzöt ugyanis kevésnek találjuk egy főváros és soknak egy falusias helység mellett. Ez a pontatlanság azonban érhetővé válik, ha meggondoljuk, hogy a Pannóniára vonatkozó tüzetesebb ismeretek nemcsak Sulpitiusnál hiányoztak, hanem jórészt Mártonnál is, aki már — talán csak pár éves — gyermekkorában elkerült onnét az észak itáliai Ticinumba, ahol nevelkedett, ahol „altus est.”

Minden bizonnyal már Ticinumban történt, hogy a 10 éves gyermek szülei tudta és beleegyezése nélkül — *invitis parentibus* — a catechumenek közé állott, két év múlva hallván a keleti remeték szigorú életéről, azok életét akarta követni. Atyja azonban másként kívánta alakítani fia jövőjét. Hogy ez az egyszerű parasztkatona, „miles”, hogyan s mennyi idő alatt érte el a tribunusi — mondhatnánk ezredesi — rangot s fia születésekor milyen rangban volt, nem tudjuk. De azt látjuk, hogy fiát is katonai pályára szánta, melynek nagy lehetőségeit maga is tapasztalta. Márton csak 15 éves volt, amikor atyja kényszerítő kívánságának engedve katona lett. Keresztény lelkületét azonban ott is megőrizte. Így történt, hogy 18 éves korában felvette a keresztséget, két év múltán pedig elbocsátását kérte *Julianus* caesartól, hogy aztán csupán Krisztusnak katonáskodjék. Mivel galliai tartózkodása idején hallotta hírét Hilariusnak, Poitiers szentéletű püspökének (350—368), hozzá csatlakozott. Az diaconussá akarta szentelni a kiváló ifjút — ő viszont szerénységből csak az exorcistaságot volt hajlandó elfogadni. Nemsokára aztán — *nec multo post* — belső indítást érzett, hogy felkeresse hazáját és szüleit, amit Hilarius püspök engedélyével meg is valósított 356-ban.

Szülei ugyanis időközben visszatértek Sabariába, ahol az immár kiszolgált tribunusnak bizonyára nemcsak háza, hanem birtoka is volt. Az életrajz ezen mozzanatánál ismét felmerül a kérdés: melyik Sabariáról lehet szó? Márton utazásának legfőbb célja a még mindig pogány szüleinek megtérítése volt. Ám célját csak részben sikerült elérnie: anyját és többeket szavával és példájával kereszténnyé tett ugyan, atyja azonban hajthatatlanul pogány maradt továbbra is.

Ez a tényállás sokkal könnyebben érthető a falusi, mint a városi Sabaria társadalmi és vallási viszonyai közt. A városban s annak közelében már a IV. század elejétől népes keresztény gyülekezet élt, mely az 50-es évekre — amikor Márton otthon járt — virágzó egyházközséggé fejlődött, melynek pap-sága, bizonyára püspöke s több bazilikája is volt s így méltán tekinthették a pannóniai kereszténység központjának. De arra is emlékeznünk kell, hogy Nagy Konstantin (†337) s három fia s egyben utódja a császári trónon s velük együtt az uralkodó osztály túlnyomó többsége már szintén a keresztény hitet vallotta és támogatta. Ily körülmények között nehezen képzelhető, hogy Márton szülei s azok környezete 356-ig pogányok maradtak volna, s a hitbuzgó fiú még akkor is csak anyját tudta volna megtéríteni, apja viszont továbbra is kitartott volna pogányságában. Ez a magatartás akkor és ott már nem volt „stílusos”, nem volt „korszerű”. — A városival szemben más volt a helyzet a vidéki Sabariában. A falusi lakosságot mindig jellemezte az ősi — a mi esetünkben a pogány — tradíció kultusza. Így volt ez nemcsak Pannóniában, hanem Szent Márton Galliájában is. Nem véletlen, hogy a pannóniai ókereszténység leggazdagabb lelőhelye a két közigazgatási központ: Sabaria és Sopianae városa — mivel szemben például Pannon-

halmának és környékének sok római lelete között alig akad keresztény jellegű. A veterán tribunus — aki sabariai tartózkodása idején bizonyára a közeli Arrabona-erődítmény gyalogos és lovas helyőrségéhez tartozott — Sabaria Sicca valamelyik „villa rustica”-jában élhette megszokott kényelmes pogány életét, s nem óhajtott tudomást szerezni „Pan halálá”-ról.

Témánk szempontjából még egy problematikus részlete van Sulpitius elbeszélésének. Márton családi és otthoni hittérítő tevékenységének — *matrem... pluresque tamen suo salvavit exemplo* — érintése után a következő bekezdésben az arianusokkal vívott küzdelmeiről szólt. Megírta, hogy ez az eretnekség leginkább Illyricumban burjánzott el s ott Márton szinte egyedül vette fel vele a harcot. Am a „perfidia sacerdotum” ellenállt s ő megvesszőztetve végül is távozni kényszerült „de civitate”, ami alatt sokan Sabaria városát értették. Mivel azonban az új fejezet első mondatát kezdő „Dehinc” időhatározói értelme „ezután”, a „sacerdos” szót pedig a szerző közvetlen a püspökökre alkalmazta s a „civitas” nemcsak várost, hanem államot, tartományt is jelent — a vonatkozó mondat így fordítható: „Ezután, mivel az arianus eretnekség az egész földkerekségen s főleg Illyricumban elburjánzott, s mivel a püspökök hitszegésével szemben szinte egyedül ő vette fel a heves küzdelmet, sok gyalázzal illetve — mert nyilvánosan is megvesszőzték — végül is a tartományból távozni kényszerülve Itáliába indult...” Az, hogy a fiatal levita ily elszántan és nagyvonalúan harcolt az eretnekség ellen Illyriában, érthető, ha egyrészt rágondolunk arra, hogy mestere és püspöke, Hilarius, volt Nyugaton az arianizmus legképzettebb és legelszántabb ellenfele, amiért éppen akkor évekig (356-59) tartó száműzetést is szenvedett, másrészt pedig ha tudatosítjuk, hogy Márton mint ember, katona és püspök hányszor adta jelét hithűségének és rettenthetetlen bátorságának. Ezt a küzdelmét nem kell tehát egyetlen város, Sabaria területére korlátozni, melynek arianus harcairól egyébként sincsenek adataink. A valóságban a Dráva és Szávamenti városok: Sirmium, Mursa (Eszék) és Singidunum (Belgrád) voltak az illyriai arianizmus főfészkei, s azok püspökei küzdöttek eszméiért.¹¹

Szent Márton életének és életrajzának a továbbiakban nincsenek pannóniai és sabariai vonatkozásai. A szerző műve során részletesen ismertette, hogy csodálatos hőse mint ligugéi szerzetes, majd (371 óta) mint toursi püspök miként lett Gallia apostola — halála évét azonban nem tartotta szükségesnek feljegyezni. A különböző adatok útmutatásai nyomán azt az egyes szerzők 397 és 401 közé helyezik.

II. SZENT MÁRTON TISZTELETE ÉS A KERESZTÉNY KONTINUITÁS PANNÓNIÁBAN

Sulpitius Severus műve a világirodalom leghíresebb enemű alkotásai közé tartozik. Tőle magától tudjuk, hogy Rómában a könyvárusok ujjongása közepette versengve vásárolták. De nemcsak ott, hanem Karthágóban s az egyiptomi reméték telepein is olvasták.¹² A szerző századokon át meg tudta őrizni tekintélyét és hírnevét, hisz hőst a szerzetesek és a püspökök, a lovagok és a királyok — a középkor egyházi és világi társadalmának vezetői — egyaránt védőszentjüként tisztelték. Igaz viszont az is, hogy ennek az általános tiszteletnek legfőbb forrása éppen Sulpitius kiváló stílussal megalkotott művében rejlik.

Minket azonban ez alkalommal sokkal inkább érdekel az, hogy szülőföldje szájhagyománya miként tartotta fenn nagy fia, a híressé vált toursi püspök, Szent Márton emlékét? Mert azt, hogy a római uralom idején, a IV. század végén s az V. elején a pannóniai keresztények is tudomást szereztek Szent Márton csodás életéről és közismert életrajzáról, természetesen tartjuk ugyan, de nagy kérdés, hogy ez a hír és emlékezet fenn tudott-e maradni

szülőföldjén a népvándorlás zivataros évszázadai alatt s meg tudta-e őrizni születési helyének tudatát? A következőkben erre a kérdésre igyekszünk feleletet adni.

1. Pannónia kereszténysége az V.—VIII. században

Mikor a IV. század végén a Dunára támaszkodó római védelmi vonal a germán népek támadásai következtében megingott, a katonaság, a polgári közigazgatás és a módosabb polgárság megkezdte visszavonulását Itália felé. A lakosság zöme, a „közép” azonban akkor is helyén maradt s — ha egyre szerényebb körülmények közt is — igyekezett folytatni romanizált és keresztény életét.

A népvándorlás első nagyobb hulláma 433 körül érte el Pannóniát, amikor a hunok nem harc árán, hanem szövetségesükkkel, *Aetius* római vezérrel kötött szerződés alapján békésen szállták meg ezt a területet.¹³ Ők — kik között voltak már keresztények is — éppenúgy, mint más nomád pásztor-népek, nem ismerték a „valláskérdést” — őket az ott talált népek élete ebben a tekintetben nem érdekelte. Ezt bizonyítja, hogy Sabaria városa is túlélte *Attilát* és a hun birodalmat. Hogy a keresztény és romanizált Sabaria milyen jelentős hely volt még 455-ben is, abból látható, hogy külföldön is érdemesnek tartották feljegyezni, hogy a földrengés romba döntötte.

A következő években aztán a bizánci császár beleegyezésével a keleti gótok jelentek meg Pannóniában, hogy 474-ben már tovább is vonuljanak Itália földjére. Ők nemcsak itt tartózkodásuk rövidege miatt, de azért sem ártottak az itt talált kereszténységnek, mert ők is azt vallották, ha többségükben az arianus formában is. Hasonlót mondhatunk a longobardokról, akik szintén keresztények, sőt részben katolikusok voltak, kiket a VI. század elején *Jusztinián* császár küldött Pannóniába, ahonnan 568-ban költöztek tovább, Itáliába.¹⁴

De konkrét bizonyítékai is vannak annak, hogy az V-VI. században volt keresztény élet Pannóniában. Innét származott ugyanis *Szent Leonianus*, aki ifjúkorában, tán 487-ben került Galliába; kor- és honfitársa volt a *lerinsi Szent Antal*, akit *Szent Szeverin* (†482), majd egy másik püspök, *Konstantin* nevelt. Ugyancsak Pannóniában született és nevelkedett az a *Márton*, aki innét a Szentföldre zárandokolt, onnét pedig Hispániába költözött, ahol Braga érseke lett. Védőszentjének, a sabariai Mártonnak nemcsak nevét viselte, hanem haláláig (580) nagy tisztelője is volt. A VI. század második feléből innét vonult Itáliába *János* és Salonába *Johanna*; az ott püspök, ez pedig apátnő lett.¹⁵ Nyilvánvaló, hogy a nevezettek koruk olyan kiváló személyiségei voltak kiknek emlékét írásos források örökítették meg. Ezek alapján azonban következtetnünk kell arra a társadalomra is, melyből származtak és kiemelkedtek. *Jusztinián* császár 546-ban említette a pannóniai városokat, melyekben még mindig keresztény és romanizált lakosság élt.¹⁶ Az Egyház tehát mindeztideig fenntartotta a papsággal és templomokkal ellátott szervezett életét.

Az említett keresztény germán népek továbbvonulása után, a VI. század második felében a hunokkal rokon avarok szállták meg a Kárpátok medencéjét. Településük súlypontja, akárcsak a hunoké, a Tisza vidéke volt. Bár keresztények is éltek közöttük, túlnyomó részben éppenúgy pogányok voltak, mint a közéjük beszüremkedő s szolgaként szereplő szlávok is. Mivel az avarok is a bizánci császár engedélyével foglalták el új hazájukat, köztük és az itt talált lakosság közt sem alakult ki ellenséges viszony.¹⁷ Az utóbbiak — ha szűk keretek között is — folytatták a mindjobban falusivá váló hagyományos életüket, míg a sátorlakó avarok állataik kíséretében nomadizáltak. Vallási felfogásuk és életformájuk különbözősége nem okozott különösebb nehézségeket.

A római birodalom és kultúra elhanyaglását követő századok kevés történeti feljegyzést hagytak fenn számunkra. Ez a megállapítás vonatkozik az egész kontinens s még inkább Pannónia VII.-VIII. századi életére. Ennek ellenére tudjuk, hogy a kor nagy hithirdetője, *Szent Amand* püspök a Dunától délre lakó szlávoknál is igyekezett hirdetni az evangéliumot (†680 felé), a bajorok apostolai: *Szent Rupert* (†718) és *Szent Emmerám* (†716) az avarokat akarta téríteni, de a bajor herceg saját népénél tartotta őket s Salzburgban, illetőleg Regensburgban létesített számukra püspökséget.¹⁸

De nemcsak a missziós gondolat e vezető férfiai érdeklődtek Pannónia avar és szláv lakosságának vallási ügyei iránt. Sokkal többen voltak azok a névtelen papok, akik az itteni kereszténységet nemcsak ápolni, hanem terjeszteni is törekedtek. Ez látszik abból, hogy 796-ban a Pannóniával határos egyházmegyéek vezetői arról tanakodtak, hogy miként minősítsék az Áváriában működő papok, a klerikusok s a vallásilag műveletlen klerikusok által kiszolgáltatott keresztéségek érvényességét?¹⁹

Am e szerény irodalmi utalásoknál sokkal többet mondanak tárgyukról az archeológiai kutatások, azok eredménye. Azok alapján tudjuk, hogy Sopianae temetőkápolnája, „cella trichora”-ja túlélte ezeket a századokat s bizonyára a sabariai sír- vagy temetőkápolna is. Szekszárd — Alisca — ősi sírkápolnáját akkortájt bővítették háromhajós bazilikává s a Keszthely mellett fekvő Fenék szintén ókori eredetű lakossága a VII.—VIII. században építette fel a háromhajós bazilikáját.²⁰ Ezekkel a tényekkel szorosan kapcsolódnak azok a megállapítások, melyek szerint „Pannónia területén a VI.-VIII. századi emlékenyagban... romanizált népesség viseletének” hatását lehet bizonyítani s Keszthely környékén „az avarkorban is továbbélő romanizált lakosság” volt.²¹ De nemcsak a romanizált őslakosság maradt hű a kereszténységhez, hanem az már „a VII. század folyamán elterjedt az avarságban” is.²²

A mondottakat összegezve, a VIII. század végéig nemcsak a romanizált lakosság, hanem a kereszténység meglétét is bizonyítottak tekinthetjük Pannóniában. Ha ez a kereszténység többé-kevésbbé csak hamu alatt izzó parázs volt is — az várta és kívarta az időt, amikor szabad levegőhöz jutva ismét lánggra lobbanhat. Ez az idő érkezett el *Nagy Károly* uralkodásával, s éppen ezért a Karolingkorral s annak pannóniai egyházpólitikájával külön kell foglalkoznunk.

2. A kereszténység megerősödése a Karolingkorban

Nagy Károly nagyarányú hódításaival nemcsak birodalmát akarta gyarapítani, hanem a kereszténységet is erősíteni s terjeszteni kívánta. Amikor a már keresztény bajor hercegség 781-ben véglegesen a birodalom része lett, az avarok is szükségesnek látták, hogy jóviszonyt alakítsanak ki a hatalmas új szomszédal. Ezért már 782-ben s aztán 790-ben is követséget küldtek Károlyhoz. Mivel azonban a vezetők a frank uralom és a kereszténység elfogadásáról hallani sem akartak, a király 791-ben megindította ellenük hadjáratai sorozatát. A saját vezérlete alatt álló fősereg a Duna alatt haladva a Duna és a Rába összefolyásáig (Győrig), illetőleg azon túl, „Omundesthorf”-ig nyomult előre, ahonnet aztán Sabaria felé kerülve tért vissza hazájába. Am ezzel az avarok még nem voltak megtörve s ezért a friauli herceg 795-ben a Duna—Tisza közén fekvő főerősségüket támadta meg és foglalta el. 796-ban Károly fia, *Pippin* már alig talált ellenállásra. Mivel ezekben a háborúban a vezető avar társadalom szinte teljesen elvérzett s a nép igen meggyengült, a kereszténységet immár elfogadó nép vezetői a szlávokkal szemben a frankok segítségét kérték, lakóhelyül pedig Pannóniának Sabaria és Carnuntum közt lévő nyugati részét. Ebben az évben 805-ben, keresz-

telkedett meg a maradék avarok utolsó kagánja, aki ez alkalommal az *Ábrahám* nevet vette fel. Mint nemzetről 822 után már nem szólnak a történeti források.²³

A Kárpátok medencéjének nyugati fele így került a frank birodalomhoz s annak avar és szláv lakossága ennek következtében lett kereszténnyé. Ennek a folyamatnak főbb részleteit a következőkben ismertetjük.

Említettük már, hogy a 796. évi hadjáráshoz csatlakozott az Avariával határos három (az aquileiai, salzburgi és passauai) egyházmegye főpásztora, hogy a helyszínen állapotodjanak meg a hittérítés módzataiban. Ennek során dönteniük kellett az ott lakó keresztények keresztségének érvényessége tekintetében is. Tudtak tehát arról, hogy ott a romanizált őslakókon kívül voltak avar és szláv keresztények is, kiknek papok, klerikusok és templomok álltak szolgálatukra. Nyilvánvaló, hogy a keresztény kontinuitást képviselő őslakosságra, s annak otthonára gondolhatott a „*Conversio Bagvariorum et Carantanorum*” című munka salzburgi szerzője, amikor 871 táján az írta, hogy ott a rómaiak sok alkotása — városok, erődítmények s egyéb más épület — még mindig látható, „*adhuc apparet*”.²⁴

A hittérítő munka elvégzésére a Dunától a Dráváig a salzburgi püspökség (798 óta érsekség), a Dunától északra a passauai püspökség kapott megbízást és joghatóságot.

Az északi részen Nyitra lett a központ, ahol 830 körül *Pribina* herceg a regensburgi Szent Emmerám tiszteletére épített templomot, amely 880-ban püspöki székesegyház lett. A vele szemben emelkedő Zoborhegyen viszont a passauai egyházmegyéhez tartozó St. Pölten bencései kapták meg a *Szent Hippolit* tiszteletére szentelt kolostort.

Mikor aztán pár év múlva a közben kereszténnyé lett *Pribina* morva véltársa nyomására kénytelen volt elhagyni Nyitrát, *Lajos* német király a Balaton környékén adott neki tőle függő hercegséget. A Zala mocsaraiból kiemelkedő s már a rómaiak korában is hasznosított terepen alakította ki székhelyét, a mai Zalavár területén fekvő Moosburgot, mely hamarosan ugyancsak keresztény központ lett. Három templomát Szűz Mária, Keresztelő Szent János és Szent Adorján tiszteletére szentelte s az utóbbi számára bencés apátságot is szervett. A szenteléseket, a bérmlást sokszor személyesen végezték a salzburgi érsekek, máskor segédpüspökeik, a chorepiscopus-ok. Ez, a nagy területet magába foglaló egyházkerület aztán esperességgé, archipresbyteratussá fejlődött, melynek templomai külön papot kaptak. *Pribina* művét halála (861) után fia, *Kocel* folytatta hasonló buzgalommal. Így történt, hogy például 865 telén a salzburgi érsek kb. tíz templomot szentelt, köztük az Ablánc patak mellett (*ad Ablanza*) fekvő település templomát is.²⁵

Ily körülmények között természetesen nemcsak a szlávok és az avarok között terjedt el a kereszténység, hanem a római kori egyházak élete is új erőre kapott. Így a IX. században már ismét lehetett hallani *Sabaria* és *Sopianae* templomáról.²⁶ A VIII. század elején emlegetett *Arrabona*, szintén római alapokon álló Szent Ábrahám-egyházát, minden bizonnyal Ábrahám kagán restauráltatta.²⁷

A maradék avarságon és a szlávokon kívül azonban ekkor már bajor telepések is éltek az egykori Pannóniában. Tudjuk, hogy a bajor egyházak, — így a salzburgi érsekség és apátság, a *niederaltaichi* s a *st. pölteni* kolostor — nemcsak papokat és szerzeteseket, hanem földművelőket és kézműveseket is küldtek ide. Hogy csak bennünket közelebbről érdeklő eseteket említsünk, a moosburgi Szent Adorján-egyházát salzburgi mesterek építették és díszítették 850 után. 860-ban az érsekség megkapta *Sabaria* városát s még 24 birtokot, köztük a *sicca-sabariai*, „*curtes... ad siccum sabariam*.” Az ilyen adományozásokat a következő uralkodókkal rendszerint megerősítették, gyakran gyarapították is. Ezt látjuk *Arnulf* király 890. évi okleveléből, ahol

már nemcsak Sicca Sabaria szerepel, hanem Sabaria városának temploma, annak jövedelmei és a moosburgi Szent Adorján-apátság is.

Bár *Sabaria Sicca* neve csak ezekben az oklevelekben jelent meg az irodalomban, annak koraközépkori létét és jelentőségét korábbra is visszave-títhetjük.

Tudjuk, hogy Nagy Károly 791-ben, mieelőtt avar területre lépett volna seregével, könyörgéseket tartatott a hadjárat sikeréért.²⁸ Az avarokat támadva, pusztítva jutott el — miként már említettük — a Duna és a Rába összefolyásán túl fekvő Omundesthorf-ig, ahonnt néhánynapos ott táborozás után győztes seregével hazafelé indult. Úgy véljük, hogy akkor és ott létesíthetett valamiféle szentélyt, hálaemléket Szent Mártonnak, az onnét származó katonának s a frank királyok patrónusának. Ezt gondolta már Inchofer Menyhért és Ipolyi Arnold is.²⁹ S elgondolásuk reálisnak is látszik. Hogy ez a hely, illetőleg környéke valami miatt jelentős volt, az abból is látszik, hogy egy század múltán, 890-ben ugyanott, „Omunesberch”-ben találkozott és folytatott fontos tanácskozásokat Arnulf német király és *Szvatopluk* morva fejedelem.³⁰ Ez a népies óbajor kiejtésű *Omundesthorf-Omunesberch* pedig *Danczi Villebald* megalapozott felfogása szerint azonos azzal az Amandhegy-gyel, mely Győrtől 15-20, Pannonhalmától pedig 1 kilométerre fekszik s mely „Amandsweingebürg” 1797-ben szűnt meg pannonhalmi tulajdon lenni.³¹ A Szent Márton szentélyre vonatkozó ezen feltevést alátámasztják azok, az 1961/62-ben Pannonhalmán végzett restaurálás során előkerült homokkő fa-lak, melyek a magyar építkezéseket megelőző korból származtak, s amelyek így egy karolingkori kis templom vagy szerzetestelep maradványai lehetnek.³²

A salzburgiak által megszervezett Sabaria Sicca-val kapcsolatban meg kell még említenünk a hozzátartozó, illetőleg közvetlen közelében lévő Szent Willebald-dombot. A Salzburgban 741-ben püspökké szentelt Willebald em-lékét és tiszteletét minden bizonnyal a bajor telepesek plántálták oda, ahol később templomát is felépítették.

Hogy a hely-, hegy-, folyónevek milyen hűségesen őrzik az ősi hagyománnyt, mutatja Ablanc esete. 865-ben a salzburgi érsek templomot szentelt „ad Ablanza”. A magyar középkorban falu, majd major, jelenleg pedig már csak egy, Vas és Sopron megye határán csörgedező patak viseli a nevet.

A mondottak alapján a fejezet élére állított kérdésre válaszolva azt mondhatjuk, hogy Pannónia kereszténysége a népvándorlás viharai közepette meggyengült ugyan, de nem szűnt meg, a frank-bajor korban pedig szinte újra általánossá vált. Így biztosíthatta a Szent Márton születési helyére vo-natkozó tradíció kontinuitását, a történeti tudat folyamatosságát. Ezt a fel-fogást Váczy Péter egy, Pannonhalmához közelfekvő példán így konkréti-zálta: A győri „Ábrahámkáporna...”, melyet még a kereszténnyé vált Róma épített, azóta nemcsak fennállott, hanem megszakítás nélkül használatban volt. Keresztény hagyományát a magyarság az avaroktól vette át.³³

III. SZENT MÁRTON SZÜLETÉSI HELYE A MAGYARSÁG TUDATÁBAN

A magyarság már korábbi hazájában talált kapcsolatot a keresztény-séggel. Tudjuk, hogy a hithirdető testvérpár, Szent Cirill és Metód is felke-reste őket a IX. század második felében. Egyik vezérük Cirillnek megígérte, hogy megkeresztelkedik, egy másik pedig Metód imádságát kérte.³⁴

„A vallásilag „türelmes” honfoglaló magyarság elől a bajor papok és tele-pesek túlnyomó része kitért ugyan és visszavonult hazájába, az ország nyu-gati felén élő avarok és szlávok azonban helyükön maradtak. A magyar nem-zetségek között elhelyezkedő s azok szolgálatára álló e népek természetsze-rűleg már a X. század folyamán megismertették velük a keresztény vallást. Ez az ismeret csak gyarapodott a „kalandozások” révén, amikor szemlél-

hették a nyugati és a keleti kereszténység intézményeit, s amikor a magukkal hozott foglyok által állandóan növekedett a keresztények száma. Így nem járt ismeretlen úton és ellenséges területen a magyarság, amikor Géza fejedelem és István király korában és kívánságára maga is felvette a kereszténységet.

A magyarság a kereszténységgel együtt átvette a szentek kultuszát is. Köztük — miként a franciáknál és a bajoroknál is — kiemelkedett Szent Márton tisztelete. Ezt mutatja az, hogy Szent Márton ünnepe kezdettől fogva nyilvános és kötelező ünnep volt a magyar egyházban, s hogy idők folyamán több, mint 40 község s közel 200 templom és kápolna tartotta őt patronusának. Szülőhelye dicsőségét századokon át Sabaria Sicca, aztán C. C. Savaria is, illetőleg örökösök: Pannonhalma és Szombathely igényelte magának. A következőkben ezen igény kialakulásával és megnyilatkozásával fogunk foglalkozni.

1. A pannonthalmi hagyomány

Géza fejedelem életének végén, 996-ban történt, hogy a *Szent Adalbert* prágai püspök által római szerzetesek számára Brewnovban alapított kolostor tagjai Anasztáz apát vezetésével Magyarországra menekültek. Géza és fia István a Sabaria Sicca közelében, Pannónia fölött emelkedő hegyen adott otthont nekik, az általuk felépített apátságot Szent Márton tiszteletére szentelték, vezetőjévé pedig Anasztáz rendelték. Az 1002-ben írt alapítólevél ezért beszélt „de monasterio Sancti Martini in monte supra Pannoniam sito”, s az apátnak a hely tiszteletreméltó volta és szentsége miatt, „propter reverentiam et sanctitatem ipsius loci” biztosított rendkívüli kitüntetések³⁵. A helyet — mint a következőkben látni fogjuk — Szent Márton születésére való tekintettel tartották tiszteletreméltónak és szentnek, s Pannonhalma ezért lett Pannónia Szent Hegye, „Mons Sacer Pannoniae”.

A lényeges kérdés ezek után az, hogy hiteles-e az a hagyomány, megalapozott-e az a hit és tudat, mely Pannonhalmára — az annak közelében fekvő Sabaria Siccára — lokalizálta Szent Márton születési helyét? Ez másként a romanizált pannón és a magyar kereszténység kapcsolatának, a keresztény kontinuitásnak a kérdése. A kérdésre az eddig mondottak rekapitulálásával meg lehet adni a feleletet.

Nyilvánvaló, hogy Pannonhalma környékén élénk romanizált élet folyt a IV.—V. százaban, s ebből a keresztény vallás gyakorlatát sem lehet kizárni. A vidék központja akkor is Arrabona-Győr volt, melynek keresztény emlékei ismeretesek. Ezt az életet a népvándorlás eseményei szűkebb térre szorították és színvonalát lefokozták ugyan, de nem semmisítették meg. A környék V.—VII. századi emlékei bizonyítják, hogy a lakosság kapcsolatban állott a bizánci kultúrával is. A VIII. század végén kezdődő frank hódítás a kereszténység uralomra jutását is jelentette Pannóniában s ezt a megerősödött kereszténységet a magyarok honfoglalása sem szüntette meg. Amikor aztán a X. század vége óta ők is a keresztény hitre tértek, a közöttük elvegyült s túlnyomórészt beolvadt régebbi népelemek átadták nekik vallási hagyományaikat is.

Hogy Szent István tudatosan karolta fel ezeket a régi — római és frankbajor — hagyományokat, az abból is látszik, hogy a dunántúli püspökségeket kivétel nélkül ősi alapokon szervezte meg. Ez történt Solva-Esztergom, Arrabona-Győr, Cimbriana-Veszprém, Sopianae-Pécs esetében. De így újította fel a zabori Szent Hippolit, a zalavári Szent Adorján apátság életét, így szervezett társas káptalant a győri Szent Ábrahám-templom mellé is.

Ebbe az összefüggésbe, Szent István egyházpolitikájába szervesen helyezkedett bele a pannonthalmi alapítás oly értelemben, hogy Szent István azzal is ősi hagyományt plántált át a magyar kereszténység lelkületébe, s Szent Már-

tonnak, mintegy nemzeti szentnek az addig szűk, helyi kultuszát országos méretűvé fejlesztette. A mondottakat igen világosan fogalmazta meg Szent István első, úgynevezett Nagyobb Legendájának pécsváradi szerzője, amikor Pannonhalma alapításáról azt írta: „Mivel Pannónia Szent Márton püspök születésével dicsekszik, akinek közbenjáró érdemeiért nyert a Krisztushoz hű király — miként már elbeszéltük — ellenségei fölött győzelmet, az Istenszere-tökkel tanácsot tartván, a szent főpap fundusa mellett azon a helyen, melyet Szenthegynek hívnak, annak nevére monostort építve, azt... hasonlóná tette a püspökségekhez.”³⁶

Világosan látható a fentebbi sorokból, hogy a monostor — melynek Pannonhalma neve csak 100—150 éve használatos — a Pannónia községhez tartozó, Szent Márton kultusza folytán Szenthegynek nevezett helyen épült, melynek közelében volt Szent Márton (családjának) fundusa. Ezt a helyet a következő századok írói hol Pannóniának, hol Sabariának nevezték. Tény, hogy a szomszédos két római település határai az Árpádkorban elmosódtak s helyet adtak a Pannonhalmához tartozó Ravazd, Újlak, Alsók, Felsók, nevű új magyar falvaknak.

Ez, a Szent Márton születési helyének Pannonhalmával való kapcsolatot hirdető és történelmileg megalapozottnak tekinthető felfogás a következő fogalmazásokban jelent meg.

Szent László oklevele szerint Pannonhalma első birtoka „Pannónia, ahol a monostor fekszik.”

Könyves Kálmán a franciák híres szentjének, Mártonnak születési helyén fogadta 1096-ban az I. keresztshad követtségét, majd vezérkarát Bouillon Gottfrid vezetésével s nyolc napon át ott látta őket vendégül. A fogadás a XII. század elején Franciaországban készült prózai fogalmazás szerint Pannóniában történt, a verses változat szerint „Sabariában” ahol Szent Márton született.”³⁷

II. Paschalis pápa 1102. évi oklevele — melyet a későbbi pápák ismételtén megerősítettek — azt mondja, hogy „Szent Márton egyháza Sabariában” van.

Walfer ispán az általa 1157-ben alapított Vas megyei, küszéni apátságot a Pannónia Szent Hegyén álló Szent Márton monostornak rendelte alá „egyrészt ama hely tiszteletreméltó és szent volta miatt, másrészt Szent Márton védelme miatt, akinek azon helyen való születésével dicsekszik Pannónia.”³⁸

A XII. századi *Anonymus* azt írta *Gesta Hungarorum*-ában, hogy „Árpád vezér és vitézei Szent Márton hegye mellett ütöttek táborn s Sabaria forrásából mind ők, mind barmaik ivának s a hegyre fölmenvén, Pannónia földjének szépségét szemlélve fölötte örvendének.”³⁹

A franciák nemcsak a XI. században, hanem utána is Pannonhalmát — az ottani Sabariát — tartották a toursi Szent Márton születési helyének. Egy toursi kanonok, Péan Gatineau a XIII. század elején készített verses Szent Márton-életrajzában azt írta: „Így mondja ezt egész Pannónia, ahol ő született, ahol sok szerzetes van még most is egy apátságban, akik nagyon szent életet élnek ott, ahol tartózkodnak.”⁴⁰

Végül a nyitrai főesperest, Albeus mestert idézzük, aki IV. Béla és Oros apát megbízása alapján az 1230-as évek végén körbejárta Pannonhalma birtokait s a helyszíni bevallások szerint foglalta írásba az egyes falvak népeinek kötelezettségeit. A Pannonhalma körül fekvő területről szólva feljegyezte, hogy annak határa „Sabariáig terjed, ahol — úgy mondják — Szent Márton született s ott, a völgy közepén van az a Szentforrás, amit Pannóniafőnek hívnak, s amely más erekkel együtt patakot alkot Szent Willebald temploma alatt s Pannosa (ma: Pánzs) néven folyik Écs felé.” Sabaria és Pannónia népeiről már Vyloc és Olsuc (Újlak és Alsók) név alatt beszélt. Ezek az

ókorai települések akkor már átadták nevüket és területüket az ott létesült magyar falvaknak s ezzel leléptek a történelem színpadáról.

Az előadottakat összegezve láthatjuk, hogy a magyarság — minden bizonynyal avar-szláv és frank-bajor közvetítéssel — tudott Sabaria és Pannónia nevű kis római településekről s arról a szájhagyományról, hogy ott született Szent Márton püspök. Ezt, a franciáknál is közsímert tradíciót mint Sabaria Sicca és Pannónia örököse, a pannonhalmi Szent Márton-főapátság, az „Erzabtei von Martinsberg” azóta is híven őrzi.

2. A szombathelyi hagyomány

Az I. fejezetben láttuk, hogy Pannónia legfejlettebb keresztény társadalma a romanizált C. C. Savariában alakult ki, melyet minden bizonynyal püspök irányított. Hogy a 455-ben a földrengés sújtotta város — ha egyszerűbb formák között is — újjáépült és folytatta életét, azt a VIII. század vége óta kifejezetten bizonyítják forrásaink. A 860. évi oklevél szerint a város, a 890. értelmében a templom — civitas, ecclesia — is a salzburgi érsekség birtokába jutott. Noha a 799. évi zsinaton elsőrendű ünnepnek nyilvánították Szent Márton napját,⁴¹ arról később sem szóltak, hogy születési helyével, annak egyházával szorosabb kapcsolatba jutottak volna.

Ez a hallgatás azonban még jelentősebb a magyar korszakban. Egészen feltűnő jelenség, hogy Szent Istvánnak az ősi alapokra építő egyházszerzésében semmi szerepet nem kapott Sabaria, s a Szent István által annyira tisztelt Szent Márton ottani származásáról sem tudott a magyar kereszténység. Az erre vonatkozó helyi szájhagyomány hiányának legfontosabb bizonyítékát mégis a győri püspökség magatartásában látjuk. Sabaria mint egyházközség kezdettől fogva a győri püspökséghez tartozott, s mint közben már faluvá zsugorodott település pedig a püspökség birtoka, „villa episcopalis”-a lett.⁴² S a győri püspökök nem követelték a maguk egyházmegyéje vagy birtoka számára Szent Márton születésének dicsőségét, nem tiltakoztak a pannonhalmi hagyomány ellen. Ez világosan látható a már idézett 1157. évi oklevélből. Abban Walfer ispán Pannonhalmát mondotta Szent Márton születési helyének s ezért magasztalta a hely tiszteletreméltó és szent voltát. S ez az alapítás Gyárfás győri püspök hozzájárulásával és közreműködésével, „ex voluntate et auxilio Gervasii Geuriensis episcopi parrochiani” történt, aki nem látott okot és alapot, hogy az oklevélben foglaltak ellen tiltakozzék. Sabaria temploma ugyanis — mint egy 1237. évi oklevél tanúsítja — Szűz Mária oltalma alatt állott. A „Zombathel” név 1264 óta ismeretes.

Amikor a XI.—XIII. századi magyarság, a győri püspökség és a helyi hagyomány nem tudott Szent Márton Szombathely-Sabaria-i származásáról, akkor nemcsak „döntő”, hanem semmiféle jelentőséget sem tulajdoníthatunk az 1280 körül készült gyatra „Herefordi térkép”-nek melyre, Sabaria neve alá „Sti Matri” magyarázatot írta angol szerzője. Bár mint kartografus igen gyenge egyén volt Richard ferences szerzetes, breviariuma lektiójából azt mégis tudta, hogy Nyugat egyik legtiszteltebb szentje, Martinus a pannóniai Sabariából származott s azt rossz helyesírással, de mégis a mintájában talált Sabaria neve alá írta.⁴³ Azt csak mellékesen jegyezzük meg, hogy mikor a VI. század végén Szent Ágoston és római társai megkezdtek a pogány angol-szászok térítését, első templomuk egy Szent Márton-kápolna volt, mely még a római korból származott.⁴⁴

Szombathely-Sabaria a XIV. század óta indult újabb fejlődésnek. A források azóta mezővárosként (*oppidum civitas*) emlegetik. Ebből a korból, 1360-ból való az első feljegyzés, melyben Szent Márton a szombathelyi Sabariával kapcsolatban szerepel, ahol Sabaria városának Szent Márton-kútjáról esik szó. Ez az első dokumentum azonban túlságosan késői ahhoz, hogy az

ősi helyi Szent Márton-hagyomány megnyilatkozásának tekinthetnénk. Egyrészt ugyanis erről nem tudtak az egyházmegye püspökei, másrészt Szent Márton életrajzának sincs kapcsolata semmiféle „puteus”-szal. Sabaria Szent Márton-kútjáról s az 1493 óta jelentkező Szent Márton-templomáról végül még azt jegyezzük meg, hogy Magyarországon akkor már sok falu és még több templom és kápolna viselte nevét anélkül, hogy Szent Márton életével közelebbi kapcsolatban állott volna.

Annak tehát, hogy Szent Márton a szombathelyi Sabariában született volna, az őt követő évezred folyamán nem találni nyomát, sem a helybeli hagyományban, sem a megbízható írásos forrásokban. Ez a felfogás nem is onnét, hanem az ókorért, az ókori irodalomért és az ókori emlékekért rajongó humanistáktól, azok fantáziájából származott.

Először Zsigmond király 1427. évi oklevelében olvasható, hogy Szent Márton a szombathelyi Sabaria városában született. Ez a kijelentés azonban csupán Sulpitius szövegét ismétli — azt Szombathelyre alkalmazva.

Oklevél:

Életrajz:

...*Martini...*, qui in oppido Sabariae Martinus Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit, sed intra Italiam Ticini altus est.

Az olasz humanizmust az a híres Paulo Vergerio plántálta át a magyar királyi udvarba, aki 1418-tól 1444-ben bekövetkezett haláláig Budán élt, a kancelláriában dolgozott és Zsigmond király bizalmi embere, „referendarius”-a volt.⁴⁵

Tudvalévő, hogy a humanizmus Mátyás korában virágzott legszebben hazánkban. Annak legfőbb ápolói továbbra is az olasz írók voltak. Közéjük tartozott két történetíró: Ransanus püspök, a nápolyi király budai követe és Bonfini ascolii tanár, Mátyás egyik kegyelt embere.

Ransanus az 1480-as évek végén készített latin nyelvű magyar történetében, illetőleg annak földrajzi bevezetőjében azt írta: „Itt van Sabaria, egykori régi város, melynek még sok emléke látszik, köztük igen magas oszlopok. Itt született és töltötte gyermekéveit Szent Márton.”⁴⁶ Sabaria régi jellegére, ókori emlékeire és — Sulpitius nyomán — Szent Márton születési helyére vonatkozó ezt a közlést némileg áttükrözve a néhány évvel később készített és sokat olvasott magyar történetébe foglalta Bonfini: „Itt van Sabaria, egykori régi város, különböző emlékekkel, mely Szent Márton hazája lévén, nem csekély tiszteletet biztosított magának.”⁴⁷

Szent Márton C. C. Savaria-i születésének hite a humanisták buzgólkodása folytán vert aztán gyökeret a magyar értelmiség, a győri püspökök és a szombathelyiek tudatában — mint azt a későbbi írásos dokumentumokból láthatjuk.⁴⁸

* * *

Tanulmányunk eredményeit összefoglalva a következőket mondhatjuk.

Sulpitius Severus feljegyezte, hogy Szent Márton Sabariában született. Am Sabaria városa mellett volt egy azonos nevű kis vidéki település is, s ennek következtében kérdéses, hogy melyik Savariára gondoljunk? Mivel Szent Márton atyja még 360 táján sem mutatott semmi hajlandóságot a kereszténység iránt, inkább gondolhatunk a falusi, zömmel még pogány környezetre, mint a városira, melyben akkor már virágzott a kereszténység.

Azt, hogy Szent Márton születési helyének tudata fennmaradhatott a népvándorlás idején s az azt követő frank-bajor korszakban, vagyis az V.—IX.

században, főleg Pannónia romanizált lakosságának továbbélése, a keresztény kontinuitás megléte bizonyítja.

Szent Márton születési helyét a magyarság az így alaposnak tekinthető ősi hagyomány nyomán a 996-ban létesített pannonhalmi apátság területére, az ottani Sabaria-ra lokalizálta. A szombathelyi hagyomány csupán a XV. századi humanisták irodalmi működéséig vezethető vissza, s így az minden bizonyonnyal tőlük is származik.

Mindezekből következőleg úgy látjuk, hogy Szent Márton a IX. században Sabaria Sicca néven szereplő kis (katonai) település és nem C. C. Savaria szülöttje.⁴⁹

Jegyzetek: 1. V. ö. Barkóczi-Bona-Mócsy: Pannónia története. Budapest (Bp) 1963. — 2. L. Nagy T. A pannóniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig. Bp. 1939; Nagy L.: Pannónia Sacra. (Szt. István-Emlékkönyv (SzIE). Bp. 1938. I. 29-143. — 3. Kádár Z.—Horváth T. A. — Gófin Gy.: Szombathely (Magyar Műemlékek). Bp. 1961. — 4. Balogh A.: Pannónia őskereszténysége (Szt István-könyvek). 69-75. — 5. Paulovics I.: Szt Quirinus savariai bazilikájának feltárása. Vasi Szemle. 1938. 138-52; u. a.: A szombathelyi Szt Márton-egyháznak, a savariai Szt Márton születéshelyének római kori eredete. Acta Savariensia, — 4. Nagy L. i. h. 91-96 — 6. Lovas E.: Pannonhalma környéke az ó- és középkorban, Pannonhalmi Szemle 1937. 24-42; u. a. Pannónia római úthálózata Győr környékén. U. o. 275-304. — 7. E. B. Thomas: Die römischen Villen in Pannonien. Bp. 1964. Packallóvilágról 290-97. — 8. Récey V.: Pannónia római község maradványai Pannonhalma tövében. Győr, 1899. — 9. Kiadása: Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum (CSEL). Vindobonae, 1866. 107-37. — 10. V. ö. J. H. Reinkens: Martin von Tours. Breslau, 1886; Lecoy de la Marche: Saint Martin. Tours, 1881; Regnier-Rogács: Szt Márton élete. 2. — Szombathely, 1944. — 11. Az illýriai arianizmusra I. Geschichte der Kirche. I. 270-72. Benzinger-Verlag, 1963. — 12. CSEL. I. 176. — 13. Alföldi A.: Hogyan omlott össze a római védőrendszer Pannóniában? Bp. 1925. — 14. Balics L.: A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok letelepedéséig. Bp. 1901. 182. — 15. Alföldi A.: A kereszténység nyomai Pannóniában a népvándorlás korában. SzIE. I. 149-70; Balogh A. i. m. 145-53. — 16. Balics i. m. 182-83. — 17. U. o. 192-93. — 18. E. Tomek: Kirchengeschichte Österreichs. I. (Wien, 1935) 65-70. — 19. Balics i. m. 226-28. — 20. Dercsényi D.: Az újabb régészeti kutatások és a pannóniai kontinuitás kérdése. Századok, 1947. 203-11. — 21. Kiss A.: A Keszthely-kultúra helye a pannóniai római kontinuitás kérdésében. Archaeol. Értesítő, 1968. 93. — 22. László Gy.: Adalékok az avarok múpai őkeresztény kapcsolataihoz. Bp. 1935. 48. — 23. A Karolingok pannóniai egyházpoltikájáról Balics i. m. 208-60; Sabaria, Sabaria Sicca és Omundesthorf 212, 241, 253-54; továbbá Váczy P.: Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. SzIE. I. 213-65. — 24. Pauler Gy.—Szilágyi S.: A magyar honfoglalás kútfoi. Bp. 1900. 306. — 25. U. o. 313. — 26. U. o. 311. — 27. Fehér I.: Győr megye és város egyetemes leírása. Bp. 1874. 472. — 28. Mon. Germ. Hist. Scriptores (SS), I. 177. — 29. M. Inchoffer: Annales ecclesiastici regni Hungariae. Posonii, 1797. I/3. 249. Ipolyi A.: Kisebb munkái I. 81. — 30. Ss I. 407. — 31. Danczi V. még kéziratban lévő tanulmánya. — 32. Gyürky K. beszámolója Arrabona, 1963. 125-30. — 33. Arrabona, 1964. 266. — 34. Moravcsik Gy.: A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. SzIE. I. 171-212; főleg 208-12. — 35. — Ezt, továbbá a Szt. László — II. Paschal-, Walfer- és Albeus-féle oklevelet I. Erdélyi L.: a pannonhalmi Szt Benedek rend története. I. Bp. 1902. 589-94, 603-4, 771-75. — 37. Gombos A.: Catalogus fontium historiae Hungariae. Bp. 1937. 42, 968. — 38. Walfer oklevelével kapcsolatban I. Csóka J. L.: Adalbert és Walfer... oklevelének hitelessége. Levélt. Közlem. 1964. 57-63. — 39. SRH. I. Bp. 1937 — 36. Szentpétery I.: Scriptores rerum Hungaricarum (SRH) II. Bp. 1938. 383-84. — 40. Király. I.: Szt Márton magyar király legendája Bp. 1929. 47. — 41. A zsinatra v. ö. Tomek i. m. 88-90. 42. Sabaria-Szombathely adatai I. Horváth T. A.: Szt Márton születési helyének okleveles adatai. Acta Savar. 4. 68-70. s a Szombathely című i. m. 18-19, 153. — 43. Bendefy L.: Szombathely neve a herefordi térképen. Vasi Szemle, 1938. 163-68. — 44. Migne: Patrol. Lat. 95. 56. — 45. Huszti J.: P. P. Vergerio és a magyar humanizmus kezdetei. Filol. Közöny, 1955. 521-33. — 46. G. Schwandtner: Sriptores rerum Hungaricarum. I. Viennae, 1746. 332. — 47. Rerum Hungaricarum decades (Bél K. lipcei kiadása, 1771.) 26. — 48. V. ö. Horváth T. A. i. m. (Acta Savar. 4.) 69-76; ugyanott végül kijelentette: „Nem sikerült viszont áthidalnom azt az úrt, ami az V.—XIII. század között, az adatok teljes hiánya miatt, fennáll.” — 49. Tárgyalásunk befejezésével hangsúlyozzuk, hogy a rendelkezésünkre álló tér szűk volta miatt nem foglalkoztunk a szembenállók — Horváth, Paulovics, Rogács, Vas stb. — véleményének cáfolásával, hanem csupán pozitív módon fejtettük ki saját felfogásunkat. —

ABDILDA TAZSIBAJ VERSEI

Abdilda Tazsibaj a szovjet-kazah költészet „nagy öregei” közé tartozik. Ifjúságát nomád-pásztorként töltötte Kazahsztán hegyeiben. Verseiben a legváltozatosabb formákat, műfajokat alkalmazza, kitűnő mesterségbeli tudással és — tartalmilag — egy egészen tiszta, lehiggadt, az élet jelenségei iránt megértő, nyugodt szemlélettel. De nemcsak a szemlélődő, önmagát-átadó belenyugvás sugárzik a verseiből, hanem az „ormokat-járó” ember életérzése is: a szabadság érzete, a teljes-kitárulkozás, a boldog emberekkel való tökéletes azonosulás.

(b. l.)

NYOMOK

Ősi nyomoknak vándora vagyok,
fekete ösvény sötétjébe nézek.
Eldalolnék most minden dallamot,
hogy mindent méltó énekkel dicsérjek.

Szemem a fekete ösvényre lát,
s kutatva pillant az ősi nyomokra,
s ha nem találom semminek nyomát,
feljajdulnék keserűen zokogva.

Látom a roppant vésznek menetét,
por gomolyog,
és vánszorogva hosszan
emberek szájalmas serege lép
vonszolja testét a parti homokban.

Karavánt látok, mely távolba tart;
a kerek hold: véres cipő az égen...
Hallom az ajkukról az ősi dal,
bánatos dallamot a messzeségben.

Ősök és évek sora
múltba tűnt.
Lassan nyomuk sincs már, a fű benőtte,
Elvonultak, de itthagyták nekünk
dalaikat, s szavaikat örökre.

CSOBÁNOK

Ó, szent emlék:

juhászkor, ifjúságom!
A nyáj mellett nőttem fel, mint gyerek.
Szopós bárányok sorát egyre látom,
bégetésükre szívem megremegek.

Nyáron meg ősszel vigyáztam a nyájra,
forró homok várt, s kövér legelők,
aztán bebújtam egy birka gyapjába,
s így aludtam el,
ha az este jött.

Éj. Farkasok. Felüvöltött a farkas,
jól értettem bősziült nyelvük szavát.
Ég s föld némán figyelt a messzi dalra;
„énekelj” — suttogták az éjszakák.

Csillagképek
paráztottak fölöttem —
az Almásderes meg a Vascövek.

(A derest a gyűrűhöz kikötöttem,
s szemem
virrasztva
rablókra lesett.)

Fürkésztem a csillagok birodalmát,
s tűnődve láttam a szépség nyomát.

Olykor őriztem
a szépség nyugalalmát,
a csillag-lányét
éjszakákon át.

S most is megint, a csillagos magasban
megismerem sok jóbarátomat.

S a másik csobánban,
a fiatalban,
újra-köszöntöm
ifjúságomat.

A CSOBÁNOK FALVAI

Azt mondjuk:

nyájak, legelők, juhászság —
mind a múlt.

Egy tollvonás, s nincs több szokás,
kihúzni, elavult.

Én szeretem a trollybuszt,
s mindent, ami modern,

dehát —
csobánok,
legelők:

ez tegnapi-magunk.

Dzsajlát nem látom már soha —
bár látni vágyom én.

Csobánok falvai felé
visz megszokás, remény.

Gyors rakéták röptének,
kozmosz repülő, de hadd látom: ott-e a nyáj,
a nyáj, mely az enyém?

Holdfényem éj.
Csillag vibrál.

Dülöngnek a hegyek.

Fejemnél az almásderes
fújtat az éj felett.

S feltámad tőle a világ,
a múlt, a legelők...

És bennem a gondolatok,
mint a tűz, fénylenek.

A NEVETÉS ZÁSZLAJA

Azé
a nevetés,

ki érti.

Jön egy ember, s boldog vagy, mert nevet.
Ha nincs nevetés, minek élni?

Ujjongás ez,
és nem csak élvezet.

Ha ismerős, ha sose láttad,
de a nevetés —

a szemében ül.

Az öröm, mint lavina, rádcsap,
s vele nevetesz,
és nem vagy egyedül.

A nevető, vidám tekintet
külsődnek derűt, egészséget ad,
s — megfigyeltem — ha rádtekintenek,
szikrányi mosoly bennem is marad.

Vásott kölykek, nevésetek csak,
hahotázva, csengőn nevésetek,
ha a lurkók vígan kacagnak,
anyjuk meg apjuk majd velük nevet.
Nevéssen

a néget, a német,
s mint visszhang, zengjen az öröm szava!

A nevetés mindenkié lett,
fent lobog, és látják a népek.

Sose hullj le,
nevetés zászlaja!

OTTHONOK ÉS VENDÉGEK

Írta BOHUNICZKY SZEFI

Ezerkilencszáztizenkilenc őszén költöztünk fel Délsomogyból, Csurgórról, Pestre. Főbérleti lakást nem kaptunk, két üres albérleti szobában rendezkedtünk be. Azt reméltük, hogy eladjuk vidéki házunkat, az árán veszünk lakást; el is adtuk, de annyi jó tanácsra hallgattunk, hogy mielőtt lakásunk lett, beállt a devalváció és a pénzünk megsemmisült.

Albérletünkből ellillant a kispolgári élet kényelme, vele a hasznos, de korlátok között mozgó gondolkodás. Régebbi éveink kötelezettségeiből felszabadultan, bátran néztünk az események közé. Talán ennek köszönhattuk, hogy barátaink gyorsan szaporodtak, szerették az albérlet könnyű hangulatát, a fesztelenségünket. Schöpflin Aladár fejezte ki ezt a legjobban:

— Amint belépünk magukhoz, egyszerre diákká változunk és gondtalanok leszünk. Maguktól kiszorult a sablon. Itt szabadon lélegzünk.

Valóban, akik otthonukban megtartották a polgári kényelemmel együtt vállalt terheket, nálunk felszabadultak és őszinte eszmecseréjükből, a szellem izgalma és jókedve áradt. Akkoriban az élet sok megrontó jelszót, hamis programot dobott fel. Az elveszett világháború keserűségéből gyűlölet és bosszú süvöltött: de ez a mi albérleti szobánkba nem tört be. A mi új barátaink nagy elődök utódai voltak, akik vállalták az ezzel járó jogokat és köteleességeket. Érdek, vagy alacsony becsvágy nem silányította a barátságainkat, vitáink mögött készülő művek feszültsége izzott, mint azt megjelenő könyvek igazolták.

Emlékeimben úgy lapozok, mint régen olvasott könyvben, melynek meséjét el is felejtettem, hiszen annak idején nem vettem elég komolyan, csak most csodálkozom el az érdekességén.

Látom magam előtt a mintegy ötven éves Schöpflin Aladárt. Kefeformán felfelé nőtt haja már őszült, de ha egy új író érdekesnek látszó könyvéről beszélt, öregedő arcán az öröm izgalma fakadt.

— Csak vadászni kell és találunk tehetséget! A háború sokat pusztított, de mindig születik jó író — mondta és dicsérte a felfedezettjét, akiről hamarosan megjelent a bírálata is a Nyugat folyóiratban.

Baráti összefüggéseinken elmaradhatatlanok voltak Farkas Zoltánék. Farkas, a képzőművészek lelkiismeretes bírálója szerintem kitűnő olvasó is volt. Most is hallok biztatását első novelláim megjelenése után: Írni kell Szeffkó, csak bátran és csak a lényegét! mindig csak a lényegét!

Bodor Aladár volt köztünk a leglármásabb. Erdélyt siratta, mert szülötte volt és mert megszakadt érte a szíve. Mi mulattunk a pátoszában, mosolyogtunk a kétnégyes kisfiú ellágyulásain, gyermekien regényes tervein, hogy hogyan is lehetne csellel visszakaparintani Erdélyt. Volt, hogy nemcsak nevettek, vitatkoztak is vele erről. Schöpflin, Bajcsy Zsilinszky Endre, Pethő Sándor körülfogták és oly hangosan vitáztak, már-már úgy látszott, mindjárt összevesznek.

Számomra ezek a viták kitűnő iskolát adtak. Kezdő író voltam, valamennyiüknél fiatalabb, elbűvölten értettem ki hangos vitájukból, hogy egy író csak magas önigénnyel találhat rá a saját útjára.

Kissé bolondos, de, lelkes emberek voltunk mi. Volt tréfa, nevetés, nóta, néha még tánc is minálunk. Az asszonyok vacsorát hoztak, én főztem hozzá csodás feketét, volt némi borunk is, és ha elfogyott, hoztunk hozzá még egy literrel. Schöpflin zümmögte kedves nótáját, azután dalolt mindenki. Néha megjelent a házmesterné nagy hangon, hogy csend legyen! Aztán ivott velünk és megértő szívvel távozott. Egyszer még az utcán posztoló rendőr is feljött.

Szigorú képpel érkezett, de egy-két pohár bortól mosolyra derült és amikor elment, így köszönt:

— Tartsa meg az Isten a jó szokásukat!

Fáy Dezső, a grafikus és festő ezt le is rajzolta, bár az ő rajzán dermedt félelemmel néztük a rendőr felemelt ujját.

Fáy Dezső rögtön rajzolt, amint groteszk, mulatságos dolog adódott. Játékos ember volt, aki apró, befojtott nevetéssel örökké játékot rajzolt.

Első pesti éveinkben még a század elején felszárnnyalt irodalmi esemény bátor hangja töretlennek látszott, Ady Endrét, Kaffka Margitot — bár meghaltak, Bandinak, Margitnak emlegették. A Nyugat nemzedék szellemi uralma még nem bomlott meg, tisztességes érzésből fakadt szók csak a művekben változtak giccsessé. A regényes álmok el is tűntek, enyészésüket azok sietteték, akik ezt öncélra használták. A haza régi fogalma csendesebb hangot kapott, de belülről annál mélyebben izzott. Ez az izzás olvasztotta ki azoknak a fiatal íróknak műveit, akik akkoriban lettek barátaink, amikor albérlétekből főbérlétebe költöztünk.

Ott is megmaradt a fesztelen hangulat. Fáy Dezső ott is minden furcsaságot megrajzolt, de nemcsak a valóságot; tündérvárat rögtönzött elének. Egy gyermekkori betegsége az egyik szemét bezsugorította, de a másikkal annál ösztönösebb kíváncsisággal csípte el az élet rejtett dolgait. Amint beszédbe melegedtünk, ő rajzolt és kuncogva nevetgélt, mert minket rajzolt. Egyszer Schöpflint, amint ül a karosszékekben és égnekálló hajjal olvassa egy dilettáns kéziratát. Mászor Gellért Oszkárt, amint egy tehetségtelen írónő előtt szigorúan tiltakozva hátra kulcsolja a kezét. Vagy Pap Károlyt, aki vélt gaztetteért riadtan néz az ördögre. Fáy ezeket a kedves, gonoszkodó rajzait mindig nálam hagyta, lassan vastag album gyűlt belőlük, — de sajnos a háború bombái otthonommal együtt ezeket is elpusztították.

Egy ideig nem láttuk Fáyékat, majd egy vasárnap délelőtt megjelent az asszony és így szólt:

— Dezső elkészült Dante Poklához a fametszetekkel. Kéri, gyertek el hozzánk, nektek szeretné először megmutatni.

Az uramnak dolga volt, egyedül mentem a Kékgolyó utcai műterembe. Ott minden Fáyékhoz hasonlított: a jelen pár évszázadot úszott visszafelé a reneszánsz világába. Engem beültettek egy aranyozott trónszékbe és míg a fametszeteket nézegettem, Fáy egyre biztatott:

— Ne kiméljen! legyen egészen őszinte!

Mikor az Adonisz születését jelképező metszetet néztem mosolyogtam:

— Micsoda álmodozó maga, Dezső!

— Asszonyom, csak álmodozás közben vagyunk jók — mondta hunyorogva. — De nemcsak álmodozni, büntetni is tudok! Nézze csak az ördögeim szerszámain!

— Nem nézem én a maga ördögeit, mert akkor félek a túlvilágtól!

— Ugye? Holnap elviszem ezeket a metszeteket Hoffmann Edithhez.

Hoffmann Edit, a Szépművészeti Múzeum grafikai gyűjteményének igazgatója, a metszetek alapján Fáy-t a legnagyobb magyar grafikusnak nevezte. Farkas Zoltán remek tanulmányt írt róluk, Elek Artur pedig egész könyvet szentelt Fáy Dezső művészetének. Az elismerések koronáját Fáy a Vatikánban kapta. „Megáldott, fiam, az Isten, hogy Dante nagy lelkét így megértetted!” — mondta neki a pápa.

Első novellás könyveimet Fáy Dezső illusztrálta.

— Meséljen, meséljen és én majd rajzolom — mondta.

Nap-nap után beszélgettünk, kacagtunk, miközben készültek az apró fametszetek Rigó című kötetemhez. Fáy Dezső érdeme, hogy saját kiadásunkban megjelent két első novellás könyvem elnyerte a Bibliofil Társaság „Az év legszebb könyve” díját.

Talán mert a kritikusok is egytől egyig elismeréssel írtak a könyveimről, egyre bővült, egyre színesebb lett a barátaink köre.

A Városmajor utcában laktunk egy öreg ház kicsi emeleti lakásában, melyhez szép nagy erkély tartozott. Láttam Erdélyi Józsefet, amint ott felém szalad és mielőtt leülne, már egy régi magyar szó eredetét magyarázza. Örülünk neki s neveltünk rajta.

— Verset is hoztam! — mondta és elővette, felolvasta a Fekete Kőrös című versét.

Gyakran eljött hozzánk, sok új versét felolvasta nekünk.

Gazdag, szép napokat éltünk a Városmajorban. Társaséletünknek az élet élménye adott tartalmat. Nem a politika, mindig az irodalom volt előtérben. Akik fiatalok akkoriban nálunk összegyűltek, körülbelül mind gondok közt és egyformán gondolkozva éltek, alacsony indulat, vagy érdekhajhászás nem zavart bennünket. Szenvedélyesen hittünk az életben valamennyien.

Talán Pap Károly volt a legkülönösebb vendégünk. Néha szinte megmerevedve, közönyösen ült közöttünk — majd váratlanul felugrott, és mintha senkiről se venne tudomást, rőtt a teraszt. Akkoriban jelentek meg a Nyugatban a Mikáel novellái, melyeket ha olvastam, az volt az érzésem, hogy Kari nemcsak összeforrott a hősével, de általa maga is egy magasabb régióba lényegült. Arca olyan szenvedő volt, mintha a költészet erejét felülmúló küzdelembe hajszolná. Úgy is volt, Mikáel a lelki vakság ellen küzdött, akár Pap Károly a siketek, ostobák, lusták és önzők hadával.

Meghatottan gondolok ahány, annyiféle barátunkra, akik oly nagy mértékben hozzájárultak a világnézetünk kiteljesítéséhez. Különösen Németh László szellemmel teli tekintete világít felém a múltból; hideg volt, mégis gyújtott. Ha ő szólt, elhallgattunk. Németh László nemcsak a mohó olvasásából és tanulásaiból fakadt műveltségével kötött le, hanem még inkább azzal az önálló világnézettel, mellyel ezt a műveltséget átvilágította.

Amikor Tamási Áron először ebédelt nálunk, jó ebédet főztem, az uram finom medea szivart, szamorodni bort hozott. Áron rögtön úgy ült köztünk, evett-ivott, nagyokat hallgatott, mintha réges-régen ismernénk már egymást.

— Tud főzni — mondta a második fogás után. — Jó a száraz szivar, meg a szamorodni — mondta, mikor már minden elfogyott. Különben csak hallgatta a mi beszélgetésünket.

És késő délután, azzal búcsúzott, hogy:

— Menyasszonyom van: elhozzam?

Biztattuk.

— Híjják meg Erdélyi Jósikát is. Meg másokat is lehet.

Ígértük, és nemsokára adódott alkalom.

Egy meleg tavaszi napon vendégekkel telt meg óriási teraszunk. Ott voltak Tamási Áron, Pap Károlyék, Farkas Zoltánék, Németh Antal Peéri Píriver, Engel Ivánék, Erdélyi Jósika, Tersánszky Józsi Jenő és még többen. Ott volt az én nagyszerű holland barátom, dr. Brower amszterdami matematikus professzor is.

Tersánszky, ahogy megérkezett csak ránk nevetett, már felült a szenesládákra és pengette a gitárját. A gitárjába szép régi nóták voltak belevésve, hogyha abból választottunk, ő rögtön pengette s halkán dúdolgatta. Fogyott a bor — nőtt a jókedv. Mindenki dalolt, csak Tamási Áron hallgatott, de ő is oly átszellemült arccal, mintha ismeretlen világokban kóborolna.

— Érdekes ember — mondta az uram. Szeret élni, hát kényelmesen mozog. Nem fitogtat semmit, mégis jelentékeny. Életélvező, de ha elgondolkodik, elveszti a testét.

Tersánszky minden tekintetben az ellenkező volt. Szívesen gitározott, de ha számára idegent látott a társaságban, rögtön abbahagyta. Mulattunk rajta, hogy a gitározását mintha többre becsülte volna a írásainál. Szenvedélyesen

szeretett bolondozni, állandóan játékot rögtönzött, mint valami semmittevő kölyök — de ha az írását olvastuk, láttuk, mennyire becsapott minket, hiszen izig-vérig író. Olyan volt a vékony teste, könnyen szökeklő mozgása, mint valami finom állaté. De a tisztessége és szemérme nagyonis emberre vallott. Ez az írásaiban annyi szemérmertlenséget feltáró művész baráti körében mindig szemérmes maradt. Volt neki is akkoriban elég élet-baja — de közben csak a nagy vidámságát hozta. Meghatódni mi soha semmitől nem láttuk, olyan volt embernek-írónak, aki az élet vadonjában szabad levegőt szív. Keveset evett, keveset ivott és sokat dalolt. Ő mondta nekem egyszer azt a szépet, hogy: „Időnkint minden művészet kifejezi a gonoszságot, csak a muzsika ad mindig hiánytalan szépséget-jóságot.”

Azon a szép, vidám estén vendégeink minden okosságról megfeledkeztek. Engel Iván, a briliáns zongorista fellepedett a szenesládára Tersánszky mellé. Suttogtak-tanácskoztak, aztán bementek a szobába. A holland professzor megsejtett valamit, ő is felugrott és sietett utánuk: Ezek kitaláltak valamit, lássuk!

Tódultunk utánuk.

Józi Jenő és Engel Iván azt gyakorolták, hogy kell úgy földrezuhanni, hogy az utolsó pillanatban egy tenyérrel fenntartsák magukat.

— Én is megpróbálom! — kiáltott a két méter hosszú professzor Brower és hiába sikoltoztunk, már zuhant is, megállt egyik tenyerén és kacagott.

A világhírű tudós, mint egy játékos kamasz reggelig kitarzott a magyar bandában. „A beszédet nem értettem — mondta aztán — de a magyar szellemi élet ritmusát igen. Ilyen tisztán még nem éreztem meg egy nép ritmusát sehol sem.”

Aztán megint háború jött. Háború, kegyetlen társadalmi bűnök és változások, melyek baráti találkozásaink gondtalanságát is megfertőzték. Sokminden változott. Tersánszky akkor is elhozta a gitárját, de már nemigen pengette. Dermedten néztük a körülöttünk zajló világ örvényeit. Míg egyszer csak minden összeomlott. A háború bombái szétszórták vidám otthonunkat, még egy poharat se emelhettem ki a romok alól.

Évekig szomorú, tehetetlen csend borult ránk. De ahogy a tél dermedtsége után apró virágokkal jelentkezik a tavasz, a mi életünkben is színek, hangulatok melege bújtt elő.

Az első világháború nagy házból albérltetbe sodort, a második világháború szép lakásból társbérletbe szorított bennünket.

Legrégibb barátaink közül már majdnem mindenki meghalt. Schöppflin Aladár, súlyos szélütötten, néhány hónappal a halál előtt, felkeresett minket a feleségével társbérleti szobánkban. Magas korát, nagy betegségét feledve déltől késő alkonyatig beszélgettünk, szétszedtük az emlékeink füzérét. Fáyék is eljártak még hozzánk, míg Fáy Dezső oly szerényen, ahogyan élt, el nem távozott örökre. Csak Farkas Zoltánékat látom még időnkint, de már sátoros ünnep, ha Zoltán szól: — A lényeket, mindig csak a lényeket!

Valamit a sok veszteség mégsem tudott megsemmisíteni bennem. Az élethez fűződő illúzióm megmaradt és úgy érzem, ezért kaptam a régiek helyére új barátokat. Hajdan mi voltunk az öregek között a fiatalok — most mi lettünk, végül én lettem a fiatalok között öreg. S amilyen csodálatosnak tűnt, hogy a hamvadó irodalmat állandóan új erők frissítik fel, oly csodálatos, hogy öreg szobámba frissítő, ifjító hargulatot hoznak a nálam oly sokkal fiatalabbak.

Életem hosszú útján sokminden változott. Sok fogalom lebillent helyéről, merész gondolatok hitelüket veszítették, hamuvá váltak vágyak, szenvedélyek, sikerek. A múlt romjai sokmindent betemettek, csak egy maradt mindenek felett a helyén: hitünk a halhatatlan magyar irodalomban.

A CSÁKKERTI HÁRY JÁNOS

Irtta RÓNAY LÁSZLÓ

(Kisregény 1. rész)

„A magyar népnek a zenei élete is csak az önmagából vett oltóanyaggal erősödik, és nem kell félteni idegen beömléstől, mert az úgysem fog rajta.”

Kodály Zoltán: A csákvári földművesszínészek „Háry János”-áról.

A Volga még fölkapaszkodott a házak közé a tetőre, de aztán köhögött egyet és megállt.

A vezető szítkozódva kilökte az ajtót. A másik férfi is kiszállt. Töprengve jártak az autó körül. A sofőr belerúgott az első gumiba.

— Kész.

Olajos kezét törülgette egy ronggyal.

— Vége a riportnak — jelentette ki tárgyilagosan a másik. És odaszóit a gyűrűbe gyúlt kíváncsi gyerekeknek: — Hol lehet itt egy kávé inni?

Többen is buzgólkodva mutatták.

— Túloldalt, abban a tornyos házban.

— A kultúrház — mondta egy maszatos kislány. — Ma bál van ám. Iszonyú hőség volt odabent. Öregek, fiatalok tolongtak a büfé körül.

— Asztal?

— Ott a zongoránál... Az még szabad...

Leültek. A kávé langyos volt és híg. A riporter a jegyzeteit rendezgette. Amikor a zongora megszólalt, fölnézett.

— Jó fej — jegyezte meg a sofőr.

Idős ember ült a zongoránál. Bibircsókos orr, himlőhelyes, ráncos arc. Remegő, öreg kéz. Zsírpecsétetes ruha. Rebbenő, vörös szem, fáradt, okos tekintet.

— Jó fej — hagyta rá a riporter. — Valaha jól játszhatott.

— Ez?

— Ez — mondta a riporter szórakozottan. Nézte a zongora fölött az arcot. Egyre ismerősebb lett. — Ez, ez... — Erőltette az emlékezetét. Arcok gomolyogtak benne. Rengeteg arcot látott életében, muzsikusokat, rengeteg muzsikust, ez volt a szakmája, a többit csak mellékesen csinálta. Hol látta ezt az arcot? Próbált fölidézni régi hangversenyeket. Bartók, Dohnányi, Mengelberg... Nem jó. Kodály. Ki is mondta, anélkül, hogy észrevenné: — Kodály.

— Kodály — ismételte a riporter. — Tudja, ki ez az ember? Ez hozta össze annak idején Csákkerten azt a paraszt Háry Jánost. Nagy dolog volt az akkor.

— Nocsak — mondta a sofőr. Nézte az öreget a zongoránál. Nagy volt a láрма, az öreg is erősen verte a billentyűket, úgyhogy alig hallotta a zajtól a riporter dűnnyögését.

— Negyvenötben láttam utoljára. Most már emlékszem, igen, negyvenötben, egy énektanári konferencián... Ő az, persze, hogy ő...

— Negyvenötben? — kérdezte a sofőr. — Hát az jó régen volt. — Fölhúzza a szemöldökét. — Azóta?

— Azóta? — tűnődött az újságíró és nézte a rokkant, öreg arcot. — Hogy mi volt azóta?

* * *

— Apa, gyere ebédelni!

Az öregember összerezsent. Résnyire nyitotta a szemét. Így is vakította a nap, karikák táncoltak előtte. De aztán kitisztult a világ, kirajzolódott előtte a lánya.

Erzsi a tornác végében állt, az apját nézte. Az öreg nehézkesen próbált fölkecmeregni a vedlett nyugágyból. A lány nem mozdult, nem segített neki. Azt gondolta: „Megint ivott. De vajon mikor ment el?” Az öreg küszködött, félszemmel ő is a lányát figyelte. Erzsi azonban elfordította a fejét, a kutyát simogatta.

— Ilyen korán eszünk? — kérdezte az öregember. — Délben?

— Nincs dél — mondta kurtán a lány. — Negyed kettő.

Rezgett a levegő a forróságtól. A kis házak közt megrekedt a hőség. Vontfütty hallatszott, és kattogás, a fákon túlról, a kanyarból; lassan halkult, aztán egyszerre elhalt.

— Nem eszem — jelentette ki váratlan méreggel az öregember és visszazötytyent a nyugágyba. — Mond meg anyádnak, hogy nem eszem.

A lány otthagya a kutyát, lépett egyet.

— Tyúklevés van. Azt szereti.

— Nem kell.

Az öreg lehunyta a szemét, de azért kilesett a pillái közt, a fecskéket nézte abban a négyszögben, amit a ház meg a szomszéd szerszámoskamrája írt köréje.

Erzsi még egyet lépett előre.

— Anyu megint sírni fog.

— Sírni fog! — dohogott az öregember. — Akkor bezzeg nem sírt, amikor itt maradtam.

A lány hátat fordított, otthagya. Egyszer hallotta már ezt: hogy apját valamikor Pestre hívták karnagynak, és végül mégsem ment. Nem mert belevágni az újba? Vagy talán nem is hívták, csak legenda az egész? Mindegy; később faluszerzte az híresztelte, hogy a családja miatt nem mehetett.

— Nem eszik — szólt be a konyhaablakon.

Csend. Anyja talán terít. Vagy ül a sarokban és szokás szerint a könyveit törülgeti. Újra beszólt, hangosabban:

— Azt üzeni, nem eszik.

Bentről most megszólalt a fáradt, sopánkodó hang.

— Dehát miért nem? Istenem, Istenem, teljességgel tönkreteszi magát... Csont és bőr...

— Nem éhes — vágott közbe kintről a lány.

Visszament a tornác végébe. Az öregember most megint hunyt szemmel feküdt. Ráncos, lilás arc, petyhüdt bőr, táskás szemaljak; „akár egy halott”, gondolta a lány utálkozva. Még nem látott halottat. Visszament a konyhaablakhoz.

— Alszik. Megint elaludt.

Az öregember hallgatta a lépéseket, ahogy eltávolodnak a konyhaablak alól. Mikor már semmit sem hallott, folytatta tovább a számolást. Megint ugyanaz jött ki: „ötvenöt”. Pontosan annyi: ötvenöt esztendeje történt.

Nyolcéves volt. Az ablak alatt állt, ágaskodva lesett befelé. Apja egy bőrröndön térdelt; fölállt, a szekrényhez ment, ruhákat nyalábolt föl, belökte őket a bőrröndbe, megint rátérdelt.

— Meggondoltad? — kérdezte az anyja. Ott állt a két szoba közt a nyitott ajtóban. — Meggondoltad?

Apa nem felelt. Dühösen gyűrte befelé a zakókat. Váratlanul abbahagyta.

— Hát igen — mondta keményen. — Meggondoltam.

De nem anyjára nézett, hanem bele a tömött bőrröndbe.

— És a gyerekek?

— Nem megmondtam, hogy fizetek értük!? — csattan a válasz.

Ő visszazökkent a sarkára, sokáig nem hallott semmit. Aztán később az anyja éles hangját:

— Arra jó voltam, hogy megszüljem őket? Hogy a cseléded legyek? Hogy a ribancod zsebkendőit mossam?

Eldoldalgott az udvar végébe, bámult át a szomszédba a kerítés lécei közt. Várt, hogy abbahagyják bent a veszekedést, kiáltsanak érte, ahogy szokták. Esteledett, kezdett hűvösödni a rét felől. Ott volt a fülében a hívás, anyja elnyújtott hangján. *Jooólán! Kaaarcsi! Maaarcsi!* De hiába várt, nem hívták őket. Visszakullogot az ablak alá, fölhúzódkodott, benézett. Odabent még a kintinél is sűrűbb homály volt, az első pillanatban alig lehetett kivenni valamit; de aztán megszokta a szeme. Anya ugyanott állt, ahol az előbb, mintha odanőtt volna. Apa a széken, tenyerébe hajtott fejjel. És anya hangja, végtelen lamentálással, siróssan.

— ... csakhogy mehess már, ki a kertek alá, a szukáddal... de hozzám egy jó szavad sincs... mint aki nincs is köztünk... a kutya többet törődik a kölykeivel, mint te a gyerekeiddel... pedig Karcsi...

Ezt unta, ebben nem volt semmi érdekes. „Ezt a Karcsit zenésznek kéne nevelni”, meg „ennek a Marcinak vág az esze, mint a beretva”, és „a tanító is megmondta”: ez már a könyökén jött ki. Éhes is volt, és vacsorának semmi nyoma. Lassan, hogy zajt ne csapjon, leereszkedett, kiballagott az utcára.

Mire hazament, égett a szobában a lámpa, asztalnál ültek. A bőrönd fönt a szekrény tetején, csukva, átkötve szíjjal.

Ott is maradt, hosszú évekig. Mert apa másnap, mikor elment, nem vitte magával. De nem is jött vissza érte soha többet.

Az öregember a fecskéket nézte. A zezugos ábrákat, amiket a nagy kék-ségbe írtak. Szomjas volt. Nem vízre. Rumra.

Körülpillantott, nem látott senkit. Óvatosan fölkelt, elindult a kapu felé. Nagy, fülledt csönd volt. Kilépett az utcára, lassan betette maga után a kiskaput.

Semmi nem mozdult. A falevelek zsugorodottan csüngtek az ágakon. Az árok lejtőjén megperzselt fű. Mélyéről a kis patak egyszerűen eltűnt. A szomszéd ház tövében nyelvét lógatva kutya szundított; akkor sem nézett föl, amikor az öregember elhaladt mellette.

A kocsmá az ötéssel odább volt, a sarkon. Falán még ott a régi fölírás, kicsit megkopott betűkkel: „Vendégfogadó.” De már régóta nem fogadtak vendéget benne.

A kinti fény után szokatlan volt a benti homály. Megcsapta az egybekeveredett sör- és borszag. Szája egészen kiszáradt a szomszédjától.

— No, Karcsi bácsi, téged még ez a hőség sem tart otthon? A kocsmáros mosolyogva nyújtotta a kezét.

— Éppen ilyenkor kell öntözni magát az embernek, nehogy elégjen ebben a forróságban.

— A szokottat?

— Azt. Mit cifrázzuk.

A bádog pulton végigsiklott a decis pohár. Az öregember kinyújtotta a kezét, lehuntya a szemét, kinyitotta a száját, önmagába öntötte a rumot.

— Most már jól van...

Kezdett tájékozódni a sötétben. Az ócska, vedlett abroszokkal takart asztalok mellett üres székek. Csak a sarokban aludt egy ember, karját a fejére hajtva, egy félig ivott söröskorsó előtt. Az öregember visszapöccentette a poharat a pult tulsó felére.

— Még egyet.

Akkor mintha a nevét mondták volna. Tétován megfordult; most már biztosan tudta, hogy szólították. Egy ember állt a homályban, az alvóval átellenes sarokban, félbemaradt mozdulattal, mint aki készül, hogy odalép valakihez. És megint a nevét mondták.

Aztán az álló alak megindult, ölelésre emelt karokkal. Kerülgette a székeket, asztalokat.

Karcsi! Te vagy az, Karcsikám? Mi az, meg sem ismered a szegény embert? Igaz is, rég nem láttuk egymást...

Fogalma sem volt róla, ki ölelgeti, ki veregeti a hátát.

— Nocsak — dönnögte — nocsak...

Míg a másik sörért ment, gyorsan fölhajtotta a rumját.

— Még egyet.

— Nem lesz sok, Karcsi bácsi? Ilyen melegben...

— Még egyet — mondta dühösen.

Azt már az asztalukhoz vitte a kocsmáros.

— Megöregedtetél, Karcsikám.

— Hát igen — mondta óvatosan. — Senki se fiatalodik.

Ujja föl-le simogatta a rumospohárkát.

— Hát igen. De azért még bírom, Ha kell, még zsákolok is. Emlékszel, öreg fiú?

Erről: a zsákolásról, a hangról, a hunyori szemről egyszerre emlékezett. A csákkerti tanító. Annak is, neki is volt némi földjárandósága. Csépléskor segítettek egymásnak, együtt zsákoltak. Mintha most is hallaná a gép dongását, nyakában a pelyva szúrását. Tűnődött, számolt. Mikor is volt, harmincban? harminckettőben? Feje bólongott a dongásra. Összemosódott e kettő, az a régi a cséplőgépe, meg a mostani: a rum dongása a fülében.

— Játsszol még?

Elkapta a pohárról az ujját. Ölébe dugta a kezét.

— Ááá...

— Abbahagyta?

Bólintott. Küzdött egy percig a szomjúsággal, aztán nem állta tovább, a pohárkáért nyúlt, hörpölt belőle.

A másik alig észrevehetőleg ingatta a fejét.

— Mikor?

— Tíz éve — mondta az öregember. — Tizenkettő. Nem mindegy? kérdezte ingerülten.

— Szegény Zsiga bácsi még az utolsó napjaiban is emlegetett. Hogy ugyan hol orgonál most a Nagy Karcsi. Szegény öreg...

— Miért szegény? — kérdezte, ugyanazzal az ingerültséggel.

— Hát nem tudod? Délután temetik.

Édesanyja sokáig fésülgette a tükör előtt. Mikor a hajával elkészült, lekuporodott, még egyszer letörölte a cipőjét. Közben a jó tanácsok, figyelmeztetések, hol fönt, a feje fölött, hol lent, a cipőjénél.

— Aztán rendesen viselkedjél.

— Csak akkor beszélj, fiam, ha kérdeznek.

— Vigyázz, ha bemegyünk, nehogy összerántsd nekem a szőnyeget.

— Az orrodát pedig ne piszkáld, fiacskám.

A plébánia a templommal szemközt volt. Átmentek a vasúti hídon, aztán kavicsos kaptató következett, és máris ott álltak a szürke épület előtt.

Mialatt a kapun túl ide-oda verdesett a folyóson a csöngő visszhangja, édesanyja még gyorsan elsuttogott néhány figyelmeztetést.

— Köszönj, kisfiam, ahogyan tanítottalak.

— Aztán ha kezet nyújt, nehogy kezelni merj vele. Meghajolsz szépen és kezet csókolysz. Értetted?

De nem kellett kezet csókolni, a plébános nem engedte. Barackot nyomott a fejére, és egy kicsit lódított rajta.

— Mitől vagy úgy megijedve, legényke?

Terelte őket befelé, azzal a nyitott tenyerű, kartáró mozdulattal, ahogy a papok szokták.

Igazában nem is volt megijedve. Nézelődött a nagy szobában: a fekete bőr diványt, a rengeteg könyvet, amennyit még életében nem látott, meg a keresztet a falon, volt vagy három is. Néha a mamát is nézte: csak a legszélén ült a székeknek, úgy beszélt, a halk, félénk lamentálásával.

— ... Ennek csak az a mindene, kérem, a muzsika, vasárnap is ott lebzsel mindig az orgona körül... A tanító úr is mondta, vétek lenne nem taníttatni... A tanító úr azt is mondta, hogy a plébános úr tudhatna segíteni rajtunk...

Ügyetlenül, akadozva beszélt; sose tudott kérni. A plébános hallgatta, aztán egyszerre közbevágott.

— Milyen tanuló voltál? — bökött a mellére.

— Jeles! — vágta ki büszkén.

— Hm... És mi szeretnél lenni?

— Kántor!

A plébános fölállt.

— Jól van asszonyom, majd írok a fia érdekében. Györbe... Különben nem is Györbe. Tudják, mit? Menjen a gyerek Egerbe. Ott nekem van egy nagyon jó barátom, a Hetényi Julián. Ha én küldöm, ott nem lesz nehézség a fölvétellel.

Es máris terelte őket kifelé.

— Te majd bejössz holnap hozzám a levélért —, mondta a kapuban hátrahagyott kézzel, mert a mama minden áron kezet akart csókolni neki. — Átadod a levelet a Julián főtisztelendő úrnak, és azt mondod neki: Főtisztelendő Julián atya, hoztam ezt a levelet, és tisztelettel jelentem, hogy üdvözlí a Józsz Zsiga. Megértetted?

— Meg.

— Hát akkor ismételd el.

— Igenis. Főtisztelendő Julián atya, hoztam ezt a levelet, és tisztelettel jelentem, hogy üdvözlí... — Elakadt, érezte ahogy egyszerre pirosabb lesz. — Hogy üdvözlí... — A pap mosolyogva élvezte zavarát. — Üdvözlí... a Józsz főtisztelendő úr...

— Bikfic! — mondta a pap. — Mit mondasz?

— Hogy üdvözlí...

— Na ? Ki üdvözlí?

— A Józsz Zsiga...

A pap nagyot nevetett.

— El ne felejtsd! A Józsz Zsiga! Na eredj Isten hírével.

— Hogy nem sül ki a szemed, neveletlen kölyke! — sziszegte a mama és lökte haragosan maga elé; de a plébános hangja megállította őket. Még mindig a küszöbön állt, mutatóujját begörbítve hívta.

— Gyere csak vissza, Karcsi fiam.

Visszaszaladt.

— Tudod-e, mivégre teremtetten Isten a világot?

Haptákba állt előtte, úgy fujta válaszul a katekizmust.

— Jól van — mondotta a pap. — Jól megtanultad. Csak egyet ne felejts el soha belőle: a szeretetet. Meg hogy a Józsz Zsiga, mert különben nem fogja tudni. No, iszkirí!

Úsznak a szakadozott, vörhenyes felhők a szeme előtt. A harmadik kupica után szoktak jönni. De ilyenkor valami puha, vízszerű anyag is ráterül, gőz, vagy vatta. Megpróbál kikapaszkodni; próbál arra is ügyelni, hogy ne bőlöngjön ide-oda-a feje.

— Mi baja volt? — kérdezi.

Elégedett magával: egészen jól forog a nyelve. Egész jól kimondta, ha kicsit kásásan is.

Akkora szünet volt köztük, hogy a másik hirtelen nem is fogja föl a kérdést.

— Kinek?

— Hát a Zsiga bácsinak.

— Ja... Öreg volt, az volt a baja. Járni is alig bírt már. Nyugdíjazták, de nem ment el a faluból, ott élt a plébánián, a folyosó végén, a kis szobában. Emlékszel még a kis szobára? No, ott élt, ott is halt meg. Végre de letette a lábát, hogy az anyja mellé temessék.

Nyolcadikos volt, érettségi előtt. Az Alföld felől nagy, lusta hullámokban szállt be a városba az akácillat. Már bediktálták az osztályfőnöknek, ki mi akar lenni.

— Nagy Károly?

— Kántorképzőbe szeretnék...

Aztán Hetényi Júlián szobájában:

— Édes fiam, neked tehetséged van, érzéked az irodalomhoz, ott az egyetem...

— A zene, tanár úr kérem. Akadémiáról szó se lehet, ahhoz pénz kell... Tetszik tudni, szegények vagyunk, édesanyám egyedül, három gyerek... De a kántorképző, ha lehetne...

Egy délután, gyakorlásból jövet, mert délutánonként gyakorolhatott a templom orgonáján, majdnem nekiment az utcán egy fekete reverendás papnak; akkoriban úgy járt, leszegett fejjel. „Maga, Nagy Károly, miért szántja mindig az orrával a járdát?” Most is a járdát szántotta, de a pap szerencsére nem a prefektus volt.

— Laudetur... — dadogta, és éppen mentegetődni akart, aztán mielőbb eltűnni; de nem mozdult, csak nézte a papot, akit kis hiján földöntött. — Zsiga bácsi.

— Már azt hittem, meg se ismered! Minden muzsikos ilyen alvajáró? Jó, hogy el nem sétáltál mellettem. Pedig miattad jöttem, fiam...

Aztán, félóra múlva, négy szemközt, Júlián atya szobájában (mert József Zsiga kikérte a stúdiumról), a lassan ereszkedő alkonyatban, és az erősödő akácillatban:

— Szóval úgy érzed, meggondoltad?

— Úgy érzem, Zsiga bácsi.

— Nézd, fiam... A kántorképzőt elintézzük. A főiskolát is. De még egyszer mondom neked: vannak összeköttetések, ki tudunk járni egy tandíjmentességet az egyetemen; utána már csak rajtad áll, hogy megtartsd...

— Köszönöm, Zsiga bácsi. De nekem a zene... az orgona...

— Jól van — mondta a pap. — Ha ez a hivatásod... Különben már megbeszéltem az igazgató úrral...

— Szóval te vagy az a zenész? — kérdezte másnap az igazgató. Ült az íróasztalánál, és szokása szerint malmozott az ujjaival. Mögöttük a prefektus, tapintatosan egy ablakmélyedésbe húzódva. — Milyen zenész akarsz lenni? Zongorista?

— Orgonista, igazgató úr kérem.

— Orgonista, zongorista: egykútya. — A malmozó ujjak sebesebben forogtak. — Aztán kit szeretsz játszani?

— Bachot — mondta kis szünet után.

Az igazgató legyintett.

— Kálomista. — A prefektus megmozdult az ablakmélyedésben. — Mást nem?

— Mozartot is.

Újabb legyintés.

— Szabadkőműves.

Hátul megint egy padlócsikordulás: a prefektus megint lép egyet az ablakfülkében; az igazgató félrehajtott fejjel malmozik tovább.

— Hát a cukrot?

Ő nem érti, ijedten ül; egy kálomista, egy szabadkőműves: azt gondolja, mindennek vége.

— Hát a cukrot? — reccsen rá az igazgató, de a szeme nevet. — Azt kérdem: hát a cukrot nem szereted?

A prefektus előlép, megáll a szőnyeg szélén. Az igazgató föláll, várja a választ.

— Igenis, igazgató úr kérem.

— Na végre! — mondja harsányan az igazgató. A faliszekrényhez balra, kinyitja, porcelán tartót vesz elő, leemeli a tetejét. Hátul a prefektus a fejét csóválja.

— Tessék, amice — kínálja az igazgató a tartót. — Kettőt vehet. Kassai cukorka. Szereti?

— Igenis, igazgató úr kérem.

Kiveszi a két szemet, esetlenül tartja a kezében. Az igazgató a faliszekrény zárjával bibelődik. A prefektus melléje lép, megérinti a vállát.

— Gyerünk — mondja halkan. És hangosan, az igazgató felé: — Laudetur Jesus Christus.

Ő is köszön, halkabban, fél szótaggal elkésve:

— Laudetur Jesus Christus...

Az igazgató, háttal, szórakozottan fogadja.

— In aeternum...

Végre kattán a zár; az igazgató gyorsan megfordul. Ők éppen lépnek ki az ajtón.

— Hé, amice! — kiált utánuk.

Vigyázza vágja magát a küszöbön.

— Tessék parancsolni.

— Látja, a legfontosabbat elfelejtettem. El van intézve.

All, nem érti, látszik az arcán.

— Mit bámul olyan bárgyún? — kérdezi az igazgató. — Mondom, hogy el van intézve. Föl van véve. Illetve föl vagy véve, barátocskám.

Köszönetet akar rebegni, de nem tudja, mit mondjon. A prefektus a kabátja ujjánál fogva húzza kifelé.

— Végeztünk — mondja az igazgató. — Kotródni, amice, kotródni! És vigyázzunk az erkölcsökre, művész úr. Mert különben, barátocskám, mint a költő mondja, Róma ledől s rabigába...

A többit nem hallja: a prefektus sietve beteszi az ajtót.

Úsznak a szeme előtt a felhők. Szakadozva, rőten. A gőztorlatok Alpesi, gondolja tétován az öregember. Most Berzsenyi jön, az Isten, kit a bölcs lángeszme, meg a Hervad már ligetünk. Gyönyörű, öregem, gyönyörű. Azt mondd, nem gyönyörű? Ide figyelj, komám. Hervad már ligetünk, díszei hullanak. Mondom neked, hogy gyönyörű. Hullanak, hullanak, én is lehullottam, öregem. Tarlott bokrai közt sárga levél zörög. Mindegy. Meg ez is (és ezt már hangosan mondja, kásásan, zagyván, de hangosan):

— Róma ledől s rabigába görbed.

— Mi van? — kérdezi az öreg csákkerti tanító.

— Mi van, Laci bácsi? — kérdezi a kocsmáros is.

Néhányan odanéznak; mert közben lassan benépesül az ivó.

— Hagyja — legyint a csákkerti tanító. — Beszélgetünk.

Hallgatnak. Az öregembernek még mozog egy darabig a szája, de értelmes szót nem ejt már.

— Iszol — monja később a csákkerti tanító. — Iszol, Karcsikám, igaz?

— Módjával — dünnyögi az öregember.

— Remeg a kezéd.

Az öreg gyorsan lekapja a kezét az ölébe.

— Nem remeg.

Óvatosan visszat teszi a kezét. A ráncos, foltos kéz ott hever az asztalon. Ujjai remegnek.

— Hát remeg — mondja. — Remeg.

Mozgatja az ujjait. Lassan, egyiket a másik után. Aztán előlről. Legyint.

— Berozsdáltak.

A kéz visszaesik az asztalra. Az ujjak remegnek.

— Be — mondja csöndesen a csákkerti tanító. — Pedig...

Elhallgat, habozik, kimondja-e. Sokáig hallgat.

— Emlékszel a Hányra? — kérdezi később.

A gazdakörben vágni lehetett a füstöt. Órák óta folyt a vita.

— Emberek, ésszél legyenek — mondta a jegyző, talán huszadszor. — Hogy akarnak maguk operát előadni? Színész kell ahhoz, meg énekes, meg zenekar...

Mint ha a falnak beszélne. Ki bolondította meg őket? A jegyző egyre dühösebb.

— Emberek! — kiáltja, huszonegyedszer. — Legyenek ésszél. Ki állít maguknak színpadot? Ki csinálja meg a ruhákat? És ami a legfontosabb: ki tanítja be a szerepeket? Ki tanítja meg magukat énekelni?

— Én — mondta. Előre ment, odaállt a jegyző elé. — Én. Majd én be-tanítom.

A jegyző fölkapja a fejét. Szikrát vet a szeme.

— Csak aztán meg ne bánd! — mondja. Lejön az emelvényről, dőng alatta a deszka. Bevágja maga után az ajtót.

Egy pillanatig csönd van. Ő áll az üres emelvénnel szemben, egy nagy üresség közepén. Csak most döbben rá, mire vállalkozott. Nem is vállalkozott; nem gondolta meg, csak valami belül meglódította, és kiszaladt belőle az a kiáltás. Vissza kellene szívni, de már késő. A jegyző elment, nincs ki előtt visszaszívni.

Akkor szólt oda neki jó hangosan a második padsor széléről a csákkerti tanító.

— Azért is! Mutasd meg nekik, Karcsikám!

Erre fölbolydult a terem, egy percig kész forradalom volt. Megmutatják, azért is. A jegyzőnek. A többieknek. Azoknak. Csak azért is eljátszák a Hány Jánost. Ott az emelvény, tessék, álljon ki és, mondja meg, hogy hogyan. Mondja meg, mit csináljanak. Most, azonnal.

Mondta, amit tudott, előbb dadogva, később folyékonyabban. Nagy dolog lesz ez, emberek. Magunk se tudjuk még, hogy milyen nagy dolog. De megcsináljuk. Azért is. Hogy hogyan? Úgy, mint akit bedobnak a mélyvízbe. Nem lehet sokat töprengeni, mert lemerül az ember. El kell kezdeni, meg kell próbálni úszni. Ha jól, ha rosszul, de úszni.

El is kezdték, ott helyben. Megszervezték, kinek mi lesz a dolga, kik csinálják a színpadot, kik a díszletet, kik a többi munkát. Másnap a kisbíró kidobolja, hogy aki szereplési hajlandóságot érez, legyen ott este hétre a gazdakörben.

Háromnegyed hétkor valóságos tömeg feketéllelt a bejáratnál. Körülbelül négyszáz ember. Azzal kellett kezdeni, hogy megrostálja őket, holott titokban

attól tartott, „nem lesz elég jelentkező. De kiket küldjön el elsőnek, és hogyan, hogy a kedvüket ne szegje?

— Aki nem tud írni-olvasni, azt sajnos nem használhatjuk...

De nem mozdult senki; azon a vidéken már csak elvétve, az öregek közt akad analfabéta.

— Aki nem tud a zenéhez...

Ugyanaz a mozdulatlanság.

— Maguk mind tanultak zenét? Maga is, János bácsi? — mutatott az első sorban a kanászra.

— Eléneklek én, kérem, amit csak akar a kántor úr.

— De itt lapról kell énekelni. Kottából, papírról!

Zúgás támadt, méltatlankodás. Minek a papír, ha anélkül is tudnak? Alig birta megértetni velük, hogy itt nem nótázni kell, hanem hangról hangra azt énekelni, ami a kottában írva van.

— Jó, jó. Tessék megmutatni, hogyan kell. Aztán mi majd csináljuk utána.

Találomra fölütötte a kottát.

— No, itt van. Ide figyeljenek.

Elénekelte nekik a *Tiszán innen, Dunán túl*-t. Harmadszorra mind vele fűtők. Tízre nagyjában kiosztották a szerepeket is.

Eleinte ez se ment egészen simán. Ebelasztin báró, egy nyurga asztaloslegény megsértődött, hogy neki olyasmit kell adni, amin nevetnek az emberek. „Nem vagyok én jancsibohóc!” — hajtogatta dühösen, a vállát rángatta, haza akart menni. Aztán lassan megbékélt; egy ideig még duzzogott, jelezte, hogy neki ehhez a szerephez semmi köze, legföljebb csak azért csinálja, hogy ne legyen játékrontó. De utóbb fokról fokra belejött, kedvet kapott, s egy-egy sikerült móka után megkérdezte próba közben: „Jól talált, kántor úr?”

Mária Lujza a jegyző lánya lett, amolyan igazi falusi szépség. A királynői pózt azonnal eltalálta, foghegyről válaszolt a kérdésekre, vállvonással az utasításokra. Némi víva után kiválasztotta a sok jelentkező közül a megfelelő Napóleont is. Elkezdődött a munka.

Nehéz volt, kínos, keserves. Mária Lujza hisztériás jeleneteket rendezett, ahogyan fogalmai szerint a sztárok szokták, Ebelasztin a saját tréfáival időtlenkedett, Hárty pedig sokáig nem birta rávenni, hogy ne üvöltsön teli torokból. Néha úgy feküdt le egy-egy próba után, hogy sírás fojogatta a torkát; keservesen megbánta, hogy belefogott a vállalkozásba; hol azon fogadkozott, hogy lesz, ami lesz, de nem hagyja abba, hol meg azon töprengett, hogy megszökik, valahová messze, legalábbis az ország tulsó felébe, ahová nem megy utána szégyene, és ahol a *Háry János*nak még hírét sem hallották. De másnap délután azért ismét a helyén volt és küszködött az együttesével.

Maga sem tudta, hogyan, egyszer csak kezdett formája lenni a dolognak. A zúrzavar tisztult, egy kis jó akarattal már rá lehetett ismerni az operára. A hangokat mederbe szorította a fegyelem, az együttesek is egyre jobban sikerültek, és javult a színészi játék is. Valahogy ráéreztek a mese és a zene ízére; addig csak vergődtek, attól fogva elkezdtek játszani.

Az előadást augusztus huszadikára tűzték ki. De a kísérletnek már jóval előtte híre ment, fővárosi napilapok is beszámoltak róla. Riporterek jelentek meg a faluban, s egy színházi lapban a jegyzőlány fényképe is megjelent, ezzel az aláírással: „A csákkerti Mária Lujza.”

Tizennegyediken József Zsigmond érte küldött, elhívatta a próbáról. Vendéget talált a plébánián, attól tudta meg, hogy a zeneköltő is lejön a bemutatójukra.

— Nagy kitüntetés, fiam... — mondta József Zsigmond; de ő csak ült, mint akit fejbekölömtöttek. Odaállni a szűkszavú, szigorú, kemény ember, a rettegett professzor elé ezzel a szálnalmas nyers produkcióval... Minek jön

ide, mikor az Operában százszorta szebben láthatja?

— Csakhogy őt nem az érdekli — mondta a vendég. — Hanem hogy hogyan emésztik meg a zenéjét azok, akiknek írta.

Szédelegve ment vissza a próbára; ott azonban a hír ijedelem helyett inkább örömet váltott ki. És olyan lendületet, hogy lassan az ő szorongása is föloldódott.

— Sose félj, Karcsikám, fog az menni! — veregette a vállát a tanító. — Én mondom neked...

Másnap aztán úgy látszott, hogy mégsem fog menni. Hogy véglegesen vége az egésznek. Mária Lujza, illetőleg a jegyzőék Annája helyett ugyanis a szolgálójuk jelent meg egy levéllel. „Kedves kántor úr, Édesapám nem tartja hivatali állásával összeegyeztethetőnek, hogy a lánya Kodály Zoltán zeneművében szerepeljen. Ezért a továbbiakban nem veszek részt.”

A sablonos levélzáró mondatot már el sem olvasta. Lenyújtotta a levelet a tanítónak a sügolyukban. Már csak az járt a fejében, hogyan közölje az emberekkel, hogy nincs tovább.

A tanító előmászott, dühösen lobogtatta a levelet.

— Erre számíthattál volna. Mondtam neked, hogy ne kezdj azzal a fruskával. Különb is, ezek itt mind összeröföntek ellenünk. Letiltani már nem lehet a dolgot, túl nagy a híre; még országos botrány lenne belőle. De valahol ez nekik rossz pont, nem érted? Meg nem akadályozzák, csak éppen lehetetlenné teszik... Nem is téged, nem egy ilyen semmi kis alakot... Kodályt, érted? A „kotkodályukat”...

— És most mi lesz? — kérdezte bambán.

A tanító vállat vont.

— Meg kéne kérlelni — ajánlotta valaki. — Ha ketten elmennénk és megkérlelnénk...

Akkor állt elő az a barnaszemű, feketehajú lány a kórus széléről, Irén, az új óvónő. Hogy ha nincs más, ő megpróbálná.

— Maga? Hiszen arra sincs már idő, hogy megtanulja a szerepet!

— Azt hiszem, tudom...

Valóban tudta. Megtanulta ott a próbákon, amellet otthon is nézegette a partitúrát, megvolt neki az egész *Háry János*. Nem sokat kellett csiszolni, javítani rajta. Szép hangja volt, hozzá remek hallása, és mozogni is elég ügyesen mozgott.

Egyfelé laktak, Irén valamelyik újtelepi házban, ő valamivel beljebb; ajánlkozott, hogy egy darabon elkiséri. De nagyon hamar kifogyott a szóból, s attól fogva csak lépkedett és szidta magát, hogy ilyen tuskó, nem tud ki találni semmit, amivel elszórakoztassa a leányt. Az meg szintén hallgatott, és a sötétben még az arcát se lehetett kivenni. Meglesni, nincs-e rajta valami kis fitymáló, gúnyos fintor.

Kanyarodott az út, zsombékos rét szélén mentek, nád zizegett a kis szélben, aztán nagy fekete lapként föltűnt a halastó. Egy-egy hullám loccsant a parton. Beljebb evezők csobbantak volna.

— Merítenek — mondta, csak hogy mondjon végre valamit.

— Merítenek — ismételte Irén engedelmesen.

Mentek tovább, a füzesben; annak a végében volt az újtelep. Ő egyszer csak megállt.

— No, innét már hazatalál. Én itt lakom, ebben az utcában. Jó éjszakát.

— Jó éjszakát, karnagy úr.

Ez jólesett neki, ez a „karnagy úr”, a szokásos „kántor úr” helyett. Mintha valami melegség is lett volna benne; neki legalábbis megmelegedett tőle a szíve. S egyszerre beleszédült a faragatlanságába: hogy csak így ott hagyta, elküldte a lányt, ahelyett, hogy hazakisérte volna, ahogy illik. De valóban úgy illik? És most szóljon utána? Az vajon illik? És mit mondjon?

Hogyan mondja? „Iré, várjon meg?” Vagy „kisasszony, egy szóra”? Nem tudta. Tehetetlenül állt, egyik lábáról a másikra, úgy hallgatta a lány sebesen távolodó lépteit. Aztán már semmit sem hallott.

— Apa, gyere haza.

Az öregember fölnézett. Erzsé állt előtte, a lánya. A csákkerti tanító el-
tűnt, a szék, ahogy ült, üres.

— Hány óra?

— Késő van — mondta a lány. — Gyere haza. Délben sem ettél. Anya
meleg vacsorát csinál.

— Menj csak — mondta az öregember. — Mindjárt megyek én is.

A lány nem mozdult.

— Hazaviszlek. Nehogy megint beleesél az árokba.

— Nem estem bele — mondta az öregember. — Sár volt, esett az eső,
megcsúsztam. Eredj haza, mondd anyádnak, hogy mindjárt megyek.

A lány vállat vort.

— De ne igyon többet.

Az öregember megvárta, míg a lány végigmegy az asztalok közt és kilép
az ajtón. Akkor a pult felé fordult.

— Józsikám! Még egyet...

(Folytatjuk)

KERÉNYI GRACIA VERSEI

VÁNDORLÁS

Amikor a sötétben vándoroltam
senkisem dobott követ az utamba
Istenem de jó nekem.

Kutya se bántott

a jegenye kissé nagyképűen ijesztgetni akart, de megpróbáltam bizni benne
és amikor elsuhantak mellettem akiket nem érdekelt hová megyek

a Szentgyörgyre néztem alig néhány perce még oldott vörös fátyollal keretezte
az alkony

lám aszerint hogy hol vagyok mindig más-más hegy mögé bukik le a nap.

Ezért vándorolok szabok magamra próbatételeket

leküzdeni a távolságot a magam erejéből szerves formákba kötni

a félelmet körülöttem

az önvédelem ösztöne kiszorítja a gondolatot

a jelkép cselekvéssé testesül ezért vándorolok

álmodni könnyebb.

LEFELE

A fényességek tompulása

hány alkonyt festhet még rózsásra

a szelek hiába tanítják repülni a fákat

a levelek iránya csak lefelé lefelé

még néhány romot rendbehoznék

szépítgetném a kertet még

építenék egy házat is

ahol egyedül karácsonyoznék

a színek este feketébe hűnynak

a nappal mindig feketébe hal

de az év vége kisimul fehérre

a tél betakar betakar

A KIS ÚT

FIAM, MINDENEM A TIÉD!

A Szent Lukács fogalmazásában olvasható evangélium 15. fejezetében találjuk Jézus példabeszédeinek gyöngyét, amelynek ezt a kevésbé sikerült címet szokták adni: A tékozló fiú. A hagyományos cím semmit sem fejez ki a jó-ságos atyáról, sem az idősebb fiúról, akik nélkül nem kapjuk meg a példabeszéd teljességét. Jobban összetartoznak ők hárman, mint a Kálvária három keresztjén függők.

Ebben a fejezetben „elveszettekről” van szó. Elveszett bárányról, tehát értelmetlen állatról. Elveszett drachmáról, tehát élettelen dologról, tárgyról. Elveszett emberről, aki élettelen dolgot tékozol el, állati sorba süllyed.

A tékozló fiúnak egyszer eszébe ötlött, hogy elkéri atyjától az örökség részeit. Megkapta. Elhagyta az otthont, elment távoli országba, ne legyen atyja szeme előtt. — Jókedélyű, szíves fiatal-embernek képzeljük, akit rokonszenvvel fogadnak. Csapongó a fantáziája. Könnyed, sőt könnyelmű, gondatlan. Hamar kész arra, hogy adjon vagy elfogadjon. Unja a munkát, szereti a mulatságot. Olyan korú, amikor az ember nehezen viseli a fegyelmet, könnyen elragadja a szenvedély, kalandra hajlamos. A kalandot kereső, kalandba bocsátkozó, rajtaveszt, magára marad. Megy a gyöngye ellenállás irányába, cimborák társaságába sodródik. Kihaszználják, lehúzzák magukhoz. Csak arra jó, hogy pénzén dorbézolhassanak. De amikor többé nem várhatnak tőle semmit, nem állnak vele szóba, nem is akarják megismerni.

Féktelen, léha élettel eiverte minden vagyonát. Az éhínségtől sújtott vidéken nem talált más megoldást, elszegődött disznók mellé kondásnak. Egyik baj szüli a másikat. Még a disznók eledeleiből sem lakhatott jól. Vagy nem engedték, hogy elege a disznók elől, vagy az állatok hamarabb felfalták az ételt, mielőtt jóllakhatott. A zsidók legmegvetettebb állatai, a disznók közé süllyedés jelent a szegyen és nyomor legmélyebb fokát.

Igy járt. Keserűség kinozza a külső helyzet miatt, keserűséggel van tele a szíve. Belátja, hogy mostani állapotának ő az oka. Ki segíthet rajta? Kire számíthat? Itt az idegenben — senkire. Visszagondolt a hűtlenül elhagyott atyai házra. Az édesapjára. Róla jó emlékei vannak. Bizik abban, hogy követelőzése,

önzése, hálátlansága ellenére is számíthat rá, akit pedig súlyosan megbántott. Csak ő mentheti meg életét. Mert élni akar, de másképpen, mint itt, az idegenben élt. Az atyja iránti bizalom vezet a megtéréshez. Belátja bűnét. Elhatározza, hogy hazamegy, s megvallja apjának: „Apám, vétkeztem az ég ellen és teellened.” Igazi bánatra vall, hogy az atyai szeretetre gondol, abban hisz.

Elindul. Mennyire másként megy haza, mint ahogy onnan távozott. Eltűnt a régi hetykeség, a nagy magabizás. Minden vagyonának vége. Semmije sincs. Lelke is üres? Nem! Lehet, hogy vannak kétségei: vajon hogyan fogadják otthon, édesapja és bátyja. De a kétségnél, a szorongásnál erősebb benne a bizalom. Nem önmagában bízik most már, csak atyjában. S ez betölti szívét. Tépelődését valami biztonság váltja fel, s ez egyre fokozódik.

Mi járhat eszében a hazafelé vezető úton? Nem tudjuk. Min gondolkoznánk mi az ő helyében? Nevén neveznénk állapotunkat: bűnös vagyok. Elhagytam az atyai házat. Hátat fordítottam a jószágos atyának.

Az atya. A példabeszéd középpontjában az atya áll. Ő az, aki elrendezi a kisebb fiú sorsát. Ő az, aki megmagyarázza az idősebbnek: magatartása helytelen, oldódjék fel, rá, az atyára mindig számíthat ő is.

Az atya személyéhez, cselekvéséhez kapcsolódó rész így kezdődik a példabeszédben: „Apja már messziről észrevette (fiát), és megesett rajta a szíve. Eléje sietett, a nyakába borult és megcsókolta.”

Az apa nem tartózkodással, még kevésbé haraggal vagy felháborodással fogadja fiát. Nem is az igazságosságot akarja mereven érvényesíteni. Szeretete nem ismer határt, amikor „halott,” „elveszett” fiát meglátja. Várt rá, bízott abban, hogy egyszer visszatér. Erre csak a szeretet képes. Nem az volt a véleménye, hogy fia megátalkodott gyerek. Leküzdötte magában a fiától okozott méltánytalanságot, sérelmet, hűtlenséget. Megértően, gyöngéden fogadta, megbocsátott neki mindent.

Amit a fiú remélt édesapjától, meg is kapta. S ő mit adott az apának? Ő szinte bánatot, mélyből feltörő vallo-mást, azt, amit korábban végig gondolt magában: „Apám, vétkeztem az ég ellen és teellened. Arra, hogy fiadnak ne-

vezz, már nem vagyok méltó.” Benne van ezekben a szavakban a lélek fellélegzése. Benne mindaz, ami gyónásainkban: a bánat, a bűn bevallása, az erős-fogadás.

Az apa csókja melegíti a megtért fiú arcát. Ez mindent jelentett neki. Csak-hogy az apa örömét ez nem merítette ki. Ünnepi ruhát hozatott elő, nagy lakomát rendezett fiának. „Együnk és vigadjunk, hisz fiam halott volt és életre kelt, elveszett és megkerült.” Ez a jelenet meggyőzően igazolja az Úr Jézusnak nem sokkal korábban mondott szavait (L 15,7): „Mondom nektek, nagyobb öröm lesz a mennyek országában egy megtért bűnösön, mint kilencvenkilenc igazon, akinek nincs szüksége rá, hogy megtérjen.”

Ez a fogadtatás meggyőzi a fiút arról, hogy minden rendben van. Igazán bocsánatot kapott. Ez a jószág, ez a szeretet tökéletes megnyugvást teremtett benne. Bűneinél nagyobb az atyja szeretete.

Az idősebb fiú. E példabeszéd kapcsán ritkábban elemzik az idősebb fiú egyéniségét, viselkedését. Pedig nagyon tanulságos az apja és öccse felé megnyilvánuló magatartása miatt.

Első futó tekintetre úgy látszik, mint-ha ő lenne a jó gyerek. Otthon marad. Dolgozik. Nem mulatós. Nem szegi meg apja parancsait. Találkozunk ilyen típusú emberekkel. Elég ez? Nem! Nem mert olykor az jár vele, amivel itt is találkozunk: nincs megértés, sem derű, csak keserűség, ítélkezés. Bizonyos különös tisztesség nem elegendő. Több kell.

Az ami, ebben a fiúban hiányzik, a lélek melege: a szeretet. Apjával szemben rideg, bizalmatlan. Öccsét nem szereti. Oly kegyetlenül árulkodik róla az, amit szemrehányóan mond apjának: „Látod, én annyi éve szolgállok neked, és egyszer se szegtem meg parancsodat. És nekem még egy gödölyét sem adtál soha, hogy mulathassak egyet a barátaimmal. Most meg, hogy ez a fiad megjött, aki vagyonedat rossz nőkre pazarolta, hízalt borjút vágtaal le neki.”

Az ilyen elborult ember nehezen enged utat magában az őt átalakítani akaró szeretetnek. A hozzá legközelebb állókat is idegenséggel nézi. A munkát robotnak tekinti. Inkább szánandó, mint rokonszenves.

Három típus. A kisebb fiú a tékozlásban nem követendő. De az igazi szeretetet, bizalmat nem tékozolta el. Nem ölte ki belőle a bűn sem. Az idősebb merevsége miatt nem vonz; de hátha egyszer majd belátja, hogy milyen kínos neki is, a vele együtt élőknek is ez a magány, mily üressé teszi. Az atya semmi mást nem ítél jelentősnek, fontosnak, minthogy igazi atya legyen. Amit az idősebb fiának mond, az mindennél jellemzőbb: „Fiam, mindenem a tied.” Minden: a megértés, a bizalom, a türelem a nagylelkűség, — egy szóval: a szeretet. Ez az atya bizik tékozló, de hazatalált fia ezután állandósuló hűségében. Ünneprontó idősebb fiához is tanító szeretettel beszél. Nem elhihetetlen kép ez egy igazi atyáról.

SZALÓCZI PELBART

NAPLÓ

METZ PROFESSZOR NYÍLT LEVELE KARL RAHNERNEK*

Kedves Karl Rahner!

Nemrég ünnepelted 65. születésnapodat. A barátoknak és a mesternek szól a köszöntő és a folytonos hála.

A valódi teológia nem azonos a szellemdús, elit teológiával; nem azonos azazal a teológiával sem, amelyik feszültség nélkül simul hozzá az áthagyományozott tételekhez és véleményekhez, úgy mintha a teológiai igazságnak magának nem lenne többé kiszámíthatatlan jövője és már csak az eddig megtalált igazsághoz és hagyományhoz kellene igazodnia. Az a valódi teológia, amely — úgy gondolom — létszükséglet ebben a történeti órában, olyan nél-

külözhetetlen a hívőknek, mint a kenyér az éhezőknek.

Nem megtámadhatatlansága jellemzi ezt a teológiát, hanem az, hogy maga lendül támadásba; nem az tűnteti ki, hogy nem mondható ellene semmi, hanem az, hogy neki magának van mondanivalója; nem veszélytelensége jellemzi, hanem az, hogy megmutat valamit a benne szóhoz jutó krisztusi üzenet veszélyességéből. Tehát olyan teológia ez, amely úgy betűzi és úgy ismétli a dogmatikai tételeket, mint az emberiség elfojtott és nagyon is veszélyes emlékezetének formuláit, mint hajdani ígéretek és egykor élt remények emlékeit,

*Megjelent a Publik 1969. 10. számában.

amelyek megtörik a — csak a jelenéből élő — világ fenyegető hétköznapiságát, a „magátólértetődőség” varázskörét, felülbírálják a „józan ész” átkát és megszabadítanak attól — a remény nevében.

Ilyen szükséges és számunkra ma egyenesen nélkülözhetetlen teológiát művelsz. Ennek a nélkülözhetetlenségnek köszönheti, hogy — a szó legjobb értelmében — történeti, hogy van jövője: nem csak a rendszer folyamatoságában él tovább, hanem éppen abban az erőben, ami őt magát is hajtotta: az Evangélium által felkavart és nyugtalanított gondolatok szenvedélyes dialektikájában. Ez az üzenet nem tűri, hogy tisztán gondolatilag nyugodjunk bele, tisztán fogalmilag nem békülhetünk meg vele soha, ha csak föl nem hagyunk az- zal, hogy egyáltalában megértünk valamit igazságából.

A 60. születésnapod tiszteletére kiadott ünnepi megemlékezésben megkíséreltem „méltni” munkásságodat. Folytassam talán és kiegészítem? Ha valakinek nincs szüksége méltásra, az Te vagy. Szinte már az Egyház és a teológia egyfajta „intézménye” vagy. Hogy az egykori vitatott és gyanúsított Rahnerből mégis „bevet” Rahner lehetett, az „eretnek kívülállóból” pedig „klasszikus” — s mindez saját arasznyi életén belül — ez nem csekély vizgasztaló jele az Egyház tényleges feszítőerejének, annak, hogy — bár kelletlenül és gyanakodva — végül is helytáll a kihívásokkal szemben. Arra a készségre utal ez, hogy az Egyház hajlandó felszínre engedni kényelmetlen alternatívákat, anélkül, hogy azonnal idegesen elfojtaná, vagy joviálisan magába fogadná őket.

Teológiának talán egyik legfontosabb demonstratív értéke — nem utolsósorban előttünk, fiatalabb kollégáid előtt — éppen az, hogy mindez bebizonyosodott. Az érte fizetett ár mindenütt kiolvasható életedből és műveidből. Úgy tűnik azonban, hogy ez az ára minden igazi megújulásnak, s anélkül csak színlelés a teológia és az Egyház reformja. Ma a reform sorsa azon dől el, hogy mindenki, kicsi és nagy — a pápától a legkisebb hívőig — hajlandó legyen a zsebébe nyúlni és megfizetni azt az árat, amit Te fizettél. Engedd meg, hogy ebben a levélben néhány gondolatot tárjak eléd a reform jelenlegi állásáról. Ezek a gondolatok ahhoz az előadáshoz kapcsolódnak, amelyet a reformerek hitéről tartottam (Vigilia 3/1969).

I. AZ ELSŐ ÉS A MÁSODIK BÁTORSÁG

A teológia valódi megújulása sohasem mehet végbe csak a teológusok felében. Bár ott kezdődik — a konformizmussal szembeni „első bátorsággal”, az új igazság magányos követelésének „első áldozatával”, az előítéletek bejárt csapásainak feltörésével, azzal, hogy a teológus az ár ellen úszik, kockáztatva a hivatalviselők és az eddigi barátok jóindulatát, szinte már gyermeki bátorsággal az új közvetlenség és spontaneitás iránt, ami megtöri a szélteben-hosszában uralkodó elvakultságot — mint a király új ruhájáról szóló ismert mesében az intézményesített véleménnyel szemben felkiált a gyermek hiszen ez meztelen!

Mindez nem kevés s biztos, hogy nem érhető el a szellem rendkívüli erőfeszítése nélkül. Ha azonban véget érne ezzel a megújulásra irányuló teológiai akarat, akkor együttai ki is múnék ingyenkedő s elítelkedő különbségében; ismét elveszítené annak az igazságnak a fényét, amely ezt az „első bátorságot” öntötte belé. Ez az új igazság, amely felszínre jut ebben a teológiai kezdeményezésben, nem lelhető meg idealista módon, néhány beavatott zártkörű közösségében. Az Egyház őszinteségében és a hívők szavahihetőségében jelenik meg ez az igazság, vagyis ott, ahol a hívők közösségének megváltozott gyakorlatában szerzi meg magának társadalmi alapjait. Az új teológiai belátások egyház-szociológiai következményeiért folytatott küzdelem a teológiai ismeretszerzésnek magának is fontos eszköze.

Úgy vélem, hogy ezért van szüksége minden teológiai reformernek arra a „második bátorságra” is, vagy arra a „második áldozatra” amelyről — bár egészen más vonatkozásban — *Charles Peguy* beszélt. Mit értek ezen? Ha jól látom akkor nemcsak az egyházi hivatalviselők sokat emlegetett aggodalmaskodása veszélyezteti az Egyház mostani reformját, bár nem ok nélkül tartanak tőle s kérdik mindenfelé: leállítja-e Róma a reformereket? Véleményem szerint azonban ennél sokkal súlyosabb —, mert alig észlelhető —, veszély fenyegeti az Egyház megújulásának dinamizmusát. Ez a veszély maguktól az úgynevezett reform-teológusoktól ered: éppen azoktól, akik tanúságot tettek az „első bátorságról”, akik a legutolsó zsínaton sikeresen érvényesítették — leg-

alábbis részben — kritikus teológiájuk felszabadító belátásait, most azonban, amikor az amit képviseltek, „nyilvánossá” és „általánossá” válik, sőt azzal fenyeget, hogy népszerű lesz — sietve visszavonulnak. Többé már nem kívánják vállalni a „haladó” és az „újító” jelzőt.

Mi lehet emögött? Saját teológiájuk következményeitől való félelem? Titkolt idealista vagy gnosztikus előítélet, amely szerint — mivel az igazságot csak kevesen találhatják meg — a teológia mindig csak az elitnek való? Vagy az elszántság veszedelmes felcserélése az eliteskedéssel? (A kereszténység sohasem az elitnek, de mindig az elszántaknak az ügye!) Vagy talán azt a tételt, hogy az igazságot nem döntheti el a népszavazás, balszerencsére fölcserélik azzal a tétellel, hogy a többségnek, így az Egyház népének is, sohasem lehet és szabad igazat adni? Esetleg a keresztények nagykorúságával szembeni végső bizalmatlanság? Bárhogyan is legyen: minden azon fordul meg, hogy az újítók előteremtik-e a „második bátorságot” arra, hogy „demokratikusak” legyenek, hogy akkor is kitartsanak, amikor ügyük végre az Egyház népének is ügye lett? Azon fordul meg minden, lesz-e „másodsor is bátorságuk” a szolidaritáshoz, miután „először” volt „bátorságuk” a magányhoz? Lesz-e bátorságuk elviselni azt, hogy „divatoskodóknak” kiáltják ki őket az Egyházban, és meg tudnak-e maradni akkor is haladónak, amikor lassan — és bizonyára nem ballépések nélkül — de végre alulról is kezd haladóvá válni az Egyház? Még egyszer: azon dől el minden, hogy a teológusoknak lesz-e elegendő bátorságuk az új teológiai belátások nyilvános és gyakorlati következményeihez?

Ha a nyilvánosság a teológiai ismeretszerzés eszköze, ha a teológiai igazság nem tekinthető tisztán elméleti problémának, hanem szükségképpen a gyakorlat és az elmélet kölcsönös problémájának, akkor ezek a nyilvános és gyakorlati következmények nem utólag járulnak hozzá a már megtalált teológiai igazsághoz, akkor a teológiai igazság, amely korábban csak elvontan, egyúttal azonban meghatározatlanul és ideiglenesen élt a teológusok koponyájában, éppen ezekben a következményekben nyilvánul meg konkrétan és meghatározottan. Például: a zsinaton az a teológiai meghatározás került előtérbe, hogy az Egyház Isten zárandok népe, szemben azzal a másik képpel, hogy az Egyház

titokzatos test (ez utóbbi sokkal közvetlenebbül utal a „fent” és a „lent”, a „fő” és a „tagok” szervezeti tagolódására). Ha jelenleg az egyházi hivatalt és tekintélyt eleve az Isten népére, az Egyház egészére tekintve értelmezzük, és ebből a szempontból közelítjük meg az egyházi szolgálatok és feladatok funkcionális értelmét, akkor — véleményem szerint — nem szabad ezt az álláspontot elsietve meggyanúsítani azzal, hogy nem eléggé tisztult és kívülről az Egyházra erőszakolt divatos demokratizálási szándék van mögötte, hanem elsősorban úgy értelmezendő és úgy értékelendő ez a folyamat, mint a zsinat egyik teológiai kijelentésének következetes beigazolódása. Röviden egy másik példa: ha a zsinat határozottan vallja, és a vallásszabadságról szóló dekrétumban proklamálja a lelkiismereti szabadság elvét, akkor ez a tétel csak abban az esetben igazolódhat, ha a teológia kijelentései e szabadság iránti előszeretetből fakadnak, ha a teológusok a lelkiismereti szabadság pártjára állnak és ennek érdekében megvívják a bírálat jogáért az Egyházban. E jog nélkül, illetve ezzel szemben, nem győzedelmeskedhet az evangélium igazsága.

Még sok itt a tennivaló, majdnem minden! Itt van szükség a teológiai megújulást hordozók „második bátorságára”. A megújulás csak akkor lesz igazi, ha új arcot ad a hívők közösségének. A teológia és az intézmény között jelentkező feszültségek azonban nem a reformerek „liberális” teológiai felfogásából fakadnak, hanem éppen abból erednek, hogy nem liberális mániából művelik itt a teológiát. Nem az Egyházon kívül és az Egyház konkrét megjelenésével mítsem törődve akarnak itt teologizálni, hanem az egyházi közösségben. Az egyházi miliőhöz való viszonyt nem tudják és nem is akarják könnyen venni.

Azért mondom el Neked ezeket ebben a születésnap levélben, mert Te már bizonyosságot adtál teológiádban erről a „második bátorságról”. Eszembe jut *Hans Urs v. Balthasar* találó hasonlata teológiai munkásságodról. Úgy alkotsz — mondja — mint az ökör: nem törsz ki a járomból, de nem nyugszol addig, amíg az egyházi hagyomány szekerét — amely elé befogtak — egy rántással előbbre nem vitted. Sohasem voltál az Egyház liberális bírálója. A Te teológiád sem nem inyenckedő, sem nem teiszolgáló, sem nem elit-szerű. Magaddal vitted az egyházi hagyományt, tü-

relmesen és szívósan megküzdöttél vele, hogy új teológiai belátásaidat szilárd egyházi alapokra építhessed. Ma talán különösen fontos az, hogy az Egyház teológiai hagyományán túlmenően, mindekelőtt magának az Egyház népének a tudatát vonjuk be a felismert és elváltalt haladásba. A teológia haladásának nemcsak történelmi igazolásra van szüksége, hanem pontosan az Egyház gyakorlatában és nyilvánosságában megvalósuló társadalmi beigazolódásra is. Ettől még nagyon messze vagyunk. Ahhoz, hogy eljussunk ideig, ismét csak a teológusok „második bátorságára” van szükségünk, amelyre Te taníthatnál meg minket.

II. A HOLNAP PROBLÉMÁJA: A KRITIKA

Engedd meg, hogy — jóval rövidebben — egy másik gondolatot is előhozzak, amelyet az Egyház jelenlegi helyzetében igen fontosnak tartok, és amely közelebbről nézve közvetlenül összefügg az előbbiekkal. A teológia felelőssége ez: azért, hogy a kritikai tudat megnyilvánuljon az Egyházban. Jellemző, hogy kevés szót vesznek igénybe, vagy utasítanak el kritikátlanabbul napjainkban, mint éppen a kritika szót. Ugyanakkor pedig igen fontos ekkleziológiai jelentősége van: úgy tűnik, hogy a kritikai tudat nyilvánosságra jutása és demokratikus népszerűsítése az Egyház jövőendő életének az alapjaihoz tartozik.

A holnap Egyházában elsősorban nem a kritikus értelmiségek jelentik a problémát, hanem az „egyszerű nép”, vagy „Krisztus nyája”, akiket az egyházi vezetőknek és számos plébánosnak a véleménye szerint okvetlenül távol kell tartani a kritikus teológusoktól, akik csak megzavarnák és felkavarnák őket. Ez a meg nem zavart, közvetlenül az Egyházzal élő hívó nép azonban már nincs többé! És nem a kritikus teológia zavarja és zavarta meg őket. Maga az egyházi intézmény az, ami a lelkük legmélyén nyugtalanítja őket: valójában az Egyház tényleges változása okozza a zavart, s ez robbantja ki az Egyházzal való azonosulás válságát. Az Egyház valójában nagy átalakuláson ment át az utolsó zsinat óta. Ezen már semmiképpen sem lehet változtatni, mert ha valaki vissza akarná fordítani ezt a változást, az még nagyobb zavart okozna és még nyomasztóbb lenne az önkényességnek a látszata, az a benyomás, hogy az Egyház sem tudja, hol áll a feje.

A zűrzavart nem a kritikus teológia okozza, hanem éppen ennek a hiánya: az, hogy a hívőket egyházi részről — szeretetlenül — olyan változásoknak tették ki, amelyet nem magyaráztak meg nekik, nem ébresztettek bennük kritikai megértést az Egyház reformtörekvései iránt. Az elmúlasztott tetteknek gyakran katasztrofális hiányok a következményei. Hogyan értsék meg az egyszerű hívők az Egyház azonosságát a változásokban? Hogyne éreznék magukat megcsalva, ha nincs Egyházuk iránt kellő kritikai érzékük, amely képes meglátni a folytonosságot a változásban, ha nem rendelkeznek azzal a kritikai szemlélettel, amely belátja, hogy éppen a változás biztosítja a mindig megújulásra szoruló Egyház (*Ecclesia semper reformanda*) történeti azonosságát! Az Egyház válságának nem a túlzottan sok kritika az oka, hanem az alapvető és begyakorolt kritikai tudat katasztrofális hiánya. A holnap Egyházában éppen ez a hiány teszi „Krisztus nyáját” központi tűzfészekké. Ne becsüljük le buzgó anyáink vallási azonosulásának válságát! Végül is ki menti meg őket a kétségbeesett közömbösségtől (amit olyan szívesen tételeznek fel a liberális kritikusokról, ami azonban valójában „Krisztus nyájában” uralkodik!), ki menti meg őket az egyházellenes cinizmustól, vagy attól a fáradt beletörődéstől, amely a halál egyre szélesedő pásztáját vonja meg az egyházi intézmény és a hívők között. Ha most fölkerelkedik a teológia és nemcsak a nagyszeminárium üvegházában fejt ki kritikai tudatot, hanem nyilvánosságra is akarja azt hozni, ha ez a teológia fellazítja a hívők készségét, hogy tisztán tekintélyi alapon fogadják el az egyházi intézményektől az ismereteket, vajon rombolja akkor az Egyházat, vagy pedig egyenesen a holnap leghatározottabban állított egyháziaságának egyetlen lehetőségéért küzd? Valóban Jézus Krisztus Egyházát akarja az, aki hűtlenségnek tartja ezt a kritikát, vagy inkább kritika és humor nélküli vallási szektásságot? Nem vak voluntarizmussal cseréli fel az egyházias vallásosságot? Valóban alapítójának a szemével nézi az Egyházat az, aki a kritikai tudat ilyen demokratizálásában mindenütt zűrzavart és veszedelmes nyugtalanságot szimatol? Vagy pedig olyan titkos szociológiai nézőpont szerint értékeli az Egyházat, amelynek alapján a kritikai érzék növekedése veszedelmes és ezért kiiktatandó bizonytalanságot jelent?

III. A RÉSZBEN KERESZTÉNYEK

Kedves Karl Rahner, Te sokat és fontosat írtál az egyházas vallásosságról. A szeretet és a kritika, a szolidaritás és az ellentmondás, a misztika és a tiltakozás nem kellene, hogy úgy tartozzék itt össze, mint az érem két oldala? Ezzel kapcsolatban szeretném az Egyház jelenlegi helyzetére jellemző harmadik problémát felvetni: a kereszténység és az egyház konkrét különbözőségét és összetartozását illetően. Neked köszönhetjük az anonim kereszténység teológiai kifejtését. Az Egyház mostani helyzetében a kereszténységnek másik formája is döntő fontosságúnak tűnik számomra: azokra a keresztényekre gondolok, akik csak részben azonosították magukat az egyházi intézménnyel.

Ezeknek az Egyházzal csak „részben azonosult keresztényeknek” a száma ma már óriási. A maguk módján ők kényszerítik ránk, hogy megkülönböztessük az Egyházat és a kereszténységet és ők tiltják meg, hogy az Egyház problémáját befejezzünk tekintjük az intézmény peremén. Nemcsak egyszerűen Egyház nélküli kereszténységről van szó (túláságosan is világosan érzik ők, hogy történetien társadalmunkban a teljesen intézmény nélküli kereszténység magát a keresztény hagyományt is elveszítené). Mi pedig nem ismerjük a rájuk vonatkozó megfelelő egyházi és teológiai kritériumokat. Az Egyházhoz való tartozás elméleti nem válaszolnak erre a problémára. Ezeket az Egyházzal csak részben azonosult keresztényeket a „perem-keresztények” vagy „papírforma szerinti keresztények” negatív jelzőivel szokták illetni. Ez azonban megakadályozza, hogy észrevegyük azt a pozitív tartalmat, ami ebben a részleges azonosulásban rejlik. Ugyancsak erre a negatív szemléletre vezethető vissza a kritikátlan, többé vagy kevésbé konfliktus nélküli azonosulásnak, mint vitathatatlan ideálnak a feltételezése is.

Az az Egyház, amelyik tudja, hogy önmagáért van és sohasem azonos teljesen az Isten országával, amelynek történelmi jele, és egyúttal tudatában van annak a bűnének is, hogy sohasem tesz eléggé tanúságot Isten országáról, igen komoly kérdésnek kellene, hogy tekintse ezt a részleges azonosulást a kereszténységgel. Elképzeltetetlen az, hogy a keresztény egzisztenciának ez a formája éppen a hívők eszkatológikus lelkiismeretéből fakadjon, kritikai érzékből a kereszténységség eszkatológikus igazságá-

nak ama többlete iránt, ami az egyházi intézményben sohasem válhat kellőképpen láthatóvá? Éppen ez a részleges azonosulás adhatna alkalmat a reformokra, arra, hogy az Egyház maga változtassa meg külső alakját és viselkedését.

A keresztény eretnekségek története bővelkedik ilyen részleges azonosulásokban. De ne feledjük, hogy az eretnekségek története igen gyakran az egyházas kereszténység előtörténete volt. Amíg azonban régebben ez a kereszténységgel részben azonosult egzisztencia csak elszórtan és kis mozgalmakban valósult meg és szenvedett ki gyakran, addig ma az egész Egyházat érintő, nyilvános probléma lett, amelynek megoldása későbbi időkre nem napolható el. Ha az egyházi teológia képes lenne bebizonyítani, hogy ebben a részbeni azonosulásban rejlik olyan levezethetetlen pozitív érték amely nem helyettesíthető egyszerűen a kereszténységgel való teljes azonosulással, akkor ebben a felismerésben az egyházi megújulás teológiája fontos szempontot nyerne.

Ezzel zárnom is kell ezt a túlságosan hosszú sikerült levelet, ami különben sem pótolhatja az Egyház és a teológia reform-helyzetéről szóló traktátust. Így sok minden maradt kimondatlan, remélem azonban kedves Karl Rahner, hogy erről a témáról szóló fejtegetéseim nem kevésbé örvendeztetnek meg Téged, mint személyed méltatása. A megújulásnak azt a szellemét akarják tükrözni, amely a Te teológiádat is átjárja. Éppenséggel nem intellektualista, hanem velejeig vallásos megfontolásból fakad ez a reform-szellem. Nincs szándékában leszállított áron kiárusítani és így modernizálni a kereszténységet. Semmiképpen sem akarja lépésről lépésre megszüntetni a rábízott üzenet kihívását, hanem a helyére tenni. Valójában ebben a reformban minden a hitért van: ezzel együtt természetesen az egyházi struktúrák megváltoztatásáért is, mert egyedül a gondolkodásmód megváltoztatása magát a gondolkodást sem változtatja meg, nem is szólva arról, hogy az egyházi életnek olyan formái és struktúrái is vannak, amelyek megalvadt hibáknak, a bűnök egyházi aggregátumának tűnnek. Az Egyház hűsége önmagához nem válhatik e hibák megrögződésévé. A kritikus teológiának nem szabad ezen a téren túlságosan sokat „megértenie” és „interpretálnia”, hanem itt határozottan ellent kell mondania (mert ez efféle hibák pusztá in-

terpretációja is a hibák megrögződésének álcázott formája).

A magát egyháziának tartó teológia, mivel nem árulja el a kritika szabadságát az Egyházban, az első pillantásra mindig veszedelmesebb mint a liberális teológia, amely figyelemre sem méltatja az Egyház sorsát. És természetesen „veszedelmesebb” minden fajta ki-

engesztelő-integralista teológiánál, amely megrettenve a kritika egyoldalúságának kockázatától, nem felszabadítani, hanem mindenáron „igazolni” akar. E kritikai teológia művelése igen sok nehézséggel jár. Számos maradandó fejezetét köszönhetjük neked. Fogadd érte szívből jövő hálámat.

JOHANN BAPTIST METZ

(ny. t.)

A GYERMEK ISTENKÉPE

Az ember vallásosságának fejlődésében igen jelentős szerepe van a gyermekkori Isten-élménynek. Itt most nem a közvetlen Istenmegtapasztalásra, valami misztikus istenélményre gondolunk, bár — hitünk szerint — ilyesmiről is lehet beszélni gyermekkorban, néha ugyanis rendkívüli megnyilatkozásai vannak a kegyelem által bennünk lakó Istennek. (Kis Szent Teréz esetét említhetjük példaként.) Általában azonban az istenkép kialakulásának rendes útja a közvetett és közvetített élményeken keresztül vezet. Azokról a személyiség fejlődésében számottevő élményekről van itt tehát szó, amelyek Istenre vonatkoznak. Istenre utalnak mások életében, cselekedeteiben és szavaiban, amelyek segítségével a gyermek összeállítja — gyakran talán nagyon primitív és egyéni — istenképét. Ez az istenkép tartalmilag kettős vonatkozású. Azt tartalmazza, hogy

- 1.) Isten létezik (létezése megismerhető, „megtapasztalható” valamiképpen)
- 2.) milyen az Isten (ki az Isten? melyek a lényeges tulajdonságai?)

Mindkettő tekintetében igen nagy szerepe van a környezetnek —, valláspszichológiai adatok bizonyossága szerint — elsősorban a szülőknek, akik ha vallásosak, Isten létezésének és szeretetének legtermészetesebb közvetítői és tanúságai a gyermek számára. A szülők élete, cselekedetei és szavai akarva-akaratlanul bizonyítják vagy cáfolják Isten létezését, tudatos pedagógiai törekvésekkel pedig *élményszerűen* közvetítik Isten szeretetét és erejét. A gyermekkori élményszerű „bizonyítás” legtöbbször hatásosabb és maradandóbb, mint a későbbi, észokokkal támogatott értelmi ráhatás. Ha viszont hiányzik, a felnővekvő gyermek számtalan problémával kénytelen szembenézni, és lelkiileg nehezen vészeli át a világnézeti válságok korszakát, a serdülőkort.

Mindenek előtt tudnunk kell, hogy a kisgyermek nem elvont bizonyítás alap-

ján alakítja ki istenképét, hanem szüleinek magatartására és tekintélyére támaszkodva fantáziája és kezdetleges logikája segítségével önmaga állítja azt össze. Az istenkép kialakítása szempontjából ezért nagyon fontos tény, hogy milyen *érzékelhető és fantáziát mozgató élményekből* indul ki a gyermek. Vizsgáljuk meg gyakorlatilag ezt a megállapítást.

A gyermek kezdetleges istenképének, mint mondottuk, mindenképpen első vonása az, hogy „Isten létezik”. Ezt elsősorban nem azzal bizonyítjuk, hogy Isten nevét unos-untalan emlegetjük a kisgyermek előtt. A legjobb bizonyíték *mindennapi magatartásunk*: úgy élünk, hogy Isten létezik. Imádkozunk, betérünk a templomba séta közben, tisztelettel beszélünk Istenről, stb. Ezek a tények *tényszerűen* állítják a gyermek elé Isten létezését. A szülők imádságra kulcsolt keze (különösen apák imádkozó keze!), tiszteletteljes nyugodt komolysága imádság közben, a templomban térdelő anya áhitata, a rövid közös családi imádság, karácsonyi ünnepség nem erőltetett, hanem magátólértetődő, természetes hangulata mindezek szabályszerű, rendszeres ismétlődése —, mind-mind olyan tények, amelyek többet jelentenek minden rábeszélésnél, parancsszónál, és mélyen a gyermek lelkébe véssődnek.

Magatartásunk és cselekedeteink per sze nemcsak Isten létezését sugallják, hanem azt is megajánlják a gyermek előtt főbb vonásokban, hogy milyen az Isten (milyennek tartjuk, hisszük Öt mi, akik komolyan vesszük létezését). Isten tulajdonságaiból) ki az Isten, milyen az Isten?) különösen két vonást tanácsos hangsúlyozni már a kezdet kezdetén:

- a.) Isten hatalmas (végtelenül erős)
- b.) Isten jószágos (végtelenül szeret minket).

A hatalmas, erős Isten fantáziát megmozgató, „érzékletes” képét a *Teremtő*

Isten bemutatásával tudjuk felidézni. Beszéljünk arról, hogy Isten teremtette a világot, az övé minden, ami van körülöttünk, sőt mi magunk is. A gyakorlatban hogyan lehet ezt a „beszélgetést” könnyedén, természetes formában megoldani? *Adandó alkalommal* (pl. séta közben, amikor a gyermek amúgyis rengeteget kérdez) az érdeklődését Istenre tereljük. Ő adta nekünk ezt a szép, érdekes, hatalmas világot. S itt mindjárt egy fontos megjegyzést kell tennünk: nem szabad Isten nagyságát, hatalmát és tudását erejét a *világ ellenére és az ember ellenére*, a gyermek számára kedves, általa *megcsodált dolgok lelkicsinylésével* kiemelni. Éppen ellenkezőleg kell cselekednünk, ezek segítségével, ezek fölé emelve kell bemutatnunk Isten nagyságát. Minden gyermeknek érdekes és nagyszerű dolog például a technika: érdekli az autó, a repülőgép stb. Helytelen volna azt mondani: „mindez semmi, értéktelen, ellenben amit Isten alkotott...” Más szóval: nem szabad a világ szépségét, az ember alkotását szembeállítani Istennel. A kettő ugyanis nincs ellentétben, ezt a gyermek ösztönösen érzi. Ezért az Isten nagyságát az ember és a világ nagysága fölé, azzal összekapcsolva helyes beállítani. (Pl. nagyszerű a repülőgép —, hogyan tanulta meg alkotni az ember? — a madarak repülése —, ki alkotta a madarakat?). Ez az észrevétel persze akkor időszerű, amikor a gyermek már nemcsak észreveszi, érzékeli a környező világot, hanem összefüggéseiben is kezdi megismerni, birtokba venni.

A jóságos Isten képét, a minket szerető Isten rajzát pedig úgy állthatjuk a legegyszerűbben a kicsinyek elé, hogy *Isten az Atyánk*. A gyermeknek közvetlen tapasztalatai vannak, és feltehetően jó tapasztalatai vannak a szülői szeretetről, az atyai és anyai jóságról. Az analógiát tehát hamar érteni kezdi. Továbbá a szülők Isten iránti „gyermeki” viselkedésén keresztül tapasztalni kezdi, hogy egy *nagyobb családnak is tagja*, s ebben a családban az Isten az Atya. Ezt a „családi” viszonyt emeli ki a *kérő imádság* is, többek között, s ennek pedagógiai szempontból is nagy szerepe van. Nagyon helyes, ha a szülő Istenre hivatkozik eredményeiben, sőt jóságában („Istentől tanultam!”). S a szülő által teljesített kérések alkalmul szolgálhatnak a nagyobb kérések felidézésére, amelyek teljesítése nem áll a szülők hatalmában. Evangéliumi pedagógia ez, maga Krisztus biztat a kérő imádságra, a benne való kitartásra: „Ha tehát ti, akik rosszak vagytok, tudtok jó adományokat adni gyermekeiteknek, mennyivel inkább fog adni a ti mennyei Atyátok jó lelket azoknak, akik tőle kérnek” (Lk. 11, 13).

Ha így rajzolódik ki a gyermek előtt Isten képe, hogy Ő a mi Teremtőnk és Atyánk, s ez a kép a tények erejével (magatartásunk, szavaink és cselekedeteink tanúságvételével) vésődik a kicsinyek lelkébe, olyan kincset adunk nekik örökségül, amelyet tolvaj el nem lophat és rozsdá meg nem emészthet (Lk. 12, 33.)

CSANÁD BÉLA

STADLER FRIEDA HALÁLÁRA

Magas kora és egyre súlyosabbá vált betegsége miatt nagyjából korfordulónk óta nem szerepelt többé közéletünkben, csak a Vigilia hasábjain jelentek meg, mintegy tíz évig még, népszerű pedagógiai írásai. A két világháború közti magyar katolicizmusnak azonban jelentős, színes, érdekes jelensége volt.

Elsősorban mivel volt az? Ma már látjuk, hogy nem mozgalmi és sajtóbeli működésével, hanem sajátmagával; legremekebb és legmaradandóbb alkotása önmaga volt és az, hogy formáló-hatásait tovább tudta adni. Nagy egyéniség volt. És ezzel hatott mint nagy nevelő; alakjának sokoldalúságát még azok előtt is, akik személyesen ismerték, alig le-

het elmondani. Hát még azoknak, akik már nem ismerték személyesen. Csak néhányat e vonásaiból!

Mindenekelőtt rendkívüli volt a kultúráltsága. Ezt már azért is legelsőként kell megemlíteni róla, mert valójában nem is lehet tudni, mik voltak ennek a forrásai. Vidéki városban végzett négy akkori elemi, aztán hat un. „felsőbb leányiskolát”, — a tájékozottsága mégis páratlan; akik környezetét alkották sokkal többet tanulhattak ebből, mint a maguk idejébeli egyetemeken.

Mindent tudott, hát persze, hogy olvasott volt, mégis tájékozottságot kell mondanunk olvasottság helyett. E sorok írójának például ő mondta — valami ok miatt emlékszem rá —, még 1931-ben: „Luther és vele a németiség jó része amikor ő hozzányúlt egy csomó problémához, amik olyan égetőek voltak, akár a fehérizzásig hevített vas, nem akartak elszakadni az egyháztól, nem a kereszténységnek valami külön ágazatát keresték, pláne nem eretnecséget, hanem a lelki üdvösségüket.” Honnét tudta ezt vajon? Akkor még nem jelent meg a katolikus professzornak, Lortz-nak kétkötetes, monumentális Luther életrajza, amelyben ugyanezt mondja, és ő mégis tudta ezt, amit azután a II. vatikáni zsinat is mondott. Általában nagyon sok ilyenrel lepte meg az embert persze nem szándékosan; az olvasmányait a lelken szűrte át, és a hatalmas lélek mozdult együtt előre a mával, mint meglepően a zsinat előtt már „zsinati jelenség”. De már mindenből önként és egyben kikapcsolódva, a zsinatnak csak első, XXIII. János alatti ülőszakát tudta figyelemmel kísérni és örövendezni az egyház igazi önmagából való felújulásán, aztán figyelmét már lekötötte fárasztó és súlyos betegsége, amiben valójában éveken át agonizált.

De miért, hogy ilyen ekkleziológiai és egyháztörténeti viszonylat volt az első, amiben megemléztünk róla? Mi köze lehetett akkor egy nőnek az egyház ilyen problémáihoz? Nos, neki éppen az volt a legelső és legsajátabb vonása, hogy elsősorban nem nőnek, hanem teljesjogú embernek tartotta magát, akinek az emberlét egyetemes készségei és jogai járnak. Emiatt sokan — papok és nem-papok egyaránt — afféle katolikus szüffirazsettnak tartották őt, vagy legalább is feministának, aki erre neveli a környezetét is, ami a konzervatívok szerint felháborító, hiszen a nők, különösen a lányok... nem, nem alacsonyabb-rangú emberek ugyan, ... de ugyebár sokkal gyöngébb emberek, és a szellemi képességeik is kevesebbek... miért neveli őket a mozgalmában úgy, mint-ha teljesjogú emberek lennének, nem pedig a férfiaknak eleve alávetettek? „Sem szüffirazsett nem vagyok, sem feminista” — mondta egyszer a maga csengő, tiszta hangján, szintén e sorok írójának. — „Ha az volnék, eleve elismerném, hogy alacsonyabbrendűnek tartom a nőket, mert ezek a mozgalmak éppen a nők vélt alacsonyabb-tudatából

fakadnak...” Igen, természetesnek tartotta a nőknek — a katolikus nőknek is — ezt a férfiakkal egyenlőrangú emberi méltóságát. Bámulatos milyen egyszerű eszközökkel tudott vigyázni arra, hogy ebbe semmiféle negatívum bele ne keveredjék. Egyszóval ő valami afféle magyar *Ida Friederike Görres* volt —, az ugyanezt a gondolatot képviselte európai méretben. De ő nem tőle vette át ezt az eszmét. Már régóta ment ugyanazon a csapáson, amikor megismerte *Ida Friederika Görres* írásait, amik persze hogy tetszettek neki, és elégedetten nyugtázta, hogy egymástól függetlenül járják az egyazon, vagy legalább is párhuzamos utat.

Ez volt a lényege. Olyan apró teremtés volt, akár egy gyermeklány, és szép sem volt. De a férfiak és nők között egyaránt föltűnt azzal a roppant nyugalommal, jelentékenységgel és derűvel, ami áradt belőle. Igen, derűs volt, mint a harmonikus alkatok általában. Belső mosolya nem hagyta el sohasem pedig — és ezt mégis meg kell említeni — látott nagyon nehéz időköt is.

Ebben az évben lett volna nyolcvanegy éves. 1888. december 15-én született. Gyermekkorát Temesvárott töltötte, ahol apja városi tiszttviselő, művelt, a gyermekeit nagy gonddal nevelő apa; a család négy gyermeke közül az egyik kisfiú fürdés közben a Bega folyóba fulladt és ez megrázta az egész család életét. Talán volt valami hatással ő rá is, hogy élete minden pillanatában Isten jelenlétében éljen. Iskoláit a temesvári zárdában végezte. A szellemileg nagyon energikus, élénk leány korán kezdett írni az akkori katolikus leánylapba, még az első világháború alatt fölkerült Pestre, s utána ugyanannak a lapnak lesz a szerkesztője; nem kellett tennie semmi különösebb erőfeszítést, hogy a leánymozgalmi életben az élre kerüljön, saját jelentékenysége vitte előre. És itt kell megjegyeznünk, hogy ez bizonyos áldozat volt neki, mégpedig nem is könnyű áldozat. Mint az akkori katolikus mozgalmi vezetők minden egyes tagjának, neki is alá kellett írni azt az ökmányt, amelyben elismeri, senkitől semmilyen címen semmiféle nyugdíjra nem tar igényt! Tanítónő lehetett volna, mégis csak nyugdíjjal —, ehelyett ez a „negatív nyugdíjigeny”... Ez járt neki... De a derűjét megtartotta akkor is.

Nekem sokat beszélt arról, hogy ezekben az években mily gondot okozott neki a saját egyéniségének megfelelő lelki életforma megtalálása. Sok keresés

után találta meg, az Isten iránt való „amour pure” gondolatában, hogy Istent nem azért kell szeretnünk, mert félnünk kell tőle (egyenes, világos, nyílt természete mondott ellene mindenfajta ilyen megfélemlítésnek); és nem azért kell szeretnünk, mert majd megjutalmaz —, az ilyen „cukrot kapsz” ígéretet gyermekesnek tartotta. A legegyszerűbb és bizony nem a legkönnyebb módját választotta Isten szeretetének. Őt Magát szeretni, azért mert kétségtelenül van; azért, mert Legtökéletesebb Lény; azért mert

viszonzunk kell az ő számtalanszor megtapasztalt szeretetét. S minden külső nehézséget ami csak adódott, elviselt szelíden és alázatosan roppant bölcseséggel. Egészen Istenre bízta magát, mint a legnagyobb misztikusok, s az végül is nem hagyta el őt magas korában sem. Nagyon hosszantartó súlyos agyérimeszesedés éveiben már semmi más és senki más — egyedül Ő világított neki...

IJJAS ANTAL

AZ OLVASÓ NAPLÓJA

Évezredek óta élnek tarka egyvelegben a népek — zsidók, beduinok, különböző arabok, őslakosok, bevándorlók — a Közel-Keleten; évezredek óta kavargja őket hol langyosabb, hol hevesebb tűzön a történelem, anélkül, hogy egyetlen, egységes masszává bírná oldani őket. Sőt, úgy látszik, minél erősebb a kohó tüze, annál inkább szétválnak az elemek. És annál több elemre bomlik a massa.

Egy ilyen heves izzású pillanatot ragad meg regényében Kardos György*. Izrael földjén még az angolok uralkodnak, de már alakul az új zsidó állam; az olvadt anyagnak most kellene szilárd testté keményednie, s helyett most telfődnék az elemek azzal a töltéssel, amely majd másfél-két évtized múlva feszíti robbanásig ezt a kohót.

1947 nyarán vagyunk. A zsidók most kezdik országukat alapítani; most kezdenek élesedni az arab-zsidó ellentétek. Most kezdenek élesedni az ellentétek a palesztinai zsidóságon belül is; a skála széles, az angol uralomba való belenyugvástól a világhódító rajongásig. A régi telepések verejtékes szorgalommal folytatják az évek, évtizedek óta folyó munkát, termelik a paradicsomot és az uborkát, a narancsot és a citromot, művelik jól-rosszul a nehéz földet, és próbálnak boldogulni az egyre idegesebb angolokkal. Egy új nemzedék a nagy, dicsőséges, uralkodó Izrael álmában él, terror-szervezetek működnek, bombák robbannak, angolok, arabok pusztulnak.

Milyen világ ez? Egy napon az Écel, a félelmes terror-szervezet megöli a zsidókkal békességben élő arabot, Halil Dzsaunarist. Jankl, a szövetkezeti falu sofőrje, meg Avraham Bogatir Jeruzsálemből tartanak hazafelé a teherautón.

Jankl a gyilkosságról beszél, és más gyilkosságokról: egyről, amikor békés beduinokat lönek agyon, abban a hiszemben, hogy fegyvert csempésznek, pedig csak egy zsák szénát visznek az öszvérükön. De mindegy széna, vagy fegyver. Folyik valami ősi szemet-szémért; ez az a „keret” Halil Dzsaunarist halála körül, „melyben a gyilkosság egyszerre magától értetődő lett, eltűnt belőle minden megrázó és rendkívüli. Sokat gyilkolnak mostanában — gondolja Avraham — maguk a britek nagyobb pusztítást végeznek, mint a bubópestis. Az erőszakos halál kezd megszokottá válni. Igazán jellemző erre a világra az a rövid hír, mely néhány hónapja jelent meg az újságokban: „A brit ítélő-végrehajtó, Captain Ford, huszonegy napos szabadságra utazott.” Mint egy pékség, mely sajnálatlalt értesíti vevőit az ideiglenes üzemszünetről.”

Hát ilyen világ ez. Háttérben egy-egy szörnyű láng, vagy lángnak az emléke izzik: hitlerizmus, lágerrek. Mintegy az elvadulás előtörténetének jelzésére. A nehezen megszelídített földeken érik a paradicsom, nő az uborka, sardjad a lucerna. De a növények leveleit már gonosz szelek tépkedik. Avraham Bogatir békés, legföljebb csak az örök családi pörlekedéstől ideges házába egy éjszakán, Avraham „hét napjának” első éjszakáján beront egy fegyveres fiú, nyilván az Écel tagja; Avraham elrejtí, magánál tartja, úgy tünteti föl, mintha a munkaközvetítő küldte volna hozzá munkásnak. Hét napig él nála Dávid. Ez alatt a hét nap alatt Avraham megjárja Jeruzsálemet, hogy hírt vigyen Dávid szüleinek; közben az angolok letartóztatják, egy arab nyomozó kiszabadítja, a várakozás óráiban megtudja, hogy

*Kardos G. György: Avraham Bogatir hét napja. (Magvető, 1968.)

Dávidot körözik. Jeruzsálemben pedig, kapcsolatba kerülve egy lázálomszerű éjszakán az Écel egyik parancsnokságával azt tudja meg, hogy Dávidnak mindig, az angolok kapják-e el, vagy ők a terroristák végeznek vele, mert egy akcióban nem hajtotta végre a rábizott feladatot (önhibáján kívül: csődöt monddott a gépisztolya). Avraham azt gondolja: „Az egész világ, egy ilyen kisfiúra vadászik. Mi lesz ezzel a szerencsétlen, szomorú kis bőherrel? És miért kell nekem minderről tudnom, te jó isten, most itt van rajtam ez a teher, amikor úgyis tele vagyok rakva, mint egy teve...”

De a történelem nem nézi, kinek mennyi van már a vállán; válogatás nélkül, vaktában rakja a terheket. Miért rejtette el Avraham ezt a gyereket, vállalva a tett minden veszélyét? Mert az adott pillanatban nem a veszélyt latolgatta, hanem az embert látta, akin segíteni kell. Miért tette, ha egyébként nem cinkoskodik az Écellel? — kérdezi tőle azon a jeruzsálemi éjszakán is a megszállott parancsnok. A szót senki nem mondja ki: emberségből. Ha már-már az ajkukon van: sietve másról kezdenek beszélni. „Maga jó ember” — dadogja Dávid Avrahamnak. Avraham dühös, szítkozódik, a narancsfák nyelését kezdi magyarázni. Ezek az emberek váratlanul útvesztőbe kerültek; egyetlen fonáluk van a labirintusban: az emberségük. Akár az angolok alázzák meg őket, akár az Écel fenyeget. Nyers, darabos, mély epikus méretű emberség.

SZÍNHÁZI KRÓNIKA

Arthur Miller legújabb darabját, melyet 1968. februárjában mutattak be „The Price” (Az ár) címmel a New York-i Broodwayn, s tizenkét hónapig le sem vették a műsorról, most London, Párizs, Belgrád, Róma és Leningrád után nálunk is bemutatta a Vígyszínház. A magyar fordító — Vajda Miklós, akit színvonalas munkájáról jól ismernek Miller magyar kedvelői — az „Alku” címet adta a darabnak; a címváltoztatást a magyar „ár” szó több értelműsége indokolta.

Az „Alku” cselekménye a hagyományos milleri problémakörben mozog. Másfél évtized után találkozik Victor és Walter, a két testvér, a lebontásra ítélt apai ház padlásszobájában, ahol Solomon, az öreg zsugori becsűs alkudozik

Trágya szagú, szítkozódó, szemérmes, megrendítő.

De az író mindebből semmit sem magyaráz; mégcsak célzást sem tesz rá. Ábrázolja, beérve ennyivel: az ábrázolással. Nincs is szüksége kommentárokra, jellemekhez fűzött széljegyzetekre: nyugodtan bízhat az ábrázolása erejében.

A téma tele buktatókkal: titkos szervezetek, terrorcselekmények, gyilkosságok — mindez detektív-izgalmakra csábít. De Kardos Györgyöt nem az izgalmak érdeklik, nem a cselekmény esetleg kiaknázható romantikája izgatja, nem a rendkívüli, a rikító. Hanem ebben az egész forgatagban az ember, a jellem. Nem „Palesztina 1947 nyarán”, hanem Avraham Bogatir ebben a Palesztinában, ezen a nyáron. Ezért olyan hiteles történetileg is: mert nem „könyvből” írja ki, nem riportokból állítja össze a történelmet, hanem embe-reiben éli, embereivel életi, a maguk szintjén és méreteiben.

Ami egyúttal azt is jelenti: kitűnő, fe-gyelmezett regény az *Avraham Bogatir hét napja*; érett, eszközeinek teljes bir-tokában lévő művész munkája. Egyet-len öncélú, önmagáért és önmagában hi-valkodó mondaton, jelzón nem kaphatni rajta, egyetlen leírása sincs magáért a leírásért, egyetlen „festői” tája erről a romantikusan festői tájról; minden az ábrázolás hiteleit szolgálja, azt a valósá-got, amely azért végül mégiscsak az írói telitalálatok remekléseiből gazdagodik olyan tapinthatóan hitelessé,

RÓNAY GYÖRGY

az apa után maradt bútorokra. Victor huszonnyolc éve rendőr-őrszem, bár annak idején kitűnő képességekkel kezdte műszaki tanulmányait, de amikor apja tönkrement, vállalta a pénzkereső szerepét, hogy bátyja, Walter tanulhasson, aki azóta befutott, neves orvosprofesz-szor lett. A megérkező Walter még azt is elrabolja Victortól, amiye volt: bebi-zonyítja, hogy apjuknak igenis volt pén-ze, s Victor áldozata lényegében egy fél-reértésen alapul. Ki a felelős és miért? A hajdani indulatok, események, benyo-mások, kimondott és kimondatlan sza-vak már nem bogozhatók széjjel; a két testvér nem lelhet többé egymásra. El-válásuk végleges, jóllehet Esther, Victor felesége egész idő alatt azon erőlködik, hogy „helyreállítsa” köztük a sóhasem

volt harmóniát, hisz az igazi ellentét mélyebben húzódik: Walter elsősorban karrierben gondolkodik, Victor viszont erkölcsi tisztességben.

A darabnak világszerte jó volt a kritikái visszhangja; a londoni „Observer” kritikusa például „Az ügynök halála”-hoz hasonlítja az „Alku”-t s megállapítja, hogy az „Az ügynök halála” óta Millernek ezt a legerősebb darabja, mely bizonyítja „írói magáratálalását”. A mi színházi életünkben is kétségtelül rangos színházi est mégis kétkedő gondolatokat kelt a kritikusbán; épp a színvonal, mely mégsem társul az igazi művészet hatóerejével, a dráma, mely a legizgalmasabb percekben sem hat a jelenlét hitelével, jelzi a leginkább, hogy mélyebb, komolyabb baj, ha úgy tetszik, válság húzódik meg az általunk hagyományosan színháznak tartott színházban, mely lényegileg e művészeti ág Erzsébet-kori formáinak megmerevedését jelenti.

Az „Observer” kritikusa nyomán benem is felidéződött „Az ügynök halála”, melynek csak pesti előadását ismerem (s vajmi nehéz színházról beszélni csupán a darab alapján), de ez „Az ügynök halála”, melyben még Timár József játszotta az ügynököt a Nemzeti Színház színpadán, alapvetően más és jobb színház volt, mint az „Alku” vígszínházi előadása. Nem mintha „Az ügynök halála” annyival jobb darab lenne, hanem mert abban az előadásban épp az volt meg, ami ebből hiányzik. Igaz, Timár József játéka egyszeri áttörés volt azon a falon, mely egész színházi kultúránkat ma az igazi színházról elválasztja: Timár a saját halálát játszotta, „élte le” a nézők előtt, s az ő Willy Lomanjára valóban érvényes volt, amit még ő maga nyilatkozott a premier előtt: „Willy Loman ügynök, kofferében árumintákkal, agyában az álomvilággal, mellyel ügynökök. Az ügynök, akit halálba kerget az illúziók és a valóság könyörtelen ellentmondása, s akit minden előadáson úgy öl meg a színész, hogy halhatatlanná teszi.” De ez a végzetes ellentmondás az illúziók és a valóság között attól vált hitelessé, a néző által is tapasztalhatóvá, attól jelent meg a színpadon, hogy Timár József elégett, elpusztult, a halálba rohant minden este.

Ilyen hitelesítő színészi alakítás nincs az „Alku”-ban, nem is lehet, hisz nyilvánvaló, hogy Timár játéka megismételhetetlen és sajátos „véletlen” volt, egy nagyszerű, tragikus találkozás a szereppel. Viszont mert nincs Timár József,

óhatatlanul előbukkannak a Miller-darabból olyan árulkodó jelek, melyek nem Miller tehetsége, inkább a jelenlegi színjátszás, színházi kultúra ellenében tanúskodnak.

Miller kitűnően, szellemesen építi dialógusait, talán egyik darabjában sincsenek ilyen mesterien egymásra épülő párbeszédek, shakespeare-i pontossággal körvonalazott jellemek, melyeknek egy-egy félmondatból már élénk vetülnek, s Miller jó dramaturg is, jól építi fel a drámát. Mégis főként a második felvonásban, mikor a néző már kissé otthonosan érzi magát a darabban, számtalan olyan kulisszatitok tűnik elő, melyeket Miller gondosan takargatni szeretne. Ebben a darabban, az az érzésünk, a színész nem nyújthat mást, csak utalásokat tesz a drámára, mely nem itt a színen, hanem valahol másutt, máskor játszódott vagy játszódik. A színészek egyre inkább élő bábuk lesznek, akik jelzik, illusztrálják, „eljátszák” hogy mályen is lenne a színház, ha lenne.

Jól sejti a néző, hogy a darabban azért cselelik-botlik ez az öreg Solomon nevű becsűs, hogy valamiképp a zsugori apa visszajáró szelleme is legyen; de ahe-lyett, hogy valóban az lenne, erre csak rájövünk, mintegy meglessük az író szándékát. A második felvonásban ráadásul rosszul is lesz, kiviszik a másik szobába, azért, hogy a két testvér földézhesse a múltat. De elkerülhetetlen, hogy ne ébredjen a nézőtérben valami idegesség, amíg Victor és Walter a múltat elemezgetik, hisz az öreg, szívbeteg apa-becsűs a másik szobában esetleg haldoklik: óhatatlanul az az érzésünk támad, hogy az igazi dráma ott a másik szobában folyik. Igaz, erre nyilván észébe jut a nézőnek, hogy másik szoba nincs is (micsoda illúziórombolás ez egy olyan darabban, ahol nemcsak a fölhalmozott bútorok mennyiségére, stílusára, „összhatására” ügyeltek, hanem arra is, hogy a szék-ényben ruhák lógnak stb.). S erről már az is észébe juthat a cseppet gondolkodó nézőnek, hogy Solomon sincs, azt csak Básti játssza, azaz a színész úgy csinál, mintha lenne Solomon. S mindjárt meg is nyugodhatunk: nem kell izgulni, nem történik itt semmi baj. S valóban nem is történik. Csupán jelzést kapunk arról, hogy a két testvér sohasem fog egymásra találni, amit lényegileg a darab elején is tudtunk.

S ha e szavak túl keménynek tűnnek, hadd állapítsuk meg, hogy az „Alku” ennek ellenére — ezen az utalásos színházon belül — jó, rangos, élvezetes előa-

dás. Mint fentebb mondtuk, épp a nő, a színvonal az, ami elgondolkoztatta a kritikust. Mert számtalan más színházi est félresikerültsége indokolható a darab gyengeségével, amin nem sokat korrigálhat rendező és színész. De ez a „jó” színházi est valami olyasmit jelez, amin el kell gondolkodnunk. Talán azt, hogy a színház „válsága”, melyről a század eleje óta annyi szó esik pro és kontra, s amelyet alapján véve sem a „nagy reform”, a „rendezői színház” képviselői sem tudtak megoldani, azzal függ össze, hogy az európai civilizáció strukturális átformálódása lényegileg érintetlenül hagyta a Shakespeare idején kialakult színházat, s ma a színművészet belső, művészi törvényei sürgetik egyre inkább a „forradalmat”.

Kapás Dezső rendezésével épp a fentiekben polemizálunk. Kapás interpretál; s meg sem kísérli, hogy vitába szálljon Millerrel, ami talán egyetlen lehetősége lett volna. Ugyanezt érezzük Drégely László diszletein; Kemeses Fanni jelmezei az adott keretek közt jók, találóak,

bár szintén utalásszerűek. A legjobb alakítást Básti Lajos nyújtja Solomon szerepében; rég láthattunk ilyen szépen kidolgozott, nemesen megformált Bástiszerepet. Ő a legelőbb figura a játékban, lendületet, karaktert, ízt visz bele, különösen az első felvonásban, melyben szinte mindvégig a színen van; ő adja meg az est atmoszféráját, s talán nemcsak dramaturgiai kérdés, hogy épp Básti, azaz Solomon kimenetelével kezdenek foszladozni illúzióink. Mellette Tomanek Nándor játéka érdemel külön figyelmet: Tomanek jól jellemzi, egyéni színekkel rajzolja meg Victort, hangsúllyal és gesztusokkal, szinte észrevétlenül formálva meg benne az amerikai kispolgárt, a rendőrszem teherként hordott „hatósági közeg” jellegét s az ezzel felelő meditativ beállítottságot. Bánki Zsuzsa és Szakáts Miklós gyenge. Bánki Zsuzsa különösen zavarólag hat, ő még utalásokat sem tesz. Szakáts Miklós megkísérlti, de mintha nem lennének megfelelő eszközei hozzá.

PÁLYI ANDRÁS

KÉPZŐMŰVÉSZET

Budapesti Kiállítások. A Lenin-díjas szovjet festőnek, az 1899-ben született Alekszandr Dejnekanak munkáit láthatunk ez év tavaszán a Műcsarnokban: a tárlatra a művész 70-ik születésnapja alkalmából került sor.

Dejneka első munkái a 20-as évekből valók. Ezek közül a legismertebb a „Pétervár védelme” című monumentális hangvételű festmény (1928), amely a politikai mondanivaló és a korszerű kifejezőmód egygyóforrásának szép példája. Kevésbé sikeres mű az „Új műhely építése” (1926), amelyen a szerelőcsarnok, a technikai berendezések Fernand Léger-re emlékeztető nagyvonalú, konstruktivista szellemű megfestése és a széles nevető munkásnők alakjának naturalizmusa stílári ellentmondásban szenved.

A művész a 30-as évek elején a meztelen emberi alak felé fordul. Megfesti egy kisgyermekét magához ölelő „Anyá” nagyszerű félaktját (1932), majd egy háromfigurás „Labdázó meztelen lányok”-at (1933) és az 1933-as „Fürdőző nők”-et. A fiatal, szép emberi testnek erotikus fűleltségtől mentes, emlékeztető ábrázolásai e művek.

A harmincas években Dejneka Franciaországban és Itáliában utazgat; tanul-

mányútjainak emléke néhány nem nagyigényű vázlat („Beszélgető olasz papok”, „Szajnaparti bukinisták” stb.) Egyedül az „Egy párizsi nő portréja” (1933) emelkedik ki a művész Nyugat- és Dél-Európában készült dolgai közül.

A 30-as évek végén, a 40-es években Dejneka is kénytelen engedményeket tenni a zsdánovi művészetpolitika kívánalmainak. „Moszkva környéke” és „Este” című munkái Edvi Illés Aladár és Glatz Oszkár tetszetős, konvencionális, a kispolgári ízlést kielégítő képeit juttatják eszünkbe. Azonban ezeknél is elhibázottabb festménye az 1947-es „Don-Medence”, amelyen jelen van szinte mindaz, ami a szocialista realizmus fogalmát annakidején diszkreditálta.

Ebben az időszakban keletkezett egyes munkáiban mégis megnyilatkozik a művész talentuma: ilyen a drapp koloritú „Hidroplánok” és az 1947-es „Leégett falu”. Ez utóbbi olyan mű, amely a szülőhaza és az orosz nép iránti mély szeretetet, fiúi hűséget nem ecsettel festett szólamokkal, hanem magas rendű művészi eszközökkel, drámai hevülettel fejezi ki.

Ugyancsak a Műcsarnokban került sor — április közepén — *Kokas Ignác* Munkácsy-díjas festő, Kmetty János és Bernáth Aurél egykori tanítványa kiállításának megrendezésére.

Németh Lajos — „Modern magyar művészet” című kítűnő könyvében — azt állapítja meg az 1926-ban született Kokasról, hogy „az új generáció élvonalába emelkedett művész munkásságát szonorikus, érzelemsugárzó színek, mely szimbolika és elmélyültség” jellemzi. A hivatalos kulturális szervek is megkülönböztetett megbecsüléssel viseltetnek a festő iránt: munkáinak zömét különböző állami intézmények vásárolták meg, s a tavalyi Velencei Biennáléra a magyar festők munkái közül egyedül (!) Kokasét vitték ki.

A tárlatot (két ízben is) végignézve, nem tudtuk szívünkbe zární a művész széles ecsetvonásokkal (vitathatatlanul bravúrosan...) megfestett, főként a zöld és barna színek változataira épített, monoton koloritú munkáit. Görög mitológiai („Orpheusz”) és bibliai témájú festményei („A tékozló fiú”) kétségtelenül a festő java dolgai közül valók, de ha arra gondolunk, hogy más modern magyar művészek mitológiai tárgyú munkái (Czóbel: „A múzsa”, Ferenczy Béni: „Danae”, Borsos Miklós: „Orpheusz”) a gondolatoknak és emócióknak mekkora gazdagságát hordozzák és sugározzák, akkor Kokas „Orpheusz”-a nyomban másodlagossá válik.

Az „Utazás az alvilágba”, a „Mennyei madár”, a „Nappélyegzett” és „A nap fia” című festmények — mint a címek is jelzik — vizionárius-mitikus *szándékúak*: a szándék és a művészi megvalósulás azonban — hogy Bernáth Aurélnak, Kokas mesterének egy kedves kifejezésével éljünk — nem „kattan össze” a képeken.

A kiállított művek között szerencsére olyanok is akadnak, amelyek nem okoztak csalódást —, így egy puritán „Csendélet lámpással” és egy megtört tekintetű „Lear király.”

Kokas rajzaiból, vázlataiból semmit sem tartalmazott a kiállítás, ami sajnálatos, hiszen a néző ezek segítségével talán közelebb férkőzhetett volna e — sokkal által rendkívül tehetségének tartott, véleményünk szerint viszont jócskán túltértékelt — festő világához.

*

A *Műszaki Egyetem* budai (Hess Andrástéri) diákokthonában — S. Nagy Katalin rendezésében — a közelmúltban

kiállítás nyílt négy fiatal képzőművész, valamint Bálint Marianne, Bálint István, Tábor Ádám költők, Metz Beatrix és Morlin Ákos építészek munkáiból. Az európai és a magyar művészet avantgarde hagyományaihoz (konstruktivizmus és szürrealizmus) kapcsolódik e kilenc fiatal ember, akik — mint a katalógus utószava joggal mondja — „komoly szándékú, ígéretes együtttest” alkotnak. A kiállítás festményei közül *Donáth Péter* „Táj I.” című kompozíciója, valamint Kovács Albert „A kör” és „Übű király” című munkái voltak a legjelentősebbek.

Körner Éva Derkovits-monográfiája. A magyar művészeti irodalomban nem újkeletű jelenség a Derkovits-életmű iránt megnyilvánuló megértés és tisztelet. A Nyugat képzőművészeti rovatvezetője, Bálint Aladár már 1922-ben így írt az akkor még mindössze 28 esztendőes festőről: „Művei már teljesen felkészült művészt reprezentálnak, aki erős kézzel, biztos ízléssel és alapos tudással fejezi ki festői élményeit. Szilárd rajz alapépítményén nyugszanak markáns formái, s mély színek tüze süt ki e formákból. A mozgás ritmusa magától értetődő természetességgel kapcsolja egybe figuráit. Érzései a monumentális festői stílus felé terelik őt...” Még 1944-ben, történelmünk e sötét esztendejében sem szünetelt a kombattáns szocialista Derkovits Gyula oeuvre-jének érdeme szerinti méltatása; Kovv Jenő Derkovits-könyvecskéjében (amely pontosan negyed századdal ezelőtt jelent meg a „L'Art Hongrois”-sorozatban) e máig is érvényes jellemzés olvasható: „Derkovits érett stílusát vizsgálva, annak legfőbb, alapvető tulajdonsága, hogy alkotásaiban nem csupán esztétikai ki-elégülést keres... Életműve a művészet belső kérdéseinek megoldásán túl emberi hitvallás is, amely — megtagadva minden játékos öncélúságot — utat mutat a jövő fejlődése keresőinek.”

Az eddig is terjedelmes és értékes Derkovits-irodalom további gyarapodását jelenti Körner Éva műtörténetész 350 oldalas, négyszáznyolcvan (!) festmény- és rajz-reprodukcióval kísért monográfiájának publikálása (*Corvina* kiadó, 1968). Huszadik századi magyar művészetről ily bőségesen dokumentált élet- és pályarajz még nem látott napvilágot; de a külföldi művészeti könyvkiadásnak is becsületére válna ez a kiadvány, hiszen pl. Alfréd H. Barr „Matisse His Art and

His Public" című műve (New York, 1951) — a legjobb Matisse-monográfiák egyike — sem tartalmaz ennyi képmel-
léletet...

Körner Éva sok fontos és meggyőző-
en alátámasztott megállapítást tesz Der-
kovits életének stációiról, a mester elő-
deiről (Daumier, Cézanne, expresszion-
isták), azokról a szálakról, amelyek
őt a kül- és belföldi kortársakhoz (Grosz,
Masereel, Uitz) fűzik, a művész négy al-
kotói korszakáról (ezek közül a harma-
dik és a negyedik túlzás nélkül klasz-
szikus rangúnak nevezhető...), esztéti-
kai és politikai szemléletéről.

A könyvből az is kitűnik, hogy bár a
gyakorta emlegetett Derkovits—József
Attila párhuzam találó és jogosult,
azonban nem hagyható figyelmen kívül
a Kassák—Derkovits parallelizmus sem,
hiszen — a két nagy alkotó személyes
kontaktusán túl — Derkovits művészete
több ponton rokon Kassákéval. (Gon-
doljunk csak az „Angyalföld” című 1928-
ban írott Kassák-regény kilakoltatási je-
lenetére és Derkovits két évvel később,
1930-ban festett „Kilakoltatási végzés”
című remekművére.)

Körner könyve — mint ezt már művé-
szeti és irodalmi folyóirataink, lapjaink
recenziói, Fülep Lajos, Perneczky Géza
és mások írásai egybehangzóan leszöge-
ték — az újabb magyar művészettörté-
net-írás kimagasló kvalitású terméke.
Ha akad is a könyvben egy-két megkérdő-
jelezhető megfogalmazás, ezek a mű-
lényegét nem érintik. A 77. oldalon pl.
azt olvassuk, hogy a 18/19-es forradal-
mak bukása után „minden szellemi” al-
kotóerő elmenekült” Magyarországról.
Igaz, hogy sok kiváló író és művész
emigrációba vonult (Kassák, Hatvany
Lajos, Berényi Róbert stb.) de Bartók,
Kodály, Medgyessy, Rippl-Rónai, Egry,
Móricz, Krúdy, Babits, Kosztolányi, Füst
Milán s legkülönb művészeink, íróink
közül még sokan mások itthon marad-
tak; az idézett állítás tehát súl sommás.
A 20. oldalon azt találjuk, hogy a fiatal
Derkovitsot megbízták „egy kellemetlen
bémunkával: a Pandämonium című li-
tográfiái-sorozat megrajzolásával.” Tu-
dományos műről lévén szó, nyugodtan
közölni lehetett (vagy inkább kellett)
volna az olvasóval, hogy a fiatal, nyo-

morgó művész egy obszcén grafikai so-
rozat készítését volt kénytelen elvállal-
ni.

*

Csorba Géza Modigliani-tanulmánya.
A Corvina kiadó „A művészeti kis-
könyvtára” sorozatának egyik legújabb
és legsikerültebb kötete Csorba Géza
műtörténésznek — Manet-val és Baudel-
aire-rel foglalkozó tanulmányok szer-
zőjének — kis Modigliani-könyve.

Csorba monográfiája — amely (And-
ré Salmon életrajzi regényét leszámítva)
az első önálló magyar nyelvű kiadvány
az École de Paris olasz származású mes-
teréről — bemutatja Amadeo Modigliani
festői, rajzolói és szobrászati munkás-
ságát, s a művész rövid, hányatott, ke-
serves életét. A könyvecskeből kivilág-
lik, hogy a mester — aki firenzei tartó-
zkodása során bensőséges barátságban ál-
lott Giovanni Papinivel — szinte kizá-
rólag figurális festő volt: csendéletet és
enteriórt egyet sem festett, táj- és vá-
rosképet is csak kettőt vagy hármat.
Munkái női aktok és portrék —, első
sorban barátainak: Brancusi és Lip-
hitz szobrászoknak, Soutine festőnek,
Max Jacob és Jean Cocteau költőknek
arcmásai.

Modigliani alkotói hagyatékának ér-
tékelésében a művészeti irodalom nem
egységes. A nagytekintélyű angol műtör-
ténész, Sir Herbert Read például má-
sodrangú művésznek tekinti Modiglianit,
akinek stílusát — Read szerint — „jel-
legzetes manierizmus” és „kifinomult
mesterkedtség” jellemzi. Más esztéták és
művészeti írók viszont — így Pfannstiel,
Gotthard Jedlicka vagy Claude Roy —
a századelő legjobb és legegényibb al-
kotói között jelölik ki a livernói szü-
letésű mester helyét. Úgy véljük, nekik
van igazuk.

Csorba szépen elemzi Modigliani szín-
skáláját, a művésznek a narancssárga,
piros, szürkés-kék színek iránti vonzal-
mát, festményeinek lineáris jellegét és
kompozícióinak kecses ritmusát, artiszt-
ikumát. A könyvecske erőnye a frázi-
soktól és szuperlatívuszoktól való tar-
tozkodás —, kár volt viszont a mester
1917-es kiállítását az elterjedt, de nyelv-
ünknek diszére nem való „rendezvény”
szóval megjelölni.

D. I.

Csak gondolkodó embereknek lehet a szemükre vetni, hogy nem gondolkoznak.

Stanislaw Jerzy Lec

ZENEI JEGYZETEK

(Bach: János-passiója a Zeneakadémián.) „Régóta és intenzíven foglalkoztat a nagy Bach-művek előadási gyakorlata — írta a koncert műsorfüzetében Lehel György, aki a János-passiót vezényelte ezen a délelőttön. — Mikor először a lipcsei Tamás-templomba léptem, megdöbbenett a templom, és a zenészek, énekesek elhelyezésére szolgáló kórus kicsinysege. Szinte elképzelhetetlen, hogyan szólalhattak meg a monumentális Bach-művek alig néhány énekes ajkán, muzsikás hangszerén. Azután arra kellett gondolnom, vajon a művek monumentalitása feltétlenül az előadó apparátus monumentalitásában rejlik? Vajon Bach nagy karműveinek belső egyensúlyát, polifóniájának áttetsző tisztaságát nem az olyan méretű együttes szolgálja legjobban, amilyenre megírta őket? Okvetlenül modorosság-e visszatérni a kor előadóapparátusának méreteire és monumentalitást a remekműre bízni? Tekintsék ezt a mai előadást a fenti kérdések hangos kimondásának.” Persze ki lehetne egészíteni ezt a nagyon is korszerű gondolatmenetet annak megjegyzésével, hogy Lehel György választott apparátusa, a Liszt Ferenc Kamarazenekar, a Zeneművészeti Főiskola Kamarakórusa is sokkalta nagyobb volt, mint a Bach korabeli együttes. Maga a törekvés azonban feltétlenül figyelmet érdemel, s megvalósításának igényessége, meg az elragadtatótt tapsok mind azt bizonyították, hogy Lehel György a helyes megoldást választotta, amikor a megszokott hatalmas együttes helyett sokkal kisebbre bízta a remekmű tolmácsolását. Ily módon sikerült életre keltenie a János-passiónak azt a mély bensőséget, lelki tartományát, melyet a hatalmasra méretezett előadások olykor homályban hagynak „koncertesitenek”. Templomi hangulat uralkodott ezen a délelőttön a Zeneművészeti Főiskola nagytermében, mert az előadás áhitatot, elmélyültséget tükrözött, befeléfordulásra, elmélkedésre készítetett. S annyi sok zajos siker után valahogy jól esett a lélek bensőbb világába húzódni, olyan zene hangjainál készíteni számvetést, mely valósággal erre van rendelve. Az az „Egész” teljesedett itt ki, melyre Furtwängler céloz Bachról írt tanulmányában: az egész, amely egyszerre és egymás mellett lehet lírai, epikus és drámai is, és épp ezért teljes. Olyan ez a passió, mint egy eleven óramű, amely

hihetetlen finomsággal és pontossággal méri a megmérhetetlen időt. A mester, a szerényen, áldatlan perpatvarok között élő, a megélhetés gondjaival küzdő lipcsei kántor egész világot épített a körülötte lélegző valóság fölé. Aki oda felkapaszkodik, sokkalta messzebbre lát, mint az imént, s olyan új összefüggésekre lel, olyan üzenetek visszhangzanak lelkében, melyek már ama bizonyos túlvilág intései. „Mennyire át tudta élni ez az ember Krisztus szenvedéseit!” — kiált fel csodálkozva Furtwängler. De hisz épp ez teszi két passióját olyan egyedülálló, bámulatos remekké. Ez az átélés, amely nemcsak egy történelmi eseményt, egyszeri történetet lényegített zenévé, hanem történelmi távlatokat, évezredek várakozását sűrítette a partitúrába. „A benne lévő Magasztossal való szoros kapcsolata — írja a nagy karmester —, ami másnál nyilván kimerültséget, lankadást, önmaga idő előtti elemésztését eredményezte volna, Bach számára egyre megújuló és fokozott erő forrása lett. Ezért látjuk benne mi, maiak, a legnagyobb muzsikust, a zene Homéroszát, akinek fénye bevilágítja az európai zene egét, és akit — bizonyos értelemben — máig sem múlt felül senki.” A derűs homéroszi ég, az új összefüggéseket felvillantó, az isteni világrendbe nyúló emberi gesztus sugárzott a mű megszólaltatásából. Ritka szép előadás volt, mely elsősorban Lehel György érdeme. De nagyszerűen szerepelt a Párkai István vezette énekkar is, mely kristálytisztá intonációjával, érzékeny színeivel nagyszerűen pótolta a megszokott „hatalmas” hanghatásokat, hibátlanul játszott a már sokszor méltatott kamarazenekar és gyönyörűen énekeltek a szólisták, akik közül ezúttal is László Margitot és Réti Józsefet kell elsőnek kiemelniünk, anélkül, hogy megfélelkezzenék Melis György nemes pátoszu Krisztusáról, Szirmai Márta szép altáriájáról és Dene József igéretes szerepléséről.

(Mozart: Requiemje) Amikor Margittay Sándorral, a kitűnő orgonaművésszel beszélgettem, karmesteri szerepléseire emlékezve megkérdeztem tőle, vezényelni szeret-e jobban, vagy orgonálni. Gondoltam, habozás nélkül az utóbbi mellett tör majd lándzsát, de legnagyobb meglepetésemre ezt válaszolta: „Negyedszázada játszom, a karmesterség pedig csak később lett osztályrészem. Itt még

sok meglepetésre számítok.” A meglepetést azonban ezúttal inkább a közönség kapta: Margittay ugyanis remek hangversenyt vezényelt, s ha az első számul választott Beethoven-nyitány tempója talán kicsit visszafogott volt is, s ha a Gergely Ferenc által kiválóan tolmácsolott Bossi-organaverseny nem elsőrangú alkotás is, a szünet után Mozart Requiemje annál izzóbb érzéseket kavart fel a hallgatóságban. Margittay Sándor ugyanis e csodálatos muzsika gyakran rejtve maradó arculatát tárta fel. Az előadási gyakorlatban gyakran előfordul, hogy a Varázsfuvola derűs, napfényes vidékéről közelítenek a Requiemhez. Pedig mennyivel illőbb itt Don Juan iszonyú zuhanását idézni magunk elé amit a Requiemben enyhít a felemelkedés bizakodó vallomása. Egészen más dolog Requiemet írni valakinek az emlékezetére, mint Verdi tette Manzoni halálakor, s megint más átélni önmagunk halálát — mint Mozart — és azt önteni zenébe. Itt nincs helye semmilyen felesleges gesztusnak: a haldokló már új összefüggéseket lát meg, új hangokat hall, s az idő siettet, hogy mindazt amit lát, hall, papírra vesse. Vajon mi mással magyarázhatnánk a Dies irae félelmetes, dübörgő rohanását, mint ezzel a fojtogató idő-élménnyel? Nem a haldokló könyörgése visszahangzik-e például a Salva mé elhalkuló könyörgésében? Sokkal több szó esik a Requiem „titokzatosságáról” mint arról a nagyon is személyes, nagyon is élő vonatkozásról, mely Mozart életének legutolsó vallomásává tette. Ott él ez a vallomás a Lacrymosa megtörve elröppenő fenséges búcsúfohászában, melynél salaktalanabb muzsikát keveset ismer a zenetörténet.

Margittay Sándor ezt az „emberi” réteget emelte ki a Requiem megszólaltatásakor, és épp emberi hangjával sejtette meg emberföldrőltségét. A halálos ágyán fekvő ember számára megszűnnek a titkok, a kétségek pedig bizonyossá válnak. Ez a megtalált bizonyosság is ott él Mozart Requiemjének hangjaiban, s ezt is megérezhettük Margittay tolmácsolásában. Szépen segítette elképzeléseinek megvalósításában a Hangversenyzenekar és a Budapesti Kórus (karigazgató: Forrai Miklós). A szóelőnékesek is megbízhatóan szerepeltek. Az előadás igazi szépségét és nagyságát ezúttal mégis a karmester biztosította, aki a mű teljességének értelmezését valósította meg. Azt a teljességet, melyről oly szé-

pen írt az épp huszonöt eszendeje halott debreceni költő, Gulyás Pál Mozart hangjainál című költeményében: Te hallgattad a füvek közt az éjt / te hallgattad Styx ligetén a nádszállt, / te a holdból hoztad le a reményt / s hallod a Föld malomkö-mozdulását.

(Lemezfgyelő.) Meglehetősen gyéren csordogál mostanában az új lemezek patakja. Egy Liszt-lemez és a Musica rinata sorozat legújabb darabja — mindössze ennyi a termés. — A Liszt-kiadványon Németh Gyula vezényli a Hangversenyzenekar élén a Les Préludes-öt, a Spanyol rapszódia, s két Magyar rapszódia. E műveket aligha kell méltatnunk, hiszen a legnépszerűbb alkotások közé tartoznak. Feltétlenül örömmel kell üdvözölnünk hazai lemezen való megjelentetésüket, hiszen a magyar Liszt-kultusz jóvoltából autentikus tolmácsolásban hangzanak fel. Talán egy helyen ragadta el Németh Gyulát a harsányság iránt érzett hajlandósága: a Les Préludes-ben. Csepp örömet sem kelt viszont a szemlélőben a címlap, mely sziklás vidéket ábrázol égbetörő faóriásokkal. Liszt újrafelfedezésének idején felesleges romantikus vonásait így túlhangsúlyozni. (LPX 11 341)

A Musica rinata sorozat a Hanglemezygártó egyik legjelentősebb vállalkozása, hiszen olyan műveket vesznek lemeze-re, melyeknek kéziratát a Széchényi-könyvtár kottatárában vagy más hazai könyvtárakban őrzik, tehát világszerte ismeretlenek. Pedig érdemes megismerni őket, ezt bizonyítja ez az új lemez is, melyen Albrechtsberger B-dúr organaversenye, Szonátája és Rössler-Rosetti D-dúr fuvolaversenye szerepel. Albrechtsberger organaversenye a legértékesebb a három mű közül, nem véletlenül volt kiváló orgonaművész korának. (Élete egy szakaszában Győrt is orgonált.) A zenetörténet eddig jobbra csak mint Beethoven ellenpont tanárát említette, e művei azoban nyilván a zeneszerzőt is új megvilágításba állítják. Segít ebben a kitűnő zenei kivitelezés is: Sándor Frigyes vezényli a Filharmóniai Társaság zenekarát, Lehotka Gábor játssza az orgonaszólót a pannonhalmi Boldogasszony-kápolna hangszerén, melyről Dr. Szigeti Kilián írt értékes ismertetést a lemezbörítón. — Rössler, Rosetti, Haydn és Mozart kortársa volt, akkoriban sikeres zeneszerző. D-dúr fuvolaversenyének kéziratot kottája 1952-ben került a Végh-család hagyatékából a székesfehérvári István Király Múzeumba. A zenekari szólamokat Szebenyi János, a kitű-

nő fuvalaművész rekonstruálta (ő játszsza a művet e lemezen is) és látta el kadicenciával. Erdemes volt lemezzre venni: finoman hangzó, nagy mesterségbeli tudással megírt alkotás. Ennek a kiadvány-

nak igen izléses a kivitelezése, szép a borító megoldása, s technikai szempontból is kitűnő. (LPX 11349)

RÓRAY LÁSZLÓ

FILMEK VILÁGÁBÓL

Feldobott kő. Írta: Csoóri S., Kósa F., Sára S.; kép: Sára S.; zene: Szőlősi A., rendezte: Sára Sándor; főszereplők: Balázsovits L., Bihari J., Todor Todorov.

Filmművészeinket gyakran foglalkoztatja a leszámolás gondolata az elmúlt évtizedek történelmével. Sára első nagy, önálló játékfilmjében ez a történelmi visszapiillantással egybekötött óvatos számvetés lényegében a személyes élményeinek tükrében jelenik meg. De nemcsak az epikai szerkesztés épül önéletrajzi elemekre, hanem a képi megjelenítésben is eddigi alkotásait idézi föl: a Tisza-parti csónakjelenet, a vízparti fák látványa például a *Sodrásban-t*, a távolba vesző tanyavilág, a láthatár szélén mozgó alakok képe a *Tízezer napot*, az erdei cigányok jelenetében pedig kisfilmjét, a *Cigányokat*.

Ennek a leszámolásnak kialakult a maga állandósult, bevált mintája: a szereplők egy része többnyire meghurcolt, hitében bizonyos fokig csalódott ember^{1,2}; a konfliktuskidolgozás érdekében bemutatnak néhány rendíthetetlen, esetleg nyugtalan, vagy éppen vitázókedvű jellemet^{3,4} néha azonban csak a közömbös, eseményeket elviselő nép van a háttérben.⁵ Többnyire nem hiányozhatnak azok sem, akik mindent elrontanak, mert belső meggyőződés nélkül, legfeljebb szemforgató önostorozással, engedelmesen végrehajtanak minden utasítást, ahelyett, hogy a jövőre gondolva hősként föláldozva magukat, útját állnának a hibáknak. A korral még haladni is kívánó rendezők frisebb kellékeket is fölhasználhatnak a „mai fiatalok” képében.^{6,7} Ez a technika többek között azon a szakállas dramaturgiai koncepción alapszik, hogy a film alapja a konfliktus.⁸ Ebben a konfliktusban persze a szereplők a rendező elképzelte tudatos akarati tevékenységet folytatnak, azaz minden megmagyarázható, mert a pozitív hőöket a negatív hőöök akadályozzák és fordítva. A hagyományos

konfliktus-realizmus így önmagát igazolja.

Sára tehetsége nem szorulna rá a konfliktuseszmény irányvonalára. Művészetére a tényszerű, s egyben szerkezetgazdag képi látásmód jellemző. Azok a — részben eddigi alkotásait is idéző — képsorok, melyekből érezhető, hogy a későbbi epikai szerkesztési elképzelésektől függetlenül születtek meg, alkotják a film gerincét; például a cigányok élete az erdőben, a tanyaközpont fölavatása és himnusz, a filmvetítés a vándormoziban, a szekereken ülő mozdulatlan paraszti alakokkal az alkonyodó háttérben, stb. Ezek a képek Sára életének filmjéhez tartoznak, ahhoz a sajátos életfilmhez, melyet önmagáról többé-kevésbé minden ember a lelkében hordoz. Meggyőző hatásuk titka is éppen az az eredetiség, hogy Sára a lelki szemei elől a filmvászonra transzponálja őket. Ennek az áttételnek a közvetelenségét nem zavarja meg még semmi külső megfontolás, hipotétikus agymunka, és dramaturgiai torzítás. Ezeken a képeken a világ a film formanyelvében adott világ, és a formanyelv határa egyben a gondolhatóság határa is: azaz a maga módján hamisítás nélkül teljes.

A mély belső érzékenységgel megalkotott képsorokat Sára a hagyományos realizmus eszközeivel kapcsolta össze. Keretjátékot készített hozzájuk, melyben egy fiatal, filmrendezőnek készülő fiú apját az ötvenes években mondvaszinált ürüggyel évekilag nem eresztik szabadon, a fia nem mehet hosszú ideig a főiskolára, hanem földmérőként dolgozik, s közben tanúja lesz annak, hogy a földháborodott parasztok a szövetkezetesítési politika hibái miatt agyonvernek egy lelkes, eszményekben gondolkodó embert. A film végén a fiatalember, most már rendezőként, erről készíti el filmjét.

A konfliktuseszményen alapuló hagyományos cselekményszerkezet idegen a-

¹Nyár a hegyen, ²Keresztelő, ³Falak, ⁴Próféta voltál szívem, ⁵Tízezer nap, ⁶Holdudvar, ⁷Ünnepnapok.

⁸Lawson, J. H.: Filmdramaturgia, Bp. 1962. 84. old.

nyággként fogadja be a rendező eredeti képi látásmódján alapuló részeket. Az utóbbiak ugyanis a filmszerű fogantatás következtében — a manipulált történettel ellentétben — konkrétak, s a tények világához tartoznak. Gondoljunk csak a nevüket különbözőképpen mondó magyar és cigány parasztokra, a begyűjtést ábrázoló korabeli filmhíradók kincstári optimizmusára, a kopaszranyírt cigány-nők kimeredt szemére... Ezek valóban Sára szándékai szerint „az embert kéri számon” a történelemtől. A bennük megvalósuló filmformanyelvben, az arcomok, a jellemek különböző ritmusú bemutatásában, a parasztek mozdulataiban, az ember és a természet *Sárára* jellemző organikus látványában szemlélmi tudjuk a világ tényleges szerkezetét. Azt, amit általuk elmond, más-képp nem is lehet kifejezni, ez a film formanyelvén a tényeket ábrázolja.

Ezzel szemben a gondosan kidolgozott realiztikus történeti keret semmit sem mond a ténylegességről, még akkor sem, ha sikerül logikusan megszerkeszteni, vagy ha véletlenül éppen meg is történt egyszer. Ugyan hányféle logikus történet mondható el? A „Távol Moszkvától”, az „Elfújta a szél” vagy a „Tuskó-lábú újra kopog” megannyi logikus történet. Az is előfordult, hogy gyárigazgatók feleségül vettek gépirókisasszonyokat. Ezekből a logikákból, azaz a „gondolat” külső formájából nem következtethetünk mindig a tényekre, mert a külső, logikus forma néha egészen más, a gondolatától és a tényektől független célok szerint készült. Az ilyen történetek inkább a szándékról árulkodnak; ideológiai szolgálatuk van, egyfajta hipotézistámaszok a művészetben. Fölve-

hetnek ugyan tapasztalatilag is igazolható ismereteket, rendszerint a racionális látszatkeltés kedvéért. Ilyenkor sem valami művészi fölismerést fogalmaznak meg, hanem meggyőződést, akaratit döntést, mely nem tartozik az igaz vagy a téves kategóriájába.

Lehet, hogy Sárát befolyásolta a Tíz-ezer nap és a *Sodrásban* konzervatív rendezői szerkesztése (mindkét filmnek ő volt az operatőrije), s ezért nem vállalkozott arra, hogy inkább valamilyen nagyobb elkötelezettséget biztosító többszörös körúljárási technikát alkalmazzon, mellyel egy kérdés a maga föloldhatatlan egyediségében jobban ábrázolható lett volna. *Karel Kachyna* filmje például (*Szekérrel Bécsbe*), melynek stílusához valahol Sára kissé közelebb áll, egészében is ilyen tényszerű, és a váltakozó szemléleteknek jobban ellenálló alkotás (gondoljunk csak a partizánok jelenetére a cseh filmben).

„Számon kéri tőled a történelmet, s igazuk lesz...” — monologizál filmjében. Kerettörténetének megszerkesztésében végülis ennek a koncepciónak az áldozata lesz. Eszerint ugyanis az ember megítélésében az a legfontosabb, hogy milyen kollektív állásfoglalást vall a magáénak. A közös döntés lehetőségét sugalló logikus cselekményvezetés (a mese), és az összekapcsolt szép, és művészileg hiteles részletek szigorúbb tárgyilagossága azonban két külön világ. Az utóbbiakból ugyanis csak azt érezzük, hogy az egyénnek önmagából kiindulva kell eldöntenie, mi a jó, mert az egyes tényekből következő kérdésekre nincs közös megoldás. Sára részletekben megnyilvánult tényföltárási művészetében ez a maradandó.

UNGVÁRY RUDOLF

A TUDOMÁNY ÉS AZ ISTENHIT

Összeegyeztethetőségének problémájáról írt cikket *Lugosfalvi Ervin* a *Világosság* áprilisi számában: „Tudomány és istenhit — megjegyzések a hazai katolikus sajtó néhány megnyilatkozásához” című tanulmányában. Írásában optimista és kevésbé optimista álláspontot különböztet meg a katolikus oldalon. Optimista (sőt szinte naivul optimista) álláspontot foglal el szerinte az *Új Ember* és a *Vigilia* írásainak zöme. Velük szemben a pesszimizmust e sorok írója képviselné. E nézetének alátámasztására *Lugosfalvi Ervin* a múlt évben megjelent „A keresztény ember küldetése a világban” című könyvből idézi az alábbi mondatokat: „... a mai világban sokszor nehéz összeegyeztetni a tudományt a hittel. A mai tudomány eredményeit és magatartásait nem lehet szintézisbe hozni a hittel és teológiával... Rengeteg olyan adatnak, eredménynek, ismeretnek jutunk a birtokába, amelyet képtelenek vagyunk feldolgozni; helyére tenni és összeegyeztetni.” A cikk a továbbiakban adós marad annak bizonyításával, hogy miért lenne ez a néhány mon-

dat pesszimista, vagy akár csak kevésbé optimista a szóbanforgó kérdésben. Hiszen nem azt állítom velük, hogy a hit és a tudomány összeegyeztethetetlen, hanem csak azt, hogy nehéz szintézisbe hozni őket, még pedig nem is annyira objektív, mint inkább szubjektív okokból.

Könyvemben, néhány oldallal az idézett rész előtt, részletesebben is foglalkozom ezzel a kérdéssel. A tudomány mai követelménye túlságosan magas, az eljárások szerfölött bonyolultak s a problémák sokkal szerteágazóbbak, semhogy egyetlen ember válaszolhatna minden felmerülő kérdésre. A részletproblémákat csak úgy lehetne megoldani, ha valaki egyformán otthon lenne valamennyi idevágó tudományban, ez azonban képtelenség. A szakembernek ma azzal kell megfizetnie az aránylag szűk területen való jártasságát, hogy lemond a többi szakterület megismeréséről. Éppen ezért senki sem állíthatja, hogy csak annak lehet lelkiismeretes hite, aki képes összeegyeztetni a hit és a tudomány minden részletkérdését, lévén, hogy éppen olyan szakember a paleontológiában, mint a dogmatikában, a fizikában, a kémiában és a szociológiában s ráadásul még Aquinói Szent Tamás és az egész modern filozófia is a kisujjában van. Ez a megfontolás íratta le velem azt a mondatot, amit Lugosfalvi már nem idéz, és ami így szól: „A mai világ pluralizmusa a megismerés terén is jelentkezik.”

A tudományok pluralizmusa a modern logikának azon a belátásán alapul, hogy a harmadik kizárásának elve nem alkalmazható megkülönböztetés nélkül. Abból a tényből, hogy két ismeret között nincs szintézis, nem következik logikai szükség-szerűséggel, hogy ellentmondás lenne közöttük. A nagykorú tudományos gondolkodás nem helyezkedhet a gyermekes „vagy-vagy” álláspontjára.

Ennyit Lugosfalvi Ervin cikkének engem személyesen érintő részéről. Nem szeretném azonban szó nélkül hagyni a magyar katolikus sajtót bíráló írásának következő mondatát sem: „Egyetlen tudományosan korrekt írást sem olvashattunk, mely bizonyítaná a tudomány és istenhit harmóniáját és segítené a gondolkodó embert abban, hogy ismét hinni tudjon.” (Kiemelések az eredeti cikkben.) Azt kell hinnem, hogy Lugosfalvi figyelmét elkerülte a *Teológia* 1968-as évfolyamának 4. számában Szénay András: „Tudomány és valláshit” című tanulmánya, valamint ugyanennek az évfolyamnak 3. számában e sorok írójának: „Hogyan beszéljünk Istenről?” című tanulmánya, amelyben a többiek között azt is kifejtette, hogy fizikai törvényekkel nem bizonyítható sem a világ teremtettsége, sem pedig ennek az ellenkezője. Mint ahogy az anyag örökkévalósága mellett felhozott megmaradási törvényekből sem következik „logikai szükségszerűséggel az anyagi világ örökkévalósága és teremtetlensége”. Persze nem csak ott található ilyesmi. A *Vigiliában* is több tanulmány mutatta ki — meg nem cáfol tudományos korrektséggel —, hogy az újkori tudományosság egyik legtermékenyebb gondolata, a fejlődéselmélet nem hogy megengedné, hanem inkább megalapozza a Teremtőbe vetett hitet, mivel a fejlődés fogalma nem anyagi örökkévalóságot, hanem kezdő és végpontot foglal magában (*Vigilia*, 1965/7; 1967/1; 1967/5; 1968/1; 1968/3).

Egyebekben teljesen egyetértek Lugosfalvi befejező mondataival arra vonatkozóan, hogy a párbeszéd „részletfeladatként az igazság elfogulatlan keresését, egymás nézeteinek megismerését és bírálatát is magában foglalja”. Ebben a szellemben íródtak a fentiek is.

NYÍRI TAMÁS

Bea biboros személyes használatú breviáriumában halálakor egy kis cédulát találunk, amely az 1968. szeptember 29-i dátumot viselte. A cédulára ez volt felírva: „1) Isten akaratát cselekedni, úgy ahogy a konkrét körülmények megkövetelik. 2) Szívélyes személyes imádság (szentmise, szentségátogatás). 3) Önzetlen szolgálata mindenkinek. 4) Igyekezni mindenkinek örömet szerezni.”

„A HUMANAE VITAE ÉS A LELKIPÁSZTORKODÁS”

„A morálteológus szavai — lelkipásztori utasítások a születésszabályozásról” címmel számol be a *Wiener Kirchenzeitung* arról az útmutatásról, amelyet az osztrák püspöki kar nem sokkal VI. Pál pápa házassági enciklikájának megjelenése után helyezett kilátásba és amely most készült el. Az útmutatás az osztrák papság számára szolgál alapvető eligazításul a gyakorlati lelkipásztorkodás terén.

Az osztrák püspökök által jóváhagyott utasítás címe: „A Humanae Vitae és a lelkipásztorkodás” — írja a bécsi lap. Az útmutatás szerzője dr. Karl Hörmann bécsi egyetemi professzor és morálteológus. Az első fejezet címe: „A keresztény házasság”, és a házassággal kapcsolatos egyházi tanításokat foglalja össze. A következő fejezet címe: „Felelős apaság- anyaság”. Itt szószerint olvasható: „Az emberi élet továbbadása, amelyre a házasság hivatott, csak a felelős apaság- anyaság keretében valósítható jól meg. Hiszen nemcsak arról van szó, hogy emberek lépjenek be a létbe, hanem sokkal inkább még arról is, hogy életüket emberhez méltóan tudják kibontakoztatni.” Bűnös dolog kényelemszeretetből és az áldozattól való visszariadásból lemondani a gyermekről. Ha azonban a házastársak a fogamzásszabályozás mellett döntöttek, akkor lelkiismeretesen meg kell még azt is vizsgálniok, milyen úton szabad járnuk, hogy ezt a célt elérjék, a jó cél ugyanis nem szentel meg minden eszközt. „Lényegében attól függ minden, vajon egy fajta intézkedés (manipuláció) megfelel-e a helyes önszeretnek és felebaráti szeretetnek.”

Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy igazolható-e az olyan beavatkozás, amelynek célja a terméketlenség elérése, ezt írja az utasítás: „Úgy látszik nem sikerül olyan módszer felmutatni, amelynél ha tiszteletteljes szeretet szempontjából vizsgáljuk, ne mutatkoznék valamiféle hiányosság.” Az ilyen jellegű kérdések megítélésére azonban nem az egyházi tanítóhivatal képviselői illetékesek, hanem a szakértők. Azok a házastársak, akik úgy érzik, hogy helyzetükből nincs „kiút”, ilyen esetben, „ha sürgető a döntés”,

azt az utat választhatják „amelyen véleményük szerint legkevésbé sértik meg a szeretetet”. Természetesen kötelességük, hogy a jövőre nézve jobb lehetőségek után kutassanak.

Hörmann professzor megfontolásainak lényeges pontja az a megállapítás, hogy némely problémát az enciklika „nem világított meg elegendőképpen”, továbbá az enciklikának „némely bizonyítási eljárása nem tűnik eléggé részletesnek és kielégítőnek” s így joggal várhatjuk, hogy „a folyamatban lévő vita arra vezet majd, hogy az egyházi tanítóhivatal némely pontban differenciáltabb megállapításra jut”. Ilyen „még nem eléggé megvilágított” kérdések között sorolja fel Hörmann professzor a többek között a következőket is:

Gyógyászati beavatkozások csak a test és a test egészségének megmentésére megengedettek-e, vagy alkalmazhatók a lelki egészség érdekében is?

Igazolható-e olyan beavatkozások, amelyeknek célja a terméketlenség előidézése?

Az ember szempontjából mi tekinthető „természetesnek” és mi a természet „hiányosságának”, amely utóbbit valamilyen beavatkozással meg lehet szüntetni? Vajon például „természetes”-e a szoptatási idő alatt jelentkező terméketlenség és elmaradása csupán civilizációs károsodás-e?

A beavatkozás csak akkor megengedett, ha az élet és egészség megóvása szempontjából szükséges, vagy akkor is, ha „az egész személyiség javát” mozdítja elő.

Hörmann professzor végül annak a reményének ad kifejezést, hogy „a kérdések és javaslatok révén, amelyeket a lelkipásztorok és munkatársaik, sőt maguk a házasságban élőkhöz juttatnak majd el az egyház főpásztoraihoz, további haladás érhető el ezen a téren”.

Eddig a *Wiener Kirchenzeitung* cikke, amelyet teljes egészében szószerint idéztünk.

D. K.

A harmóniát kereső embernek van érzéke a szent iránt.

Le Corbusier

Revue mensuelle — Directeur: Vid Mihelics — Rédaction et administration: Budapest V.,
Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an 4,50 US dollars.

S O M M A I R E

Imre Várkonyi: Paix, amitié, sincérité — *János Hoványi*: Poèmes — *Tamás Fráter*: Changement dans le rôle social de l'Eglise — *László Lukács*: Le dialogue entre l'Eglise et la littérature — *Lajos J. Csóka*: Où Saint Martin est-il né? — *Abdilla Tazsibaj*: Poèmes — *Szefti Bohuniczky*: Chez-sois et visiteurs (nouvelle) — *László Rónay*: Le „Háry János” de Csákkert (petit-roman) — *Grácia Kerényi*: Poèmes — *Pelbárt Szalóczi*: Le petit sentier.

JOURNAL: Lettre ouverte du professeur Metz à Karl Rahner (t. ny.) — L'image de Dieu de l'enfant (*Béla Csanád*) — La mort de Frieda Stadler (*Antal Ijjas*) — Journal du lecteur (*György Rónay*) — Chorinque théâtrale (*András Pályi*) — Beaux-arts (I. D.) — Chronique musicale (*László Rónay*) — Films (*Rudolf Ungváry*) — La science et la foi en Dieu (*Tamás Nyíri*) — „L' Humanae Vitae et le pastorat” (K. D.)

PAIX, AMITIÉ, SINCÉRITÉ par IMRE VÁRKONYI

Bien que chaque année les peuples d'Europe célèbrent le jour de la victoire la 9 mai, la deuxième guerre mondiale n'en a pas moins duré exactement six ans et s'est terminée par un phénomène si dramatique que tout le monde, et particulièrement les hommes disposant d'une expérience scientifique dans le domaine de la physique, de la biologie et en général de la psychologie l'ont accueilli avec une profonde consternation. Ce n'était pas la fission des matières qui les avait frappés. Les centaines de millions d'êtres humains ont été stupéfaits de constater que cette grande découverte peut aussi causer la destruction de l'homme. On savait déjà, et non seulement les experts, que l'utilisation des matières fissiles, le développement de la physique nucléaire permettront de créer des armes destructrices dont l'effet dépasserait de beaucoup celui des bombes atomiques lancées sur Hiroshima et Nagasaki. Mais, la meilleure partie de l'humanité gardait la grande confiance que l'homme ne pouvait pas être tellement insensé envers lui-même, sa famille et les petites et grandes communautés que s'y rattachent, pour choisir la destruction au lieu de la vie.

C'est pourquoi le Congrès Mondial de la Paix tenu à Paris et à Prague entre le 20 et le 25 avril 1949, était d'une très grande importance. 2190 délégués venus de 72 pays ont pris part à ce premier congrès. Le Mouvement Mondial de la Paix prit ainsi son essor, il y a maintenant 20 ans. Mais il y a également vingt ans que fut constitué en Hongrie le Conseil National de la Paix, afin de permettre à notre peuple qui avait tant souffert et tant perdu au cours de la deuxième guerre mondiale de participer aux efforts, aux travaux qui l'assureraient que les tourments et les misères, les pertes morales et matérielles subies pendant la IIe guerre mondiale ne puissent plus jamais se répéter.

Dans la lettre que Mgr József Grösz, archevêque de Kalocsa a adressé au Comité National des intellectuels hongrois, se trouvaient des constatations qui permettaient aux croyants catholiques de prendre part au travail de 20 ans pour la paix selon leur foi et leur conception morale. Par la suite, notre Corps Episcopal a saisi toutes les occasions pour exprimer son accord et son désir sincère d'assistance dans tous les travaux visant à maintenir la paix. Nous sommes fiers de pouvoir dire qu'il n'y a pas eu dans notre patrie, en Europe et ailleurs de mouvement pour la paix auquel nous n'aurions pas participé, et où nous n'aurions pas élevé la voix. Au congrès de la Paix d'Helsinki en juin 1955, l'interpellation du regretté évêque d'Eger, Mgr Gyula

Czapik a été d'une importance capitale. C'est là qu'il prononça les paroles mémorables: „Je veux la paix, sur la base du droit humain, je veux la paix parce que je suis chrétien, enfin je veux la paix, parce que je suis hongrois!” Aujourd'hui encore, nous sentons qu'il serait difficile d'exprimer de façon plus concise et plus saisissante notre désir de la paix et nos efforts pour la maintenir.

Nous autres, catholiques croyants, nous avons été heureux de ce qu'à la délibération des pays socialistes réunis par le Pacte de Varsovie, tenue le 17 mars à Budapest, les dirigeants de ces pays aient adressé un appel à tous les peuples d'Europe pour une grande discussion commune. Si cette discussion a lieu, nous sommes convaincus que bien des problèmes qui inquiètent depuis longtemps tous les hommes de bonne volonté de cette vieille partie de la terre pourront être résolus. La sécurité de l'Europe n'est pas seulement celle de l'Europe. Nous croyons indéfectiblement que le peuple vietnamien qui a tant souffert finira par trouver ses droits, sa justice et sa paix. Et nous espérons fermement qu'au Proche-Orient ce ne seront pas les armes qui dénoueront les conflits de plus en plus fréquents et de plus en plus graves.

OÙ SAINT MARTIN EST-IL NÉ?

par LAJOS J. CSÓKA

Sulpicius Severus a noté que Saint Martin était né à Sabaria. Mais, près de la ville de Sabaria se trouvait une petite agglomération de même nom, par conséquent on peut se demander de quelle Savaria il est question. Etant donné que vers 360, le père de Saint Martin ne témoignait encore aucune disposition envers le christianisme, on peut plutôt penser au milieu rural, encore païen dans son ensemble qu'à l'entourage urbain, où le christianisme était déjà florissant.

C'est la continuité chrétienne, et surtout la survie de la population romanisée de la Pannonie qui nous prouve que la conscience du lieu de naissance de Saint Martin s'est conservée au temps de la migration des peuples et à l'époque franque et bavaroise qui la suivit, c'est à dire du Ve au IXe siècle.

Se basant sur une tradition ancestrale qui peut être considérée comme fondamentale, les Hongrois ont situé le lieu de naissance de Saint Martin sur le territoire de l'abbaye de Pannonhalma, fondée en 996, c'est-à-dire à Sabaria de cette région. La tradition de Szombathely ne peut remonter qu'aux activités littéraires des humanistes du XVe siècle, il n'est donc pas douteux qu'elle vient d'eux.

En conséquence de tout ceci, l'auteur en conclut que Saint Martin est né dans la petite agglomération (militaire) voisine du Pannonhalma actuel, figurant au IXe siècle sous le nom de Sabaria Sicca et non à C. C. Savaria (actuellement Szombathely.)

COMPTE-RENDUS ET CRITIQUES

Dans la chronique théâtrale, András Pályi parle de la première du drame d'Arthur Miller „The Prince” au Vígzház, et se demande pourquoi cette excellente représentation laisse au spectateur un si grand sentiment de frustration.

L'auteur fait ressortir ici le problème si souvent posé par les théoriciens du théâtre: la question de la présence scénique. C'est justement le niveau qui ne s'accompagne pas de la force d'action de l'art véritable, le drame qui même dans les instants les plus réels ne produit pas l'authenticité de la présence, qui trahissent le mieux que la „crise” du théâtre qu'en essence la „grande réforme” ni les représentants du „théâtre de mise en scène n'ont pu résoudre, n'est autre que la crise du théâtre de l'époque élisabéthaine qui a survécu. Au fond, la transformation structurelle de notre civilisation a laissé le théâtre intact, et aujourd'hui les lois intérieures de l'art théâtral exigent de toute urgence une réforme sinon une „révolution”.

INFORMATIONS

Fin avril, quatre membres du corps épiscopal hongrois: Mgr József Ijjas, archevêque de Kalocsa, président du corps épiscopal, Mgr Pál Brezanóczy, archevêque d'Eger, secrétaire du corps épiscopal, Mgr József Cserhádi, évêque diocésain de Pécs, ainsi que Mgr. József Bánk, évêque diocésain de Vác, se sont rendus à Rome pour y recevoir le 29 avril l'insigne de l'archiépiscopat, le pallium, des mains du pape Paul VI. Bien que Mgr József Cserhádi et Mgr József Bánk ne soient que de simples évêques diocésains, le privilège spécial des diocèses de Pécs et de Vác qu'ils administrent est d'attribuer le pallium à leur prélat en signe

d'honneur particulier (:C'est en 1754 que l'évêque de Pécs a reçu cette distinction, que l'évêque de Vác s'est vu attribuer en 1906.)

C'est en rapport avec le séjour à Rome des prélats hongrois qu'y a été organisée par la Commission des Affaires étrangères du Corps Episcopal Catholique Hongrois l'exposition de culture religieuse installée dans le palais de l'Académie Hongroise. L'exposition a été ouverte le 6 mai par Mgr József Ijjas, archevêque de Kalocsa, en présence de S. E. Mgr le cardinal Fürstenberg, préfet de la Congrégation Orientale, de Mgr l'archevêque Agostino Casaroli, secrétaire du Conseil des Affaires publiques du Culte, de M. József Száll, ambassadeur de Hongrie à Rome, et de nombreuses autres personnalités ecclésiastiques et officielles. Dans son allocution, Mgr Ijjas a dit ce qui suit: „Le dernier quart de siècle écoulé a été, en Hongrie, le temps de la réforme sociale et économique, et au point de vue de la culture religieuse, celui du raffermissement de la volonté de vivre et de savoir vivre. C'est ce que cette exposition représente. Bien entendu, nous ne pouvions penser à choisir un choix complet des objets à exposer. Seules, des photographies pouvaient illustrer la restauration des monuments endommagés par la guerre, les nouvelles églises construites dans l'esprit de l'époque, et leur ornementation intérieure. Et nous n'avons pu qu'offrir un cheix des chefs-d'œuvre de la littérature consacrée à la vie religieuse. A Rome, c'est à ceux qui ont suivi avec intérêt depuis la guerre, la vie de la Hongrie, et qui connaissant son passé historique, avaient confiance en l'avenir de la religion dans ce pays, que nous présentons cette exposition. Ici, au cœur de l'Eglise, nous puisons la confiance nécessaire pour encourager les animateurs inspirés de notre culture religieuse, les écrivains et les artistes à poursuivre leurs efforts. Les visiteurs peuvent voir l'exposition dans le palais de l'Académie Hongroise qui appartient à l'Etat hongrois.

C'est dans le même bâtiment que se trouve l'Institut Pontifical hongrois auquel notre Etat non seulement donne le local, mais encore alloue une importante subvention, par la bourse accordée à ceux qui y font leurs études supérieures de théologie. C'est là un témoignage vivant des rapports qui existent chez nous entre l'Etat et l'Eglise.

L'inauguration de l'exposition a été suivie d'une réception, dont la radio du Vatican et la Télévision italienne ont rendu compte par des émissions spéciales. Le journal italien Osservatore Romano ainsi que d'autres journaux ont aussi commenté l'exposition de façon détaillée.

Le 9 mai, les quatre prélats hongrois à pallium ont été reçus en audience par le pape Paul VI. Ils se sont d'abord présentés chez S. E. le cardinal Mgr Villot, le secrétaire d'Etat du Vatican nouvellement nommé, que Mgr József Ijjas, archevêque de Kalocsa a salué au nom des assistants et de tout le corps épiscopal hongrois, en rappelant les nombreuses attentions dont il avait comblé les prélats hongrois qui participaient au concile. Puis, ils se rendirent à l'audience pontificale accompagnés par M. Árpád Fábán, recteur de l'Institut Pontifical Hongrois, par M. István Szántay, secrétaire général de l'Actio Catholica et M. László Márkus, rédacteur du journal „Új Ember”, organisateurs de l'exposition „La Culture Religieuse en Hongrie”. Le Saint-Père a reçu les prélats dans sa bibliothèque privée. Mgr l'archevêque József Ijjas, président du corps épiscopal Hongrois a salué le pape en langue latine, en l'assurant de l'affection, de la fidélité et de l'obéissance des prélats, des prêtres et fidèles hongrois. Dans sa réponse, le Saint-Père a exprimé sa joie de pouvoir s'entretenir avec les évêques hongrois. Il a envoyé sa bénédiction au peuple hongrois, puis il a pris connaissance des cadeaux qui lui avaient été offerts à l'occasion de l'Exposition de la Culture religieuse en Hongrie. C'est alors qu'ont été introduits Mm. Árpád Fábán, István Szántay et László Márkus. Après leur présentation le Saint-Père dit: „Je vous répète à vous aussi: dites à vos compatriotes qu'ils soient fidèles à la foi à l'Eglise, et qu'ils ne fassent rien qui puisse troubler l'ordre et la paix votre Etat. Dis-le-s'adressa-t-il à István Szántay, et écris-le, dit-il en retournant vers László Márkus, pour que vos lecteurs en soient informés.” Le Saint-Père remit une croix à chacun des prélats, et aux laïques, une plaquette conçue pour la sixième année de son pontificat.

Artur Schwarz-Eggenhofer, maître-chanoine, administrateur apostolique du diocèse D'Eger, retraité depuis peu, est décédé. Le prélat avait déjà atteint sa 80e année. Avant la première guerre mondiale il avait fait ses études de théologie au Pazmaneum de Vienne. Il a été enterré à Esztergom en présence de plusieurs membres du corps épiscopal hongrois.

Suenens bíboros interjúja a Vigiliában. A Párizsban megjelenő Informations Catholiques Internationales kizárólagos jogú közlésre ajánlotta fel lapunknak azt a nagy és elvi jelentőségű nyilatkozatot, amelyet *Suenens* bíboros adott az ICI főszerkesztőjének *José de Brouckernek*. A francia eredetiben 15.000 szóból álló interjú során *Suenens* bíboros a zsinat utáni egyház legidősebb és legégetőbb kérdéseivel foglalkozik népszerűen, de mégis nagy teológiai elmélyültséggel. A nyilatkozat kézírata már május 4-én szerkesztőségünkben volt. Az *Informations Catholiques Internationales* május 15-i számában közölte. Folyamatban van német, angol, olasz és spanyol fordítása is. A *Vigilia* júliusi és augusztusi számában két részletben közli, a közlési jog kikötésének megfelelően szó szerinti fordításban és rövidítés nélkül ezt a jelentős dokumentumot.

A magyar püspöki kar négy tagja, *Ijjas József* kalocsai érsek, a püspöki kar elnöke, *Brezanóczy Pál* egri érsek a püspöki kar titkára, *Cserháti József* pécsi megyéspüspök, valamint *Bánk József* váci megyéspüspök április végén Rómába utazott, ahol április 29-én vették át VI. Pál pápa kezéből az érseki méltóság jelvényét a palliumot. *Cserháti József* és *Bánk József* ugyan csak egyszerű megyéspüspökök, az általuk kormányzott pécsi, illetve váci egyházmegyének külön kiváltsága, hogy főpásztoruk különleges megtiszteltetés jeleként palliumot kaphat. (A pécsi püspök 1754-ben, a váci püspök pedig 1906-ban kapta meg ezt a jogot.)

A magyar főpapok római látogatásával kapcsolatban került sor a magyar egyházi kultúra kiállításra Rómában, amelyet a Magyar Katolikus Püspöki Kar Külsügyi Bizottsága rendezett a római Magyar Akadémia palotájában. Május 6-án *Fürstenberg* bíboros a Keleti Kongregáció prefektusa, *Agostino Casaroli* érsek az Egyházi Közügyek Tanácsának titkára, *Száll József* római magyar nagykövet és több más egyházi, világi vezető személyiség jelenlétében *Ijjas József* kalocsai érsek nyitotta meg a kiállítást. Beszédében többek között ezeket mondta: „Az elmúlt negyed-évszázad Magyarországon a társadalmi és gazdasági átalakulás ideje, a választás kultúra szempontjából pedig az élni tudás és élni akarás izmosodása. Ez az, amit ez a kiállítás reprezentál. Természetes, hogy a kiállítandó tárgyak összeválogatásában nem is gondolhattunk teljességre. A háborús károkat szenvedett műemlékek restaurálásáról, a korszaklemben érelődött új templomokról, belső ornamentumokról stb. csak fényképeken tudunk ízelítőt adni. De a vallásos élet irodalmi remekeiből is csak válogatott termékeket tudunk bemutatni. Rómában mutatjuk be szerény kollekcióinkat azoknak, akik a háború után különös érdeklődéssel kísérték annak a Magyarországnak életét, amelynek vallásos történelmi múltját ismerték és ezért bíztak e vallásos élet jövőjében is. Itt, az egyház szívében biztatást kapunk arra, hogy vallásos kultúránk ihletett művelőit, az írókat és művészeket további alkotásokra serkentsük. Vendégeink ezt a kiállítást a magyar állam tulajdonát képező Magyar Akadémia palotájában szemlélhetik. Ugyanebben az épületben foglalt helyet a Pápai Magyar Egyházi Intézet, amelynek államunk nemcsak lakást, de jelentős állami szubvenciót is ad, az itt felsőbb teológiai tanulmányokat végző növendékeknek nyújtott ösztöndíjjal. Ez élő tanúságtétele annak, milyen a viszony nálunk az állam és egyház között.”

A kiállítás megnyitását fogadás követte. A vatikáni rádió és az olasz televízió részletes riportban számolt be a kiállításról, amelyet kimerítően méltatott az Osservatore Romano és több más olasz lap is.

Május 9-én a négy magyar, palliumos főpásztor magánkihallgatáson jelent meg VI. Pál pápánál. Előbb felkeresték *Villot* bíborost, az újonnan kinevezett vatikáni államtitkárt, akit *Ijjas József* kalocsai érsek a jelenlevők és a magyar püspöki kar nevében köszöntött, visszaemlékezve arra a sok figyelmességre, amit

a zsinat idején tanúsított a magyar főpásztorok iránt. Ezután került sor a pápai kihallgatásra. A magyar főpapok kíséretében volt Fábíán Árpád, a pápai magyar intézet régense, valamint Szántay István, az Actio Catholica főtápkára és Márkus László az Új Ember munkatársa, a „Magyar Egyházi Kultúra” kiállítás rendezője. A Szentatya magánkönyvtárában fogadta a főpásztorokat. Ijjas József kalocsai érsek a magyar püspöki kar elnöke latin nyelven üdvözölte a pápát, akit a magyar püspökök, papok és világi hívek hűségéről, szeretetéről és engedelmségéről biztosított. A Szentatya válaszában örömeinek adott kifejezést, hogy magyar püspökökkel beszélhet. Áldását küldte a magyar népnek, majd megtekintette a Magyar Egyházi Kultúra kapcsán neki följárult ajándékokat. Ezután vezették magánkönyvtárába Fábíán Árpádot, Szántay Istvánt és Márkus Lászlót. A Szentatya a bemutatás után a következőket mondta: „Nektek is megismétlem: mondjátok meg honfitársaitoknak, hogy legyenek hűségesek a hithez és az egyházhoz, ugyanakkor ne tegyenek olyant, ami megzavarja államotok rendjét és békéjét. Ezt mond meg — fordult Szántay Istvánhoz — és ezt írd meg, erről tudósítsd olvasóitokat” — mondta Márkus Lászlónak. A Szentatya a főpásztoroknak egy-egy keresztet adott ajándékba, a világiaknak pedig az uralkodásának hatodik évére készült plakettet nyújtotta át.

Elhunyt Schwarz-Eggenhofer Artur mesterkanonok, az esztergomi egyházmegye nemrégiben nyugalomba vonult apostoli kormányzója. Nyolcvanadik életévben járt az idős főpásztor, aki még az első világháború előtt végezte teológiai tanulmányait a bécsi Pazmaneumban. Esztergomban temették el a magyar püspöki kar több tagjának jelenlétében.

Harmincéves püspöki jubileumát ünnepelte május 14-én *Dudás Miklós* a hajdudorogi görögkatolikus megyéspüspök. A magyar püspöki karnak ő a legrégebben fölszentelt tagja. Dudás püspök tevékenyen vett részt a zsinat munkájában és kiemelkedő szerepet játszott a magyarnyelvű görögkatolikus szertartás hivatalos elismertetésében.

Cserháti József pécsi püspök legutóbbi körlevelében irányelveket közöl az egyházközségi képviselőtestületek megújítására. Felhívja a figyelmet arra, hogy a képviselőtestületbe nők is felvehetők. Az egyházközségi képviselőtestületek szerepéről szólva a II. vatikáni zsinat vonatkozó döntését idézi a főpásztor, majd kifejti, hogy a képviselőtestület tagjainak példás vallásos életükkel kell vonzóvá tenniük a többi hívek előtt szent hitünket. A képviselőtestületnek valóban képviselnie kell az egész közösséget, életkor, műveltség, foglalkozás és területi elosztás szerint is. A képviselőtestületnek be kell kapcsolódnia az egyházközség életének minden jelentősebb eseményébe és szerepet kell juttatni nekik a közösségi liturgikus életben is.

„Tökéletesség” felé. — A keresztény hívőnek arról a feladatáról hallva, hogy törekedjék a tökéletességre. önkéntelenül olyan emberre gondolunk, aki maga elé rajzolta a szentnek valamiféle eszményképét és ezt részleteiben is minden áron igyekszik megvalósítani. Pedig miként a lelkiélet ismerői nem egyszer megállapították, az ilyen fáradtságos „haladás” amellet, hogy terméketlen, sokszor csak más kifejezés a farizeusi gögre, amelytől menekülni kell. A lelki haladás nem azt jelenti, hogy úgy gyűjtjük az erőnket, mint a bélyeggyűjtő a bélyegeket. Ilyen haladásról akkor beszélhetünk, ha időnként alaposan megvizsgálva lelkiismeretünket az érzésünk támad, hogy a közelebbi vagy távolabbi múlthoz képest Isten nagyobb fokban lett ura életünknek. Ebből kell kiindulnunk és erre kell mindent vonatkoztatnunk. Aki a lelki haladását úgy akarná méricskéltni, ahogyan a biológus a baktérium-kultúra növekvését, hamar téves vágányra siklana. Hogy történt-e haladás és mennyiben történt, egyedül a becsületes válasz dönti el arra a kérdésre, hogy immár világosabban ismerjük-e föl: mikor mit kíván tőlünk az Isten.